

**ТЕРНОПЛЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ**

**СТАНОВЛЕННЯ ДОКТРИНИ
ФІНАНСОВОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ**

МОНОГРАФІЯ

За редакцією

**доктора економічних наук, професора Юрія С. І.,
кандидата економічних наук, доцента Десятнюк О. М.**

Тернопіль, «Економічна думка»

2008

УДК 336.13.012.23(477)

ББК 65.9 (4Укр) 26

С 76

Становлення доктрини фінансової системи України: Монографія / За ред. С. І. Юрія, О. М. Десятнюк. – Тернопіль: Економічна думка, 2008. – 192 с.

Видання є результатом наукової роботи відомих учених, які досліджують проблеми фінансової системи.

У монографії висвітлено проблеми, що потребують нагального вирішення як у теоретичному, так і в практичному аспектах у напрямку становлення і розвитку фінансової доктрини України в контексті інтеграційних процесів, ефективної реалізації функції фінансів, а також реформування окремих складових системи фінансів.

Рекомендовано для науковців, викладачів, студентів, аспірантів та фахівців, які цікавляться сучасними проблемами фінансової системи.

Рецензенти: *І. В. Алексєєв* – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри фінансів Національного університету “Львівська політехніка”;

Ю. Б. Іванов – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри оподаткування Харківського національного економічного університету;

В. І. Міщенко – доктор економічних наук, професор, директор Центру наукових досліджень Національного банку України.

Рекомендовано Вченою радою Тернопільського національного економічного університету (протокол № 9 від 23 травня 2007 р.).

ISBN 978-966-654-214-7

© “Економічна думка”, 2007р.

ЗМІСТ

Передмова	5
Розділ 1. Перспективи і суперечності розвитку фінансової системи	9
Кириленко О. П. Децентралізація бюджетної системи України в умовах формування відкритого суспільства.....	11
Лютий І. О. Структурно-інноваційні зрушення як умова конкурентоспроможності економіки України.....	21
Пересада А. А. Нові підходи до теорії та практики інвестиційного аналізу.....	29
Бескид Й. М. Удосконалення управління фінансами в галузях соціальної сфери.....	36
Мацук З. А. Бюджетний кодекс України як основа вдосконалення міжбюджетних відносин.....	41
Нікіфоров П. О., Кравець В. І. Інституціональні чинники впливу держави на ринок цінних паперів.....	47
Майорова Т. В. Бюджетування інвестиційних проектів.....	54
Юрій С. І. Державний борг і державні запозичення: діалектика розбудови боргового інструментарію.....	63
Пилипів Н. І. Проблеми формування облікової політики підприємств з транспортування газу.....	98
Хоронжий А. Г., Дропа Я. Б., Коваленко В. М. Організація контролю за кредиторською заборгованістю підприємства.....	104
Розділ II. Вектори розбудови податкової системи	111
Десятнюк О. М. Прагматика розбудови податкової системи України в контексті нової концепції її реформування.....	113
Романюк М. В. Перспективи національних податкових систем країн з перехідною економікою та глобалізаційні процеси.....	125
Крисоватий А. І. Психологічні аспекти політики в сфері оподаткування.....	133
Крупка М. І., Замасло О. Т. Роль податку з доходів фізичних осіб у формуванні фінансових ресурсів України.....	142

Розділ III. Напрями реформування кредитно-банківської системи.....	149
Дзюблюк О. В. Особливості застосування монетарних важелів впливу центрального банку на перебіг економічних процесів в умовах перехідного періоду.....	151
Луців Б. Л. Місце банківської системи України у вирішенні регіональної проблеми залучення інвестицій.....	159
Гуцал І. С. Кредитний механізм забезпечення регіональної інноваційно-інвестиційної стратегії	169
Савич В. І. Особливості трансформації фінансового ринку та ринку іпотечного кредитування України в умовах посилення світових інтеграційних процесів.....	174

ПЕРЕДМОВА

У ХХІ ст. Україна постала як цивілізована, політично незалежна, з багатьма економічними проблемами держава, головна з яких – відсутність цілісної, системної економічної політики, основою якої є фінансова доктрина. Така доктрина дає змогу державі здійснювати соціально-економічні зміни, зміцнювати або послаблювати могутність держави в міжнародному товаристві, а також сприяє пришвидшенню або гальмуванню рівня добробуту населення в країні.

Враховуючи те, що доктрина зумовлює основні, фундаментальні положення теорії, фінансова доктрина, базуючись на об'єктивному характері фінансів та суб'єктивних діях держави, визначає дії фінансових законів у реалізації прийнятої фінансової політики. Реалізація такої політики відображає інтереси окремих фракцій людей, які перебувають біля керма влади. Найскладнішими завданнями у цьому процесі є синхронізація та гармонізація загальних закономірностей ринкового розвитку й особливостей економічного поступу країни, поєднання цінностей економічної лібералізації з інтересами суспільства, а також самостійності та ініціативи суб'єктів ринку із завданнями, пов'язаними з підвищенням ефективності суспільного відтворення і зростання добробуту всього населення. Фактично детермінантами формування стратегій успішного економічного розвитку країни стають питання конкретизації інтересів здійснення фінансової політики, тобто наскільки науково відбувається врахування історичних, етнічних, природних, соціальних, культурних особливостей як регіонів, так і держави загалом.

Сьогодні домінантою розвитку ринкової економіки України є наявність ефективного регулятивного впливу з боку фінансової системи на перебіг господарських процесів. Саме регулюючі функції держави в особі системи мають надавати економіці організованого характеру, впорядковувати дії суб'єктів ринку, забезпечувати дотримання законів та реалізацію суспільних інтересів.

Разом з цим, сучасному етапу розвитку економіки і суспільства в нашій державі властиві протиріччя між необхідністю побудови сучасної фінансової системи і відсутністю належних соціально-економічних умов; між потребою значних фінансових ресурсів і реальними можливостями держави та регіонів щодо фінансування соціальної сфери; між старими організаційними формами, новими завданнями економічної реформи і негативними явищами в суспільстві тощо.

Економічна ситуація, яка швидко змінюється, інтеграційні процеси, а також специфіка соціально-економічних умов національної економіки потребують теоретичного осмислення і обґрунтування шляхів практичного реформування та ефективного розвитку системи фінансів.

Сьогодні, мабуть, немає іншої такої динамічно змінюваної сфери економічної науки і практики, як фінансова система. Проте спроба необґрунтованого

вирішення проблем і суперечностей у цій сфері, через як об'єктивні, так і суб'єктивні причини зумовлює виникнення нових проблем. Головною причиною такої ситуації є відсутність науково обґрунтованої і послідовної концепції розбудови системи фінансів, яка повинна реалізуватись законодавчою і виконавчою владою держави.

Є очевидним, що механізм функціонування фінансової системи повністю залежить від усіх процесів, що відбуваються в суспільстві та економіці держави, і водночас впливає на їхній розвиток. Такий взаємозв'язок має глобальний характер, оскільки набуває масштабів, за яких здатен суттєво впливати на стан справ у всьому світі. Саме тому слід створити довгострокові захисні соціально-економічні механізми, які б дали змогу протистояти негативним чинникам розбудови фінансової системи і водночас використовувати її позитивний вплив.

Характерною рисою сучасних ринкових перетворень є бурхливий розвиток і розширення меж застосування фінансових відносин, котрі виникають між учасниками суспільного виробництва на всіх стадіях процесу відтворення, на всіх рівнях господарювання, в усіх сферах суспільної діяльності. Саме фінанси беруть участь у всіх фазах процесу відтворення, причому ця участь неоднакова на різних його стадіях і еквівалентна частці розподілу в кожній фазі, оскільки розподіл наявний і на виробничій, і на стадіях обміну та споживання.

Стрімке зростання фінансової сфери зумовлюється її активним входженням у всі види суспільної та господарської діяльності. Фінансові відносини традиційно привертають підвищену увагу суспільства, оскільки саме в цій сфері перетинаються рівноправні і часто суперечливі інтереси держави і громадян. З огляду на це винятково важливою проблемою є наукове обґрунтування регулювання зазначених відносин.

Очевидно, що єдиного підходу до вирішення всіх проблем фінансової системи немає. Однак шляхи їхнього усунення досліджують учені різних наукових шкіл як за кордоном, так і в Україні.

Синтез поглядів щодо пошуку моделі фінансової системи України XXI ст. на фоні загальносвітових тенденцій містить і запропонована праця. Наукові статті в монографії можна умовно поділити на філософсько-теоретичні, в яких вивчається сутність проблем удосконалення фінансової системи, і практичні, в яких пропонуються конкретні напрями вирішення цих проблем в Україні.

Загалом монографія містить наукові праці, присвячені проблемним аспектам найважливіших складових системи фінансів: фінансової, кредитної та податкової, що підтверджує системний підхід до вирішення суперечностей у цій сфері.

У першому розділі досліджено перспективи і суперечності розвитку фінансової системи України, зокрема проблеми децентралізації бюджетної системи, конкурентоспроможності вітчизняної економіки, удосконалення інвестиційного

аналізу, управління фінансами, розбудови боргового інструментарію, проаналізовано інституційні чинники впливу держави на ринок цінних паперів.

У другому розділі розглянуто проблемні сторони функціонування вітчизняної податкової системи, вектори її розбудови та перспективи в умовах глобалізації, досліджено психологічні аспекти податкової політики у сфері оподаткування.

У третьому досліджено такі основні напрямки реформування кредитно-банківської системи: особливості застосування монетарних важелів впливу центрального банку на перебіг економічних процесів у державі, місце банківської системи у вирішенні регіональної проблеми залучення інвестицій, кредитний механізм забезпечення регіональної інноваційно-інвестиційної стратегії тощо.

Науково-практичний характер монографії підтверджує її значимість для науковців, аспірантів, викладачів, студентів, а також працівників фінансової, податкової та кредитно-банківської сфер.

РОЗДІЛ 1

Перспективи і суперечності розвитку фінансової системи

Кириленко О. П.

ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЯ БЮДЖЕТНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ФОРМУВАННЯ ВІДКРИТОГО СУСПІЛЬСТВА

Формування в Україні демократичного і відкритого суспільства – це багатогранна і складна проблема, одним з шляхів її вирішення є реформування державних фінансів та їхнього найважливішого елемента – бюджетної системи.

Усі зміни, які здійснюються протягом останніх років у бюджетній системі України, спрямовані на її удосконалення відповідно до потреб ринкової економіки, створення демократичної держави та її невід’ємного атрибута – дієздатного місцевого самоврядування. Саме вирішенню цих проблем підпорядкований і процес бюджетної децентралізації.

Основною метою бюджетної децентралізації є покращення якості суспільних послуг, які надаються громадянам за рахунок коштів державного та місцевих бюджетів. Причому, відповідальність за надання таких послуг несуть загальнодержавні або місцеві органи влади. За своїм змістом бюджетна децентралізація – це передача повноважень, функцій і компетентності від центрального уряду до органів місцевого самоврядування, що супроводжується передачею відповідних фінансових ресурсів.

Практичне втілення бюджетної децентралізації, як підтверджує досвід розвинутих країн, означає, що органи місцевого самоврядування набувають більшої відповідальності і в їх розпорядження надходить більше коштів. Що стосується розподілу владних повноважень, то слід зазначити, що в Україні спостерігається тенденція передачі все більшої частини функцій і завдань від центрального – на місцевий рівень. Все більше питань місцевого життя органи місцевого самоврядування змушені вирішувати власними силами. Проте, на жаль, не завжди таке розширення переліку функцій і завдань місцевих владних структур супроводжується передачею їм адекватних фінансових ресурсів.

В результаті виникла і неухильно заглиблюється суперечність між обсягами доходів, які зосереджуються на рівні місцевих бюджетів, як основного джерела коштів органів місцевого самоврядування, і обсягами видатків, які згідно з діючими законодавством повинні фінансуватися з цих бюджетів. Цю тенденцію підтверджує графік на рис. 1.

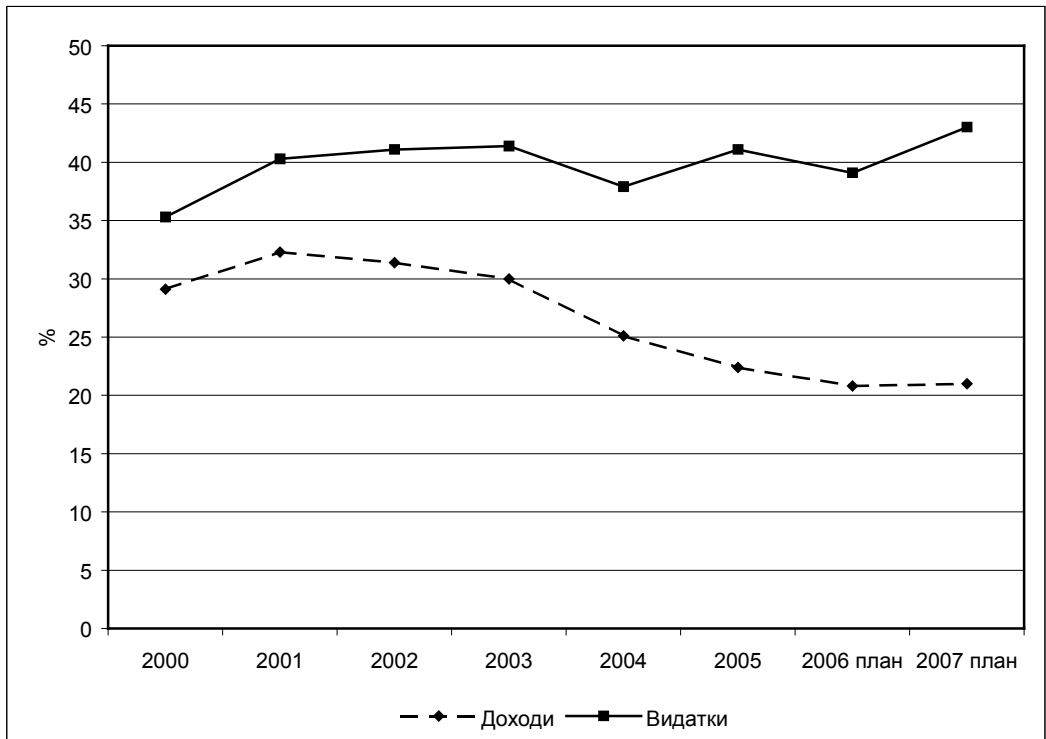

Рис. 1. Доходи і видатки місцевих бюджетів у зведеному бюджеті України.

Як бачимо, протягом останніх восьми років частка видатків місцевих бюджетів у зведеному бюджеті України зростала з 35% у 2000 р. до 43% згідно з планом на 2007 р. У той же час питома вага доходів місцевих бюджетів зменшилася з 29,1% у 2000 р. до 23,2% у 2006 р. [6, с. 91; 7, с. 8].

Важливим, з позиції забезпечення бюджетної децентралізації, є дослідження структури видатків місцевих бюджетів в контексті виконання органами місцевого самоврядування делегованих і власних повноважень. Співвідношення, яке склалося сьогодні є вкрай нераціональним тому, що 91% видатків місцевих бюджетів України пов'язано із виконанням органами місцевого самоврядування делегованих і лише 9% – власних повноважень.

У загальному фонді місцевих бюджетів переважають закріплені доходи над власними. Так, станом на 1.01.2007 р. загалом по місцевих бюджетах України доходи першого кошика (які враховуються при визначенні обсягів міжбюджетних трансфертів – дотацій вирівнювання, тобто закріплені доходи) становили 85,8%, а доходи другого кошика або власні доходи (які не враховуються при визначенні обсягів міжбюджетних трансфертів) усього – 14,2%. Причому, порівняно з попереднім роком відбулося зменшення частки власних

Розділ 1. Перспективи і суперечності розвитку фінансової системи

доходів, яка у 2005 р. становила 15,3%. В табл. 1 наведено структуру доходів загального фонду місцевих бюджетів з позиції поділу їх на власні і закріплені в розрізі адміністративно-територіальних одиниць України.

Таблиця 1

Власні і закріплені доходи у загальному фонді місцевих бюджетів України за 2006 р.¹

Адміністративно-територіальні одиниці	2006 р.		2005 р.		Зміна власних доходів (+, -)
	закріплені доходи	власні доходи	закріплені доходи	власні доходи	
Автономна Республіка Крим	82,8	17,2	82,4	17,6	-0,4
Вінницька обл.	89,0	11,0	87,9	12,1	-2,1
Волинська обл.	89,0	11,0	87,3	12,7	-1,7
Дніпропетровська обл.	84,4	15,6	81,7	18,3	-2,7
Донецька обл.	86,8	13,2	87,2	12,8	+0,4
Житомирська обл.	86,7	13,3	86,0	14,0	-0,7
Закарпатська обл.	90,1	9,9	89,6	10,4	-0,5
Запорізька обл.	86,2	13,8	84,5	15,5	-1,7
Івано-Франківська обл.	86,5	13,5	87,2	12,8	+0,7
Київська обл.	90,3	9,7	90,2	9,8	-0,1
Кіровоградська обл.	85,9	14,1	83,4	16,6	-2,5
Луганська обл.	90,3	9,7	88,3	11,7	-2,0
Львівська обл.	88,1	11,9	86,9	13,1	-1,2
Миколаївська обл.	86,8	13,2	85,1	14,9	-1,7
Одеська обл.	78,5	21,5	81,5	18,5	+3,0
Полтавська обл.	86,6	13,4	85,0	15,0	-1,6
Рівненська обл.	89,7	10,3	88,7	11,3	-1,0
Сумська обл.	88,2	11,8	86,8	13,2	-1,4
Тернопільська обл.	88,5	11,5	86,8	13,2	-1,7
Харківська обл.	85,3	14,7	84,0	16,0	-1,3
Херсонська обл.	86,4	13,6	84,9	15,1	-1,5
Хмельницька обл.	85,3	14,7	83,7	16,3	-1,6
Черкаська обл.	86,0	14,0	84,8	15,2	-1,2
Чернівецька обл.	85,6	14,4	84,4	15,6	-1,2
Чернігівська обл.	88,9	11,1	86,7	13,3	-2,2
м. Київ	84,4	15,6	81,7	18,3	-2,7
м. Севастополь	81,4	18,6	82,5	17,5	+1,1
Усього	85,8	14,2	84,7	15,3	-1,1

¹ Розраховано за даними [6, с. 120-141].

Як видно з таблиці, в усіх адміністративно-територіальних одиницях України, окрім Донецької, Івано-Франківської й Одеської областей та м. Севастополя, за два останні роки відбувалося зменшення питомої ваги власних доходів у загальному фонді місцевих бюджетів. Звичайно, таку тенденцію не можна вважати доцільною в умовах децентралізації бюджетної системи нашої держави.

Невелика частка власних видатків свідчить про неможливість повною мірою задовольнити всі ті різноманітні потреби, які виникають на місцевому рівні і пов'язані зі створенням нормальних умов для життєдіяльності громадян. Більше того, склалась ситуація, за якої органи місцевого самоврядування використовують частину власних доходів на фінансування делегованих повноважень, тобто тих, які держава повинна повністю фінансувати за рахунок загальнодержавних коштів. Так, фактичні видатки щодо делегованих повноважень у 2005–2006 рр. за основними функціями (державне управління, освіта, охорона здоров'я, культура і мистецтво, фізична культура і спорт) перевищували розрахункові показники Міністерства фінансів України, що свідчить про спрямування власних коштів на фінансування цих завдань [2, с. 9; 8].

Нестача фінансових ресурсів змушує органи місцевого самоврядування майже всі наявні кошти спрямовувати на фінансування поточних видатків установ, які утримуються з місцевих бюджетів, а також на соціальний захист населення. В той же час, для вирішення потреб розвитку залишається обмаль коштів. Загалом по місцевим бюджетам України у 2006 р. капітальні видатки становили лише 6,8%; невеликими за обсягами акумульованих коштів є бюджети розвитку місцевих бюджетів, а у більшості бюджетів селищ та сіл їх немає зовсім через відсутність реальних джерел формування. На 1 січня 2007 р. частка доходів бюджету розвитку у сукупних доходах місцевих бюджетів становила 11,6% [6, с. 109].

Останніми роками спостерігається посилення залежності місцевих бюджетів від фінансової допомоги з центру, що також суперечить принципам бюджетної децентралізації. Так, частка трансфертів у сукупних доходах місцевих бюджетів України неухильно збільшується; лише протягом 2001–2006 рр. їхня питома вага зросла з 29,2% до 46,1%². Крім того, за 2003–2006 рр. щорічні темпи приросту обсягів трансфертів з державного бюджету місцевим бюджетам значно випереджали темпи приросту доходів місцевих бюджетів [6, с. 109] (рис. 2).

² Розраховано за даними [6, с. 113; 8].

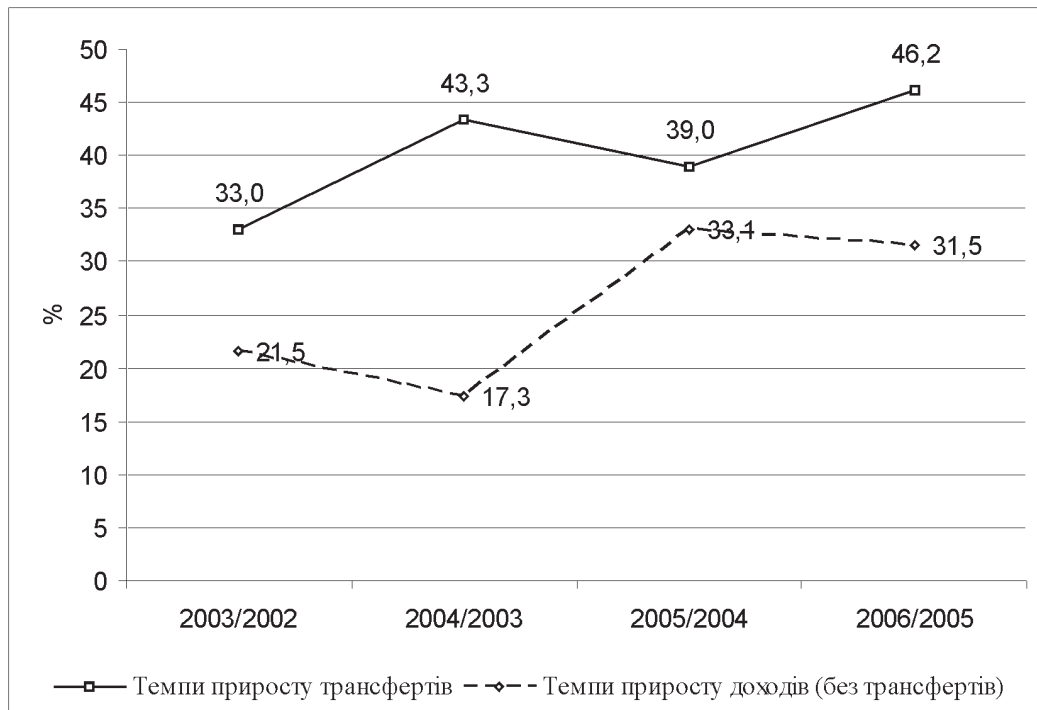

Рис. 2. Темпи приросту міжбюджетних трансфертів та доходів місцевих бюджетів (без урахування міжбюджетних трансфертів) у 2003–2006 рр.

В регіональному розрізі спостерігається значна диференціація питомої ваги міжбюджетних трансфертів в складі доходів місцевих бюджетів. Наприклад, у 2006 р. в м. Києві за рахунок міжбюджетних трансфертів було сформовано лише 8,9% бюджетних доходів, в той час як у Дніпропетровській обл. – 37,9%, Донецькій обл. – 39,6%, Івано-Франківській обл. – 63,5%, Хмельницькій обл. – 64,9%, Закарпатській обл. – 66,4%, Волинській обл. – 66,6%, Тернопільській обл. – 71,2% [6, с. 114]. Такі великі розбіжності в показниках дотаційної залежності місцевих бюджетів спричинені відмінностями в рівнях соціально-економічного розвитку окремих територій, які зумовлюють різний податковий потенціал і, відповідно, різний рівень наповненості доходів місцевих бюджетів.

Як відомо, важливим надбанням Бюджетного кодексу України стало впорядкування міжбюджетних відносин і, зокрема, удосконалення порядку надання трансфертів місцевим бюджетам з держбюджету на основі використання прозорих формалізованих процедур, що сприяло повнішій реалізації принципу справедливості і гласності у розподілі бюджетних ресурсів та суттєво зменшило гостроту міжбюджетних відносин. Такі позитивні зрушення

були досягнені у практиці розрахунку загально розповсюдженого виду міжбюджетних трансфертів – дотацій вирівнювання³, які надаються органам місцевого самоврядування для фінансування делегованих повноважень.

Проте нагромаджений в Україні з 2001 р. досвід застосування формульних розрахунків при визначенні обсягів дотацій вирівнювання виявив також і деякі не вирішені проблеми, це зокрема:

- відсутність безпосереднього погодження розмірів дотацій вирівнювання з основними макроекономічними показниками розвитку адміністративно-територіальних одиниць;
- не зважання в механізмі розрахунку дотацій вирівнювання на регіональну специфіку територій (крім таких особливостей як кількість населення, наявність гірської місцевості, при визначенні окремих видатків – типи населених пунктів: міські або сільські).

Позитивні зміни практично не торкнулися порядку надання цільових субвенцій місцевим бюджетам; субвенційний механізм залишається непрозорим, залежним від суб'єктивних чинників, внаслідок чого кошти безсистемно розподіляються по території країни, збільшуючи тим самим диспропорції соціально-економічного розвитку, створюючи різні інвестиційні можливості для органів місцевого самоврядування. Усі недоліки, характерні для практики надання дотацій до запровадження формульних процедур, притаманні цільовим субвенціям, кількість і розміри яких зростають стрімкими темпами здебільшого в результаті дії політичних чинників. За останні сім років обсяги субвенцій збільшилися у п'ять разів, більше того – розміри субвенцій зростають випереджаючими темпами порівняно з дотаціями.

Ми вважаємо, що надання фінансової допомоги з державного бюджету у вигляді дотацій повинно базуватися на глибокому та всесторонньому аналізі соціально-економічного розвитку населених пунктів, районів, областей; застосуванні гласних, науково обґрунтованих та єдиних для всіх підходів у визначенні конкретних розмірів трансфертів. У той же час, повинні враховуватися цілі регіональної політики, спрямованої на подолання депресивності окремих територій.

Основною метою надання субвенцій інвестиційного характеру повинно бути зменшення міжрегіональних диспропорцій у спроможностях здійснювати бюджетні інвестиції. При цьому велике значення має запровадження обґрунтованих і випробуваних на практиці правил розподілу, побудованих на засадах справедливості, неупередженості й об'єктивності [4, с. 40-41]. Це дає змогу уникнути політичних маніпуляцій у цій сфері, підвищити прозорість бюджетного процесу, а також забезпечити стабільність надання інвестицій-

³ Дотації вирівнювання у 2006 р. становили 50% загального обсягу міжбюджетних трансфертів місцевим бюджетам з державного бюджету [6, с. 115].

них субвенцій, що є необхідною умовою збільшення часових меж планування місцевих бюджетів.

Досягнути поставлених цілей можливо завдяки розробці формалізованих методів надання субвенцій на соціально-економічний розвиток регіонів, які повинні враховувати наступне:

- критерії, що застосовуються при визначенні обсягів субвенцій, повинні бути науково обґрунтованими і тісно пов'язаними з потребами у фінансуванні;
- використовувані коефіцієнти, що відображають регіональну специфіку, повинні мати диференційоване значення для різних регіонів;
- коригувальні коефіцієнти не мають бути залежними один від одного тому, що це ускладнює процес розрахунку, при цьому не надає жодної нової інформації, необхідної для врахування при визначенні обсягів субвенцій;
- фактори, що враховуються при розрахунках, повинні бути вимірюваними, а дані, пов'язані з ними, повинні бути точними і достовірними;
- до мінімуму мають бути зведені можливості щодо перекручування статистичних даних, які характеризують регіональні особливості;
- порядок розрахунку обсягів субвенцій не повинен залежати від місцевої податкової політики, тобто збільшення податкових надходжень до місцевих бюджетів не повинно зменшувати обсяги одержуваних субвенцій.

Діюча система формування доходної бази місцевих бюджетів і, в тому числі, порядок надання бюджетних трансфертів не створює стимулів для збільшення власних доходів органів місцевого самоврядування, не сприяє пошуку додаткових резервів і залученню альтернативних джерел, а заохочує спожи-вацькі настрої. Справа в тому, що в сучасних умовах:

- відсутні дієві стимули до збільшення надходжень як до державного, так і місцевих бюджетів, зокрема протягом останніх років ліквідовано заохочення перевиконання показників по загальному фонду держбюджету;
- порядок надання трансфертів не враховує кращі результати діяльності місцевих фінансових органів, більше того – обсяги дотацій зменшуються при збільшенні надходжень закріплених за місцевими бюджетами доходів;
- органи місцевого самоврядування не мають реального впливу на формування власних доходів тому, що держава не компенсує зменшення цих надходжень, зумовлене наданням на загальнодержавному рівні пільг окремим платникам (наприклад, щодо плати за землю);
- не працює повноцінно інститут місцевого оподаткування: обмежений перелік і незначна фіскальна роль місцевих податків і зборів, за допомогою яких органи місцевого самоврядування не можуть втілювати власну політику у сфері місцевого господарства, зайнятості населення, охорони

природного середовища тощо. Зволікання із запровадженням податку на нерухомість унеможливило подальше зміцнення доходної бази місцевих бюджетів;

- відсутні механізми відмови від незабезпечених фінансовими ресурсами делегованих повноважень, в зв'язку з чим органи місцевого самоврядування змушені спрямовувати частину власних доходів на фінансування делегованих повноважень.

Проте найбільшим недоліком діючої практики формування доходів місцевих бюджетів є відсутність безпосередньої залежності між обсягами зібраних доходів на території місцевого самоврядування і переліком та якістю наданих місцевому населенню громадських послуг. Для подолання такого негативно-го стереотипу і забезпечення проведення бюджетної децентралізації, на нашу думку, необхідно:

- ▶ провести подальше системне зміцнення доходної бази місцевого самоврядування;
- ▶ сформувати ефективний механізм стимулювання податкових зусиль територіальних громад;
- ▶ встановити дієвий громадський контроль за рухом бюджетних ресурсів;
- ▶ втілювати в бюджетну практику принципи публічності та прозорості.

Останній напрямок набуває вирішального значення в процесі формування в Україні відкритого суспільства. За висновками експертів Інституту відкритого суспільства, реформи, спрямовані на забезпечення бюджетної прозорості, мають вирішальне значення, вони сприяють розвитку демократії, відкривають шлях до джерел інформації, застосування спеціальних методів планування та розподілу, бюджетування [1, с. 4].

Досвід країн, які активно здійснюють процес децентралізації суспільних фінансів і дотримуються принципів ефективного та відповідального управління ними, показує, що основними наслідками застосування принципів бюджетної прозорості є:

- використання коштів бюджету відповідно до цілей і пріоритетів суспільного розвитку;
- більша ефективність використання бюджетних коштів;
- забезпечення відповідальності за цільове та раціональне використання коштів.

Згідно з міжнародними стандартами бюджетної прозорості⁴ країни, які застосовують у своїй бюджетній практиці принцип прозорості, повинні видавати наступні ключові документи: 1) бюджетну резолюцію, 2) проект бюджету,

⁴ Насамперед маються на увазі такі документи, як “Передова практика ОЕСР щодо бюджетної прозорості”, “Кодекс кращої практики у сфері бюджетної прозорості” Міжнародного валютного фонду.

3) щомісячні та щоквартальні звіти по бюджету, 4) піврічний перегляд бюджету, 5) річний звіт виконання бюджету і 6) аудиторський висновок [1, с. 8].

З перелічених шести документів в Україні сьогодні оприлюднюються проекти державного бюджету (в офіційних урядових виданнях) і бюджетні резолюції⁵ (в парламентських виданнях). Ні урядові, ні парламентські газети, журнали і збірники не можна віднести до широко доступних засобів масової інформації; більшість з них не розповсюджується через роздрібний продаж, тобто можна вважати, що такі видання є недоступними для більшості громадян країни. Що стосується місячних, квартальних і річних звітів по бюджету, то окремі укрупнені показники цих звітів можна також знайти у публікаціях в офіційних виданнях. Проте, як правило, така інформація не є вичерпною, крім того, акцент звичайно робиться на позитивних досягненнях, а не на невирішених проблемах з визначенням конкретних відповідальних за це осіб. Отже, можна вважати, що в справі запровадження бюджетної прозорості в нашій країні зроблено лише перші кроки.

Удосконалення бюджетного процесу відповідно до цілей формування демократичного суспільства в Україні вимагає суттєвого покращення практики розробки бюджетних резолюцій, повніше врахування їхніх вимог в процесі складання, розгляду і прийняття закону про державний бюджет. Аналіз досвіду складання бюджетних резолюцій з 1997 р. дає можливість визначити наступні суттєві недоліки у цій сфері, усунення яких, на нашу думку, сприятиме втіленню принципів прозорості та гласності у вітчизняну бюджетну практику:

- не виконуються вимоги Бюджетного кодексу України щодо змісту, обсягів та структури бюджетних резолюцій;
- не повною мірою враховуються визначені бюджетною резолюцією напрями і пріоритети бюджетної політики у Законі “Про Державний бюджет України”;
- спостерігається змішування цілей бюджетної стратегії і тактики при визначенні основних напрямів бюджетної політики, тобто передбачаються заходи, реалізація яких можлива лише у довгостроковій перспективі, і такі, що можуть бути вирішені протягом одного бюджетного періоду;
- у бюджетних резолюціях дуже часто наводяться нечіткі абсолютні і відносні параметри обсягів і пропорцій розподілу бюджетних ресурсів;
- багато заходів, передбачених бюджетними резолюціями, не достатньо конкретизовані.

⁵ У вітчизняній бюджетній практиці це – Основні напрями бюджетної політики на наступний бюджетний період. Складаються Кабінетом Міністрів України і подаються у Верховну Раду України, за результатами парламентських слухань приймається відповідна постанова про їх схвалення або взяття до відома

Зміна пропорцій у розподілі бюджетних ресурсів на користь місцевих бюджетів, а також демократизація бюджетного процесу і забезпечення бюджетної прозорості, поза сумнівом є важливими умовами здійснення процесу бюджетної децентралізації в Україні. Проте потребують найшвидшого вирішення і багато інших, тісно пов'язаних з цими проблем, це – проведення реформи місцевого самоврядування; лібералізація податкової системи і її подальше удосконалення на основі застосування Податкового кодексу; розробка і запровадження стандартів суспільних послуг, без яких неможливо об'єктивно оцінити потребу в ресурсах установ та організацій, які надають такі послуги й утримуються за рахунок бюджетних коштів.

Література

1. Куда идут наши деньги? Бюджетная прозрачность и повестка дня открытого общества // Государственное управление в переходных экономиках. Журнал программы LGI. – Лето 2006. – 48 с.
2. Бюджетна децентралізація в Україні в контексті реформи місцевого самоврядування // Міжнародний центр перспективних досліджень. – К., 2006. – 35 с.
3. Принципы эффективного и ответственного управления общественными финансами: Аналитические материалы к документу, представленному Министерством финансов Российской Федерации к встрече министров финансов “Группы восьми”. – М. – 58 с.
4. Свяневич П. Основы фискальной децентрализации. Справочное руководство для стран с переходной экономикой. Будапешт. Инициатива реформирования местного самоуправления и сферы государственных услуг // Институт открытого общества. – 2003. – 77 с.
5. Створення фіскального простору для економічного зростання. Огляд державних фінансів України // Документ Світового банку. – 14 вересня 2006 р.
6. Бюджетний моніторинг: Аналіз виконання бюджету за 2006 рік/Проект “Реформа місцевих бюджетів в Україні”, RTI International – К.; 2006. – 148 с.
7. Фінансовий стан міст. 2005 р. // Асоціація міст України та громад. Асоціація фінансистів України – К., 2006. – 146 с.
8. Звітні матеріали Державного казначейства України.

Лютий І. О.

Структурно-інноваційні зрушення як умова конкурентоспроможності економіки України

Здатність національних економік трансформаційного типу до інтеграції в світовий економічний співпростір насамперед визначається їх відповідністю інноваційним процесам та можливістю запропонувати ринку продукцію інноваційного спрямування. Тому, прагнення України до інтеграції визначає необхідність розробки та реалізації концепції інноваційного розвитку, формування ринку інноваційних продуктів і технологій, забезпечення цих процесів через відповідну фінансову політику держави. На жаль, сьогодні необхідно констатувати, що ринкові перетворення, які відбулись в Україні, не сприяли формуванню конкурентного ринкового середовища, у взаємовідносинах між суб'єктами господарювання реалізується не пріоритетність законів ринку, а пріоритет адміністративного ресурсу.

На нашу думку, створення конкурентного середовища в Україні визначає насамперед структурні зрушення інноваційного спрямування з необхідною передачею регулюючих повноважень економіки ринку. Структурні диспропорції, що склалися в умовах трансформаційного періоду, не лише стримують реалізацію національного економічного потенціалу, а й підвищують вразливість національної економіки до зовнішніх факторів впливу. Структурні перетворення в економіці України відбувалися у попередні роки за відсутності єдиної стратегії структурної трансформації, під впливом орієнтації сировинних та низько технологічних галузей на зовнішній попит, що призвело до інтенсивної експлуатації окремих ресурсних переваг економіки України.

Сучасна глобальна економіка формує виклики, спроможність реагування на які фактично визначатиме для економіки України перспективи паритетної інтеграції до світового господарства та реалізації стратегічних національних інтересів у процесі поглиблення економічного співробітництва з ЄС.

Найсуттєвішими з позиції структурно-інноваційної модернізації та адаптації національної економіки є:

- заострення глобальної конкурентної боротьби за інноваційні та інтелектуальні ресурси для створення національних конкурентних переваг;
- ймовірність закріплення низькотехнологічного характеру національної економіки та погіршення умов щодо участі в міжнародному поділі праці;

- вичерпання поточних конкурентних переваг галузей економіки України, орієнтованих на зовнішній попит, внаслідок подорожчання імпортованих енергоресурсів;
- відсутність ефективних механізмів перерозподілу капіталу від традиційних до науково-технологічних секторів економіки;
- недостатній рівень використання інноваційного потенціалу як головного чинника адаптаційних можливостей економіки та зміцнення національної конкурентоспроможності.

На сьогодні, перш за все, необхідно створити умови для поєднання існуючої індустріальної структури економіки України з напрямками інвестиційного розвитку тих сфер суспільного життя та економіки, які забезпечують розвиток інтелектуального потенціалу нації. Саме такий підхід дасть можливість забезпечити подальший перехід до формування інноваційного середовища, а відповідно, здійснити структурні зрушення інноваційного спрямування.

Тенденції структурної динаміки економіки України формують довгострокові загрози й обмеження для зміцнення її конкурентоспроможності. Економіка України характеризується формуванням моделі міжнародної спеціалізації, в якій в структурі експорту частка продукції високих технологій становить лише близько 5%. Відмінності в структурі національного та світового експорту свідчать про закріплення за Україною статусу країни-експортера сировинних та низькотехнологічних товарів. Якщо в структурі світового експорту в 2004 р. переважали технологічностіккі товари, зокрема, інформаційні технології та їхні складові (16,3%), загальні машини та обладнання (14,0%), електрообладнання (13,8%), транспортне обладнання (12,0%), вироби хімічної промисловості (8,9%), комп'ютери та периферійні пристрої (4,7%), напівпровідники й електронні компоненти (3,8%), то для України характерним є переважання низькотехнологічних і сировинних товарів. Так, у 2005 р. експорт недорогих металів та виробів становив 41,0%, мінеральних продуктів – 13,7%. Частка середньо- та високотехнологічної продукції хімічної та пов'язаних з нею галузей промисловості становила 8,7%, механічного й електричного обладнання – 8,3%, транспортних засобів та шляхового обладнання – 4,8%.

Таким чином, структурна недосконалість економіки України вже в середньостроковому періоді призведе до різкого зниження її конкурентоспроможності, внаслідок прискореного нівелювання цінових переваг, зумовленого зовнішніми енергетичними ціновими "шоками". Це актуалізує необхідність прискорення структурної перебудови національної економіки та зміцнення інвестиційно-інноваційних чинників економічного розвитку країни шляхом проведення активної інноваційно-промислової політики. Існує нагальна потреба спрямування державної політики на формування механізмів нагромадження капіталу на перспективних, з точки зору національних економічних інтересів, напрямах економічної діяльності.

Перед структурно-інноваційною політикою держави постає вирішення в коротко- та середньостроковому періоді наступних завдань:

- стимулювання інвестиційного оновлення національної промисловості;
- стимулювання розвитку наукомістких та високотехнологічних виробництв і створення умов для здійснення капіталовкладень в технологічне оновлення виробництва;
- забезпечення прискореного розвитку внутрішнього ринку порівняно із зовнішнім попитом та поліпшення його структурних характеристик за рахунок інноваційних чинників;
- впровадження механізмів стимулювання та підтримки високотехнологічного експорту;
- удосконалення державного фінансування структурних та інноваційних зрушень;
- зміцнення інституційних чинників структурних перетворень;
- покращення інвестиційного клімату (як для внутрішніх, так і іноземних інвесторів) для підвищення ефективності національної економіки;
- стимулювання заходів щодо подолання ресурсовитратного характеру виробництва.

Забезпечення виконання вказаних завдань і досягнення позитивного впливу структурних чинників національної економіки на її конкурентоспроможність потребує комплексу інструментів структурної політики, серед яких головними слід вважати наступні.

1. Стимулювання інвестиційного оновлення національної промисловості:

- зниження ставок митного тарифу для інвестиційного обладнання, що не виробляється в Україні, або параметри якого є значно вищими, ніж у вітчизняних аналогів;
- підвищення в довгостроковій перспективі курсу національної валюти при поєднанні з відповідними інструментами митної, інвестиційної політики (які вказані нижче), що сприятиме активізації інвестиційної діяльності на підприємствах і перерозподілу капіталу в напрямку інноваційних виробництв, зростанню інвестиційного імпорту;
- формування системи спеціалізованого рефінансування комерційних банків під надання довгострокових кредитів для закупівлі інвестиційного обладнання та інноваційної техніки;
- зниження податкової ставки чи звільнення від оподаткування прибутку на суму капіталовкладень підприємства в обладнання та виробниче будівництво.
- сприяння створенню інституційних інвесторів (інвестиційних і пенсійних фондів) та забезпечення їх участі певною часткою капіталу у ризиковому інвестуванні.

2. Здійснення цілеспрямованої державної інноваційно-промислової політики:

- запровадження пільгового режиму здійснення інноваційної діяльності шляхом:
 - застосування пільг в оподаткуванні підприємств, що здійснюють інновації, зокрема, зменшення ставки оподаткування податку на прибуток;
 - звільнення від оподаткування наукових установ;
 - звільнення від оподаткування ПДВ витрат підприємств на наукові дослідження і розробки відповідно до державних пріоритетів без встановлення будь-яких максимальних кількісних обмежень;
 - звільнення від сплати ПДВ на імпорт обладнання й інструментів для інноваційних проектів, що здійснюють науково-дослідні установи й університети;
 - звільнення від сплати мита або зниження митного тарифу для обладнання, інструментів, сировини, які імпортуються з метою використання в наукових дослідженнях і розробках при відповідному встановленні фінансових санкцій за нецільове використання цих матеріальних цінностей;
 - впровадження механізму надання податкових пільг для реалізації інвестиційних та інноваційних проектів у формі податкового кредиту, який підлягає поверненню у випадку невиконання інвестором проектних зобов'язань.
- прискорена амортизація засобів виробництва й устаткування, які купуються в рамках інноваційних проектів;
- запровадження механізмів державного страхування інноваційних кредитів та надання державних гарантій для комерційних банків щодо кредитів, які спрямовуються на інноваційні проекти відповідно до державних пріоритетів;
- пільгове оподаткування прибутків від страхування інноваційних та довгострокових інвестиційних проектів підприємств;
- запровадження диференційованого оподаткування операцій комерційних банків шляхом зниження ставки оподаткування для довгострокового кредитування високотехнологічних проектів і підвищення для високоприбуткових операцій фінансового ринку;
- податкове й амортизаційне преміювання ресурсозбереження;
- розвиток механізмів венчурного інвестування, зокрема, через забезпечення податкових стимулів для венчурних інвестицій для підвищення можливостей фінансування інноваційних підприємств.

3. Стимулювання експортної діяльності:

- вдосконалення роботи торговельних місій України за кордоном, активізація участі в міжнародних виставках, ярмарках, активна підтримка

засобами економічної і політичної дипломатії участі національних підприємств у міжнародних науково-технологічних проєктах;

- створення спеціалізованих агентств експортного кредитування або надання спеціальних кредитних ліній через державні банки;
- відшкодування експортерам мита, сплаченого за імпортовані матеріали, які використані в експортному виробництві і не виробляються в Україні;
- звільнення від сплати імпортного мита засобів виробництва, які використовуються в експортному виробництві.

4. Вдосконалення державного фінансування структурних та інноваційних зрушень:

- створення в межах державного бюджету за аналогією з ЄС, але на національному рівні, Національного структурного фонду, кошти якого спрямовуватимуться на потреби забезпечення позитивних зрушень у структурі економіки відповідно до визначених пріоритетів державного інвестування при жорсткому контролі напрямків та результативності їх використання;
- встановлення мінімального обсягу витрат місцевих бюджетів на інновації та НДДКР та забезпечення відповідного моніторингу використання цих коштів;
- підвищення інноваційної складової державних закупівель з метою державного стимулювання виробництва наукоємної та інноваційної продукції, зокрема у рамках реалізації державних програм з енергозбереження, інформатизації та розвитку інформаційно-комунікаційних технологій тощо.

5. Зміцнення інституційних чинників структурних перетворень:

- удосконалення інституційних заходів розвитку підприємництва (забезпечення захисту прав власності, зниження трансакційних і бюрократичних витрат, адміністративних витрат для створення нових підприємств тощо), створення організаційних механізмів, які прискорюватимуть адаптацію структури економіки до зовнішніх і внутрішніх впливів (бізнес-інкубатори, інноваційна й інформаційна інфраструктура);
- розробка та затвердження Національної стратегії структурно-інноваційної перебудови економіки з визначенням основних параметрів інноваційної моделі розвитку і структурних змін в економіці України,
 - відповідальність за впровадження стратегії слід покласти на Прем'єр-міністра, при розподілі повноважень та відповідальності за виконання її складових між профільними міністерствами;
- створення Національної ради з конкурентоспроможності при Кабінеті Міністрів України з регіональними підрозділами, відповідальними за моніторинг регіональних структурних недоліків економіки України та розробку відповідних ініціатив;

- введення в дію Державного банку реконструкції та розвитку, який здійснюватиме:
- довгострокову кредитну підтримку інвестиційних та інноваційних проєктів, пов'язаних із структурною модернізацією промисловості,
- інвестиції в приватні та змішані підприємства через участь в акціонерному капіталі (як міноритарний акціонер) у визначених пріоритетними напрямками інвестування секторах промисловості (наприклад, за такими критеріями, як новостворювані високотехнологічні підприємства, підприємства, діяльність яких сприятиме підвищенню диверсифікації регіональної структури виробництва) з метою, наприклад, зміцнення структури капіталу, сприяння залученню нових інвестиційних партнерів (як іноземних, так і внутрішніх) тощо;
- розширення повноважень Державного агентства з інвестицій та інновацій, з віднесенням до них завдань стимулювання інтернаціоналізації національної промисловості та забезпечення надходження прямих іноземних інвестицій в Україну, функцій поширення та представлення на міжнародних заходах інформації про інвестиційні й інноваційні пропозиції та можливості українських виробників й здійснення правового супроводу процесу залучення та вкладення іноземних інвестицій.

Україна, маючи достатньо потужний науково-технологічний потенціал, дуже слабо використовує його в національних інтересах. Сьогодні більше половини його можливостей реалізується поза потребами інноваційного розвитку вітчизняної економіки. Її майже повна індиферентність до нових знань і високих технологій, які створюються вітчизняними науковцями, призвела до фактичної ізоляваності наукових установ від підприємницької сфери, зумовила переорієнтацію їх з метою виживання на виконання робіт, які не є достатньо актуальними для економічного розвитку України. Звідси випливає завдання створення умов для органічного поєднання науково-технологічного і підприємницького середовища.

Бюджетні асигнування мають використовуватись насамперед як дієвий засіб мобілізації і концентрації ресурсів усього суспільства на реалізації стратегічних цілей держави. Поряд із залученням науково-технологічного потенціалу для обґрунтування провідних (проривних) напрямів науково-технологічного розвитку, вирішального значення в цьому зв'язку набуває також вибір оптимальної стратегії щодо визначення обсягів, структури і механізмів бюджетного фінансування науково-технологічної сфери і неухильна її реалізація упродовж принаймні десятиліття.

Мінімально необхідним для поступального руху в напрямку до інноваційної економіки є такий варіант динаміки бюджетних витрат на науку, за яким частка фінансування науки в державному бюджеті зростає щороку на 0,2–

0,3% ВВП, це відповідає динаміці, що складається в країнах-претендентах на вступ до ЄС. За таких умов ця частка може досягнути передбаченого Законом “Про наукову і науково-технічну діяльність” рівня – 1,7% ВВП не раніше 2008 р., проте сумарне фінансування науки за рахунок всіх джерел досягне рівня близько 3% ВВП. За такого варіанту вже у 2005 р. можна істотно підвищити роль програмно-цільового фінансування, довести частку державних науково-технічних програм до 30%, що зробило б їх реальним важелем державної науково-технологічної політики, не тільки не знижуючи, а навіть нарощуючи при цьому і базове фінансування наукових установ.

Цей варіант не дозволяє досягти європейських показників по питомих витратах на одного науковця, але все ж веде до докорінних змін стану справ в українській науці, ламає тенденцію деградації наукового потенціалу, дає йому можливість принаймні в перспективі стати активним фактором економічного зростання.

Кардинальнішим, хоч і цілком реалістичним, міг би бути такий варіант динаміки бюджетного фінансування науки, який забезпечив би вихід на передбачений законом показник бюджетного фінансування 1,7% ВВП до 2006 р. Він знаменував би собою рішучий поворот на інноваційний шлях розвитку економіки. При заданих у цьому випадку темпах зростання вже до 2006 р. загальнонаціональні витрати на дослідження і розробки могли б перевищити 3% ВВП – тобто за відносними показниками підтримки науки Україна могла б стати в ряд найбільш передових країн світу з інноваційно спрямованою економікою.

Звичайно, за абсолютним значенням витрат на одного дослідника ми не наздогнали б при цьому лідерів і не вийшли б на середньоєвропейський рівень, але досягли б принаймні рівня Росії. Проте, враховуючи давні традиції вітчизняних науковців, що виробили вміння досягати результатів економічними шляхами, за цих умов можна розраховувати на високий рівень конкурентоспроможності вітчизняної науки і створених з її участю технологій.

Невідкладного втручання держави вимагає врятування потенціалу галузевої науки. Доцільно було б організувати науково-технологічний аудит усіх таких інститутів, на основі якого вирішити їхню подальшу долю. Частина з них доцільно було б передати до складу академічних установ та вузів, інших – до великих промислових об’єднань, а окремі приватизувати на конкурсних засадах за умов визначення покупця, який може запропонувати найліпший інвестиційний та інноваційний проект розвитку зазначених закладів.

В усіх країнах світу підтримка галузей і виробництв, розвитку яких надається особливе значення, здійснюється передусім через державне замовлення на відповідну продукцію. Отже, для структурної трансформації економіки відповідно до вимог інноваційної моделі необхідно переглянути, а вірніше – створити нову структуру державного замовлення, домогтися того, щоби високотехнологічна, інноваційна продукція посіла в ньому чільне місце, доцільно

також запровадити окреме державне замовлення на інноваційну продукцію. Потребує істотного вдосконалення механізм формування структури й обсягів витрат державного бюджету на розвиток науки та підтримку інноваційних процесів в Україні, надання йому більшої прозорості та обґрунтованості. При цьому, необхідно послідовно здійснювати конкретні кроки, спрямовані на виведення рівня фінансування науки з державного бюджету до передбаченого законом (1,7% ВВП). Невирішеною проблемою залишається кваліфікований аудит ефективності витрачання спрямованих для цього державних коштів.

Потужним важелем державного впливу на прискорення інноваційного розвитку найбільш високотехнологічних галузей має стати діяльність інноваційних фондів, створених за рахунок прямих бюджетних інвестицій, галузевих і регіональних фондів (компаній). Такі фонди (загальнодержавного, галузевого та регіонального рівнів) повинні стимулювати залучення коштів промисловості, приватного сектора економіки до фінансування інноваційних проектів і програм. Для цього необхідно забезпечити паритетну участь у фінансуванні та відповідальність держави і підприємств у впровадженні інновацій. Назріла потреба в залученні до фінансування інновацій пенсійних і страхових фондів, в тому числі через венчурні структури, як це робиться в розвинених країнах світу.

Література

1. Щодо основних засад структурно інноваційної політики України/ Аналітичні огляди НІСД. – Випуск 14 (50). – 2006.
2. Офіційний сайт Міністерства освіти і науки України – www.mon.gov.ua

Пересада А.А.

НОВІ ПІДХОДИ ДО ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ ІНВЕСТИЦІЙНОГО АНАЛІЗУ

Учасники економічної системи – фірма, компанія, галузь чи національне господарство загалом постійно відчують потребу у засобах, необхідних для створення і розширення, реконструкції або технічного переозброєння основного і пов'язаного з ним оборотного капіталу. Оскільки потреба кожного з них у фінансових ресурсах завжди велика, а можливості обмежені, проблема вибору пріоритетних напрямів, політики у сфері інвестицій та оцінка їх ефективності дуже складна і разом з тим необхідна.

Економічне обґрунтування ефективності інвестицій дає змогу порівняти можливі варіанти вкладення засобів у технічні, технологічні, організаційні й інші заходи, представлені у кожному конкретному проекті. Оцінка й обґрунтування фінансових ресурсів, їх ефективності дозволяє розробникам проектів і фінансовим менеджерам бути компетентнішими в питаннях конкретної пропозиції (інвестиційного проекту), ухвалювати краще рішення з можливих. Разом з тим, навіть правильно і детально розраховані витрати не можуть бути гарантією високоякісного рівня проекту. Для того, щоб зробити проект таким, що працює, а саме, інвестиції реальними, на кожному етапі (стадії) необхідний аналіз економічної доцільності і реалізації інвестицій або *інвестиційний аналіз*.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значний внесок у розробку теоретичних і практичних аспектів інвестиційного аналізу зробили вітчизняні та іноземні економісти – А. Алимов, Е. Бершеда, В. Гарбузов, К. Зуллас, П. Жердецький, В. Красовський, Б. Луців, М. Педан, А. Савченко, В. Беренс і П. М. Хавранек, М. Блум і І. Френд, Р. Брейлі, Д. Герц, Л. Крувшиць, С. Майєрс, Г. Марковіц, В. Шарп, В. Бочаров, Є. Єндовіцький, Л. Канторовіч, В. Ковальов, Т. Хачатуров, В. Шеремет та ін. У дослідженнях вказаних вчених розглянуто питання теоретичного обґрунтування і практичного використання методик і методів оцінки ефективності інвестиційних проектів, розроблено методичні рекомендації для оцінки ефективності реалізації інвестиційних проектів відповідно до потреб окремих галузей народного господарства, регіонів, окремих підприємств. Однак питання розглядалися осібно, за відсутності чітко сформульованої базової концепції і без урахування системного підходу змісту інвестиційного аналізу.

Метою статті є удосконалення теоретико-методологічних підходів до змісту інвестиційного аналізу як науки та обґрунтування мети, предмету й об'єктів інвестиційного аналізу у нових умовах господарювання.

Викладення основного матеріалу. Залучення інвестиційного аналізу у процесі ухвалення рішень про інвестиції необхідне, бо вибір доводиться здійснювати в умовах невизначеності. Можуть скластися ситуації, коли повністю або частково відсутня інформація про можливий стан об'єкта аналізу у майбутньому, тобто коли в його стані під впливом зовнішнього і внутрішнього середовища відбуваються ті чи інші непередбачені події, обумовлені наявністю чинників, що не підлягають кількісній оцінці. Процедура та методи такого аналізу спрямовані на висунення альтернативних варіантів вирішення проблеми проектування й інвестування, виявлення масштабів невизначеності по кожному з них та їх зіставлення за різними критеріями ефективності.

Інвестиційний аналіз як наука – це система спеціальних знань про методи та прийоми дослідження процесів, вживані для обробки й оцінки економічної інформації про інвестиційну діяльність суб'єктів господарювання. Інвестиційний аналіз – це прикладна наука, оскільки широко використовується в практичній діяльності та сприяє підвищенню ефективності управління інвестиціями.

В той же час, поняття інвестиційного аналізу може розглядатися як: метод пізнання економічних процесів та явищ; самостійна функція у системі інвестиційного менеджменту; процес аналітичної обробки інформації в ході обґрунтування й ухвалення інвестиційних рішень тощо.

Інвестиційний аналіз – це перш за все зіставлення витрат на здійснення інвестиційного проекту і вигод, які будуть отримані від його реалізації. Проте, оскільки вигоди від будь-якого проекту і витрати на його здійснення зазвичай багаточисельні і не завжди легко вираховуються, то і визначення прибутковості (вигідності) перетворюється на тривалий, багато етапний і вельми трудомісткий процес, що охоплює всі стадії і фази інвестиційного проекту. Аналіз виконується на усіх етапах розробки проекту та особливо при техніко-економічному обґрунтуванні або співставленні бізнес-плану проекту.

Інвестиційний аналіз дозволяє системно оцінити вади і переваги проектів через встановлення логічних схем для:

- збирання та аналізу даних;
- визначення інвестиційних пріоритетів;
- розгляду альтернативних варіантів;
- аналізу існуючих проблем і врахування різних аспектів розробки та реалізації проектів до прийняття рішення про їх фінансування.

Основними *функціями інвестиційного аналізу* є:

- розробка впорядкованої структури підбору даних, яка забезпечила б ефективну координацію заходів при виконанні проекту;

- оптимізація процесу прийняття рішень на основі аналізу альтернативних варіантів, визначення черговості виконання заходів і вибору оптимальних для певного проекту технологій;
- чітке визначення організаційних, фінансових, технологічних, соціальних та екологічних проблем, що виникають на різних стадіях реалізації проекту;
- сприяння прийняттю компетентних рішень щодо доцільності використання ресурсів для реалізації проекту.

Інвестиційний аналіз тісно пов'язаний з:

- дослідженням економічних процесів в їх взаємозв'язку, що складаються під впливом об'єктивних економічних законів і чинників суб'єктивного порядку;
- науковим обґрунтуванням бізнес-планів інвестиційних проектів та об'єктивною оцінкою їх виконання;
- виявленням позитивних і негативних факторів і кількісним вимірюванням їхніх дії;
- розкриттям тенденцій і пропорцій господарського розвитку;
- визначенням невикористаних внутрішньогосподарських резервів;
- узагальненням передового досвіду та ухваленням оптимальних управлінських рішень в інвестиційній сфері.

Загальними умовами успіху в усіх формах інвестування (як реального, так і портфельного) в аспекті інвестиційного аналізу є:

- збір необхідної інформації про стан ринку інвестиційних товарів;
- прогнозування перспектив ринкової кон'юнктури по тих об'єктах, що цікавлять інвестора;
- вибір стратегії поведінки на певному ринку;
- гнучке поточне коректування інвестиційної тактики, а нерідко і стратегії.

Аналітичне забезпечення варіантів інвестиційних рішень, що приймаються, відрізняє інвестиційний аналіз від інших функціональних економічних наук. Таким чином, предмет інвестиційного аналізу як науки складає одна з основних функцій інвестиційного менеджменту, що відображає технологічний етап процесу ухвалення рішень і полягає в аналітичному забезпеченні управлінських рішень щодо інвестування.

Під *предметом інвестиційного аналізу* варто розуміти соціально-економічну ефективність або кінцеві фінансові результати інвестиційної діяльності держави, підприємств, об'єднань чи асоціацій.

Відповідно до іншого підходу предметом інвестиційного аналізу є причинно-наслідкові зв'язки економічних процесів і явищ в інвестиційному середовищі. Пізнання таких зв'язків в інвестиційній діяльності підприємств дає змогу розкрити сутність економічних явищ і на цій основі дати правильну

оцінку досягнутим результатам, виявити резерви підвищення ефективності виробництва, обґрунтувати бізнес-плани й управлінські рішення.

Об'єктом *інвестиційного аналізу* є виступає фінансово-господарська діяльність підприємств (організацій) як сукупність виробничих відносин, які розглядаються у контексті взаємозв'язку з техніко-організаційними, соціальними та іншими умовами інвестиційної діяльності.

Суб'єкти інвестиційного аналізу – це користувачі інформації про фінансово-господарську діяльність підприємства (організації). До них передусім належать основні партнерські групи, що безпосередньо зацікавлені в результатах і досягненнях інвестиційної діяльності підприємства й аналізують інформацію з точки зору інтересів для ухвалення інвестиційних рішень. Основні групи користувачів інформації підприємства охоплюють власників, керівництво, персонал, постачальників, покупців, кредиторів, державу в особі податкових і статистичних та інших органів.

До неосновних партнерських груп чи опосередковано зацікавлених користувачів інформації інвестиційного аналізу належать аудиторські та консалтингові фірми, страхові компанії, фондові біржі, юридичні й інші фірми. При цьому, лише керівництво та певною мірою власники підприємства мають у своєму розпорядженні можливість доступу до повного обсягу інформації, отриманої у процесі здійснення інвестиційного аналізу. Решта користувачів в ході розгляду й ухвалення інвестиційних рішень керуються в основному аналізом публічної інформації, розміщеної у засобах масової інформації.

У сучасній теорії і практиці інвестиційного аналізу виокремлюють різні його види, обумовлені широким діапазоном об'єктів дослідження.

Вид інвестиційного аналізу є теоретичне та практичне відособлення аналітичної роботи, яка здійснюється у процесі управління інвестиційною діяльністю підприємства. До основних видів економічного аналізу належать:

- за критерієм підходу до аналізу: теоретичний (політико-економічний) аналіз та конкретно-економічний аналіз;
- за рівнем аналітичного дослідження: макроекономічний і мікроекономічний аналіз.

Теоретичний (політико-економічний) – це якісний логічний аналіз інвестиційної діяльності, що характеризується високим ступенем абстракції і полягає в аналізі дії економічних категорій і законів.

Конкретно-економічний аналіз – це переважно кількісний аналіз, виражений у формалізованому вигляді, в конкретних формулах і розрахунках, і знаходиться в тісній, органічній єдності з якісною характеристикою економічних явищ і процесів в інвестиційній сфері.

Макроекономічний аналіз – це глобальний аналіз міжнародного та вітчизняного інвестиційного ринку.

Мікроекономічний аналіз – це аналіз інвестиційної діяльності основних ланок суб'єктів господарювання – підприємств (організацій), що має свою специфіку в сфері методів дослідження й інформаційної бази. Такий аналіз ґрунтується на даних системного бухгалтерського обліку та звітності у тісному взаємозв'язку з аналізом фінансово-господарської діяльності підприємства.

Аналіз інвестицій багатогранний. Він охоплює, наприклад, динаміку інвестицій, очищених від інфляційних процесів, дослідження їх структури. Об'єктами аналізу структур інвестицій можуть бути: *виробнича* (галузева), яка характеризує майбутню виробничу диверсифікацію фірми; *відтворювальна*, яка вивчає співвідношення вкладень у нове будівництво, розширення підприємств, що діють, їх технічне переозброєння та реконструкцію; *технологічна* – співвідношення витрат на будівельно-монтажні роботи (пасивна частина інвестицій) та придбання машин й обладнання, інструменту (активна частина).

Інвестиційний аналіз здійснюється на основі прийомів, які не є його привілеєм, а використовуються й в інших сферах теоретичної і прикладної економіки: порівняння і групування, ланцюгових підстановок, різниць та ін. В окремих випадках використовуються методи економіко-математичного моделювання (наприклад, регресивний, кореляційний аналіз тощо).

Метод порівняння – аналітичний прийом, що дозволяє виявити взаємозв'язок економічних явищ, їх розвиток і ступінь досягнення ефективності у використанні матеріальних, трудових, фінансових (інвестиційних) та інших ресурсів. Порівняння забезпечує якість інвестиційного аналізу, якщо дотримується зіставленням порівнюваних величин за змістом, місцем розташування, часом та іншими умовам.

Спосіб зведення та групування полягає в об'єднанні інформаційних матеріалів в аналітичні таблиці, що дає змогу зробити необхідні зіставлення і висновки. В процесі аналізу за допомогою аналітичних групувань виявляють взаємозв'язок економічних явищ і показників, визначають вплив найістотніших чинників, знаходять закономірності та тенденції у розвитку інвестиційних процесів.

Метод ланцюгових підстановок – це спосіб кількісного виразу відхилення проектного показника від базового (планового, минулого періоду або показника інших проектів). Його іноді називають ланцюговим методом побудови індивідуальних індексів або методом послідовного виключення. Порівняльні показники розглядаються як добуток певних співмножників (індивідуальних показників), які утворюють сукупність (узагальнюючий показник). Кожний співмножник характеризує певний чинник, що впливає на величину сукупності. Обчислення впливу окремих чинників на величину загального показника проводять шляхом заміни (підстановки) по одному з базових співмножників на фактичний і розрахунку нового добутку після кожної заміни. Різниця кожного нового і попереднього добутку показує величину впливу цього чинника

на зміну базового (узагальненого) показника. Використання методу ланцюгових підстановок вимагає чіткої послідовності визначення впливу окремих чинників, який полягає у тому, що спочатку визначається ступінь впливу кількісних показників (обсяги діяльності, фінансові ресурси, доходи і витрати), а потім якісних, які характеризують ступінь використання фінансових ресурсів, рівень доходів і витрат тощо.

В інвестиційному аналізі використовують й інші методи: врахування різниць (різновид методу ланцюгових підстановок), теорія ігор і масового обслуговування, лінійне програмування. Удосконалення прийомів і методів аналізу пов'язане з широким застосуванням ЕОМ.

Оцінюючи інвестиційний проект, необхідно враховувати макropідхід до аналізу загальних можливих результатів, який передбачає виконання таких видів аналізу, як регіональний, галузевий і ресурсний. Мета регіонального аналізу полягає у визначенні можливостей конкретного регіону розміщення інвестиційного об'єкта; галузевого – у виявленні обмежених можливостей певного сектора економіки; ресурсного – у виявленні можливостей, пов'язаних з використанням природних ресурсів, сільськогосподарської та промислової продукції. Мікропідхід до аналізу передбачає стимулювання реакції інвесторів для трансформації ідеї проекту в чітко виражену інвестиційну пропозицію. Аналіз інвестиційного проекту з точки зору підприємства, фірми або підприємця містить визначення їх можливості до отримання прибутку (доходності). При розширенні, технічному переоснащенні та модернізації виробництва на вже існуючих підприємствах широко використовується корпоративний внутрішній аналіз. Він, як правило, має відображати усі сфери діяльності підприємства, у тому числі, маркетинг, науково-дослідні та дослідно-конструкторські роботи, фінанси, кадри, управління й організацію виробництва.

Треба мати на увазі, що методи аналізу й оцінки інвестицій можуть застосовуватися і для ухвалення інвестиційного рішення загальнонаціональними чи регіональними органами влади, приватними або некомерційними організаціями й іншими структурами, якщо при цьому всі змінні показники інвестиційного проекту можна виразити в грошових одиницях. Проте в цьому випадку може бути різним визначення поняття грошових потоків. Наприклад, приватний підприємець, який вкладає кошти у проект, не буде враховувати додаткові доходи, які можуть отримувати інші комерційні структури від реалізації подібних проектів. Уряд, при розробці цих проектів буде враховувати також і бюджетний ефект, який не є важливим для підприємців. Витрати та методи фінансування комерційних структур значно відрізняються від тих, які характерні для державних структур або приватних некомерційних організацій. Так, уряд не може залучити кошти через емісію звичайних акцій, а комерційні структури не стягують податки на фінансування інвестицій. Проте

методи аналізу, прийнятні для комерційних структур, можуть успішно застосовуватися й органами державної влади.

Висновок. Таким чином, інвестиційний аналіз означає розчленовування, розкладання інвестиційного об'єкта, на його уявні та реальні частини, елементи або складові. У своїй сукупності ці дефініції є засобом для глибокого розкриття тих чи інших положень і явищ процесів в інвестиційній сфері, а також для точного формування висновків і рекомендацій на будь-якому ієрархічному рівні щодо доцільності здійснення інвестиційної діяльності.

Література

1. В. Беренс, П. Хавранек “Руководство по оценке эффективности инвестиций”. – М.: Инфра-М, – 1995. – 528 с.
2. Брейли Ричард, Майерс Стюарт. Принципы корпоративных финансов: Пер. с англ. – М.: ЗАО “Олимп-Бизнес”, 1997. – 1120 с.
3. Ковалев В. В. Финансовый анализ: Управление капиталом. Выбор инвестиций. Анализ отчетности. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Финансы и статистика, 2000. – 512 с.:ил.
4. Крувщиц Л. Финансирование и инвестиции. Неоклассические основы теории финансов: Пер. с нем. / Под общей редакцией В. В. Ковалева и З. А. Сабова. – СПб: Издательство “Питер”, 2000. – 400 с.:ил.
5. Марголин А. М., Быстряков А. Я. Экономическая оценка инвестиций: Учебник. – М.: Ассоциация авторов и издателей “Тандем”. Издательство “ЭКМОС”, 2001. – 240 с.
6. Пересада А. А. Управління інвестиційним процесом. – К.: Лібра, 2002. – 472 с.
7. Пересада А. А., Коваленко Ю. М., Онікієнко С. В. Інвестиційний аналіз: Підручник. – К.: КНЕУ, 2003. – 485 с.
8. Управление инвестициями: В 2-х т. / В. В. Шеремет, В. М. Павлюченко, В. Д. Шапиро и др. – М.: Высшая школа, 1998.
9. Шарп У., Александер Г., Бейли Дж. Инвестиции: Пер. с англ. – М.: ИНФРА-М, 1999. – 1028 с.

Удосконалення управління фінансами в галузях соціальної сфери

Під загальним терміном “управління” розуміють свідомий вплив з метою розвитку й удосконалення об’єкта [2, с. 1388]. Держава повинна удосконалювати систему відносин, покликану нормалізувати фінансові ресурси, що необхідні для соціально-економічного розвитку суспільства, здійснювати контроль за раціональним їх використанням. На вирішення цієї проблеми спрямоване управління фінансами. При цьому, процес управління фінансами не однозначний, він охоплює не тільки управління об’єктами, а й удосконалення діяльності, організації суб’єктів управління.

Питання дослідження управлінням фінансами, зокрема управління фінансами у галузях соціальної сфери, завжди було актуальним у науковій літературі і на практиці. Вагомий внесок у вирішення теоретичних і практичних завдань з цієї проблеми зробили вітчизняні вчені: І. Алексєєв, О. Василик, В. Геєць, Г. Луніна, В. Опарін, І. Чугунок, С. Юрій. Водночас, питання ефективного управління фінансами галузей соціальної сфери, їхнього цільового використання залишається надалі актуальним. Оскільки соціальна політика здійснюється в умовах обмеження фінансових ресурсів і вимагає постійного удосконалення, ефективно їх використання є однією із важливих проблем.

Метою статті є дослідження стану управління фінансами соціальної сфери та вироблення стратегії управління соціальною сферою без достатнього обсягу фінансових ресурсів.

На сучасному етапі економічного розвитку суспільства, з метою ефективного використання наявних фінансових ресурсів, управління видатками вимагає використання як ринкових, так і неринкових методів.

Використання наявних методів передбачає досягнення державою певної мети, яка є основою фінансової політики. Основним елементом фінансової політики держави є соціальна політика. На певному історичному етапі економічного розвитку суспільства саме вона визначає основні засади та принципи управління фінансами соціальної сфери.

Соціальна політика – це діяльність органів державної влади і державних установ в галузі соціальних відносин. Об’єктом соціальної політики є населення загалом, а також окремі складові його соціальної спільноти, широкі верстви населення і групи, сім’ї. До реформи до соціальної сфери відносили ті галузі, де не створювались матеріальні цінності. Соціальну сферу ще називали бюджетною, невиробничою. Сьогодні так називають сферу життєдіяльності людей, що охоплює широкий перелік об’єктів або предметів проведення

соціальної політики. Для виконання основних функцій держави і вирішення профільних проблем нині створилась соціальна інфраструктура.

Мета розвитку соціальної інфраструктури – підвищення якості життя населення, що в кінцевому результаті є основою зростання національної економіки, а також зміцнення соціальної стабільності в суспільстві. У нашій країні якість життя населення в 90-х рр. погіршилась, в результаті чого зросла кількість невирішених проблем.

Сьогоднішньому етапу розвитку суспільства й економіки притаманні протиріччя між необхідністю побудови сучасної соціальної системи і відсутністю належних соціально-економічних умов; між необхідністю в значних фінансових ресурсах і реальними можливостями держави й регіонів щодо фінансування соціальної сфери; між старими організаційними формами, новими завданнями економічної реформи і негативними явищами в суспільстві.

За основу стабілізації соціально-економічного стану прийнятий принцип жорсткого державного регулювання. Уживаються заходи щодо виключення різкого підвищення роздрібних цін, опрацьований механізм ліквідації заборгованості держави по заробітній платі працівникам бюджетної сфери, пенсіям, допомогам, компенсаційним виплатам населенню.

Важливою умовою функціонування соціальної сфери є її ресурсне забезпечення, що охоплює кадри, матеріальну базу, фінансові ресурси або джерела фінансування. Основне місце серед цих джерел посідає кошти бюджетів усіх рівнів і кошти державних позабюджетних фондів соціального призначення: пенсійного, соціального страхування, зайнятості. Незважаючи на те, що у сукупності обсяг доходів і видатків цих фондів становить дві третини від доходів державного бюджету, успіх соціальних починань не може бути забезпечений без залучення додаткових коштів, таких як спеціальні цільові позики; кошти недержавних пенсійних фондів; доходи від платних соціальних послуг; благодійні внески; інші позабюджетні джерела, притаманні тій чи іншій галузі.

Управління фінансами в галузях соціальної сфери ускладнюється нестабільністю соціально-економічних і суспільно-політичних процесів. Сучасна державна політика спрямована на оздоровлення економіки через посилення господарської самостійності суб'єктів, передачі їм компетенцій щодо прийняття управлінських рішень, жорстку фінансову регламентацію затрат. У той же час, окремі проблеми в соціальній сфері створюють серйозну небезпеку для соціально-економічної стабільності у суспільстві. Ось чому при виробленні стратегічних рішень враховуються їхні соціальні наслідки. Поняття “сфера” все ширше входить у практику управління соціальними системами, оскільки вони тісно взаємозв'язані один з одним, органами управління, економікою і фінансами.

Загальні основи управління варто розглядати через низку ключових понять, які здатні глибоко охарактеризувати зміст і цілі управлінської діяльнос-

ті, механізм управлінського процесу, очікувані результати. До таких понять належать: управління, менеджмент, функції, ефективність управління тощо. Зокрема, під соціальним управлінням розуміється вплив на суспільство загалом і на його окремі ланки (економіку, соціально-політичне і духовне життя) з тим, щоб забезпечити збереження їх якісної специфіки, нормальне функціонування і розвиток, успішний рух системи до постановленої мети.

Необхідно окреслити чотири напрямки удосконалення соціального управління, що безпосередньо пов'язані з фінансами:

- розмежування компетенцій, повноважень і відповідальності органів управління всіх рівнів і забезпечення їхньої ефективної взаємодії;
- перехід від розподільчого і директивного до регулюючого управління;
- розвиток принципів автономності установ із одночасним підвищенням відповідальності за кінцеві результати діяльності;
- розвиток суспільно-державних форм управління.

Через відсутність достатнього обсягу фінансових ресурсів при розробці стратегії управління завжди виникає необхідність вирішення таких завдань, як вибір пріоритетів; виявлення і використання нових джерел фінансування, утворення організаційних та економічних механізмів раціонального використання тих коштів, які є в наявності; обґрунтований розподіл повноважень щодо розпорядження коштами. Вибір пріоритетів, які необхідно забезпечити державними фінансовими ресурсами, полягає в тому числі і у визначенні співвідношень затрат на різноманітні напрями соціальної політики. На органи місцевого самоврядування покладаються питання реалізації державних законів, конкретизація механізмів їх виконання, оцінка ефективності чи недоліків цих законів.

Правові норми покликані встановити чітку відповідальність органів виконавчої влади за виконання закону про бюджет, а бюджетних установ – за цільове й економне використання коштів шляхом переміщення коштів із комерційних банків на рахунки органів казначейства в державний банк, що дозволяє запобігти необґрунтованим витратам. Проводиться детальна розшифровка бюджетних призначень, постійно контролюється ступінь виконання бюджету з боку законодавчої влади й органів фінансового контролю. Необхідно зазначити, що контроль є одним із важливих управлінських функцій. У сучасних умовах його значення зростає і наповнюється новим змістом.

Мета контролю полягає у перевірці виконання встановлених принципів, прийнятих планів, діючих інструкцій. Функція контролю полягає і в розробці критеріїв оцінки виконання поставлених завдань, проміжному і кінцевому аналізу ефективності їх вирішення, загальної оцінки діяльності, а також економічної доцільності видатків. Сьогодні функціями фінансового контролю, крім Міністерства фінансів, наділені й інші державні установи: податкові органи, казначейство, Рахункова палата як орган фінансово-бюджетного контролю по лінії зако-

нодавчої гілки влади. Здійснюються фінансові перевірки також міністерствами і відомствами, Державними позабюджетними фондами, іншими структурами.

Не менш важливе значення для ефективності управління мають бюджетні норми і нормативи, які дозволяють об'єктивно визначати бюджетні потреби регіонів та установ, тому актуальним є прийняття Бюджетного кодексу України, де регламентований механізм реалізації соціальних гарантій населенню на підставі нормативів мінімальної бюджетної забезпеченості, що представляють собою мінімально допустиму вартість державних і місцевих послуг у грошовому виразі з розрахунку на душу населення. Іншим домінуючим показником для формування видатків бюджету є норматив фінансових затрат з розрахунку на одну соціальну послугу. Стандартна якість по стандартній ціні може бути надана населенню при законодавчо затверджених державних мінімальних соціальних стандартах (ДМСС). Припускається, що коло ДМСС міститиме найважливіші, узагальнюючі і довгострокові соціальні показники: грошові доходи населення; наймасовіші види допомог і виплат населенню; номенклатуру безкоштовних і загальнодержавних послуг в галузі освіти, охорони здоров'я, культури; норми і нормативи забезпеченості ними населення; норми і нормативи матеріального, кадрового, технічного і фінансового забезпечення державних установ соціальної сфери.

Оскільки сьогодні ще не сформована відповідна правова база для встановлення і застосування державних мінімальних соціальних стандартів, на практиці використовуються лише окремі елементи нормування.

Управління фінансами соціальної сфери здійснюється на рівні органів управління і на рівні установи. Основним завданням органу управління є забезпечення функціонування соціальної сфери відповідно до мети, визначеної законами України, державними і регіональними програмами розвитку. Нормальне функціонування соціальних послуг не може бути забезпечено без формування їх ринку, без проектування нових видів установ, організації незалежного контролю. До нових функцій слід віднести маркетинг – дослідження ринку попиту і пропозиції соціальних послуг, організація пропаганди кращого досвіду роботи і можливість надання платних послуг населенню.

Аналіз сучасного стану соціальних систем показує, що вони знаходяться у зоні адміністративного (управлінського) впливу, що сприяє не лише різноманітності, а й упорядкуванню їх діяльності. Підтвердженням цього є тенденція до правової регламентації і розподілу фінансових повноважень на рівні: орган управління – установа. Пріоритетною є процедура делегування обов'язків, прав і відповідальності. Цей процес розглядається як економічний метод управлінських дій органу управління. Делегування обов'язків тісно пов'язано із розпорядженням фінансовими ресурсами, яке відбувається у процесі управління. При цьому, для виконання відповідних розпоряджень

необхідно створити відповідні умови шляхом розширення прав керівників установ щодо використання державних коштів, які їм надаються. Передбачається систематичне застосування стимулів за диверсифікацію джерел фінансування й ефективніше використання фінансових ресурсів.

Економічні відносини у соціальній сфері регламентуються як державними документами, так і галузевими інструктивно-методичними матеріалами. Їхній перелік настільки великий, а зміст такий суперечливий, що без знань загальних принципів бюджетного фінансування керівникам державних установ надзвичайно важко орієнтуватися у діючій нормативно-правовій базі. Необхідно також зазначити, що нормативні документи з фінансово-економічних питань постійно змінюються: інтенсивно міняється податкове законодавство; удосконалюється система оплати праці; розвивається процес становлення фінансової самостійності установ; жорсткішими стають правила контролю за цільовим використанням бюджетних коштів. Все це перешкоджає вирішенню стратегічних і повсякденних завдань, негативно впливає на фінансові взаємовідносини установ із засновниками й іншими економічними партнерами. Головними документами, які регламентують відповідальність і права засновника й установи, є договір про взаємовідносини між ними і Статут установи. У них встановлюється перелік видатків установи і вказуються умови, за яких ці видатки можуть бути здійснені.

Таким чином, завдання управління фінансами соціальної сфери реалізуються насамперед через бюджетну політику держави. Основною проблемою бюджетної політики і державного регулювання є раціоналізація структури бюджету і правова регламентація процесу його складання і виконання. До пріоритетних питань: повної прозорості і підконтрольності видатків бюджету; зменшення кількості бюджетотримувачів; скорочення економічно і соціально неефективних дотацій; посилення відповідальності за виконання бюджету перед одержувачами коштів; урегульованості відносин між бюджетом і недержавними установами (фірмами). Особливе значення має перевід на повне або часткове самофінансування соціальної сфери.

Література

1. Большаков С. Основы управления финансами. – М.: ИД ФБК – ПРЕС, 2002 – 365 с.
2. Энциклопедический словарь. – М.: Советская энциклопедия. 1988. – С. 1388.
3. Кириленко О. Місцеві фінанси: Підручник. – К.: Знання, 2006. – С. 667.
4. Кульчицький М. Бюджетний процес в Україні в умовах прозорості та проблемності // Регіональна економіка – № 3. – 2006. – С. 130–136.
5. Нечай А. Проблеми правового регулювання публічних фінансів та публічних видатків: Монографія. – Чернівці: Рута, 2004. – С. 262.

Мацук З. А.

БЮДЖЕТНИЙ КОДЕКС УКРАЇНИ ЯК ОСНОВА ВДОСКОНАЛЕННЯ МІЖБЮДЖЕТНИХ ВІДНОСИН

Регулювання системи міжбюджетних відносин Законом України “Про бюджетну систему України” не сприяло розвитку прозорих і стабільних міжбюджетних відносин, Щорічна зміна правил формування місцевих бюджетів, відсутність чіткого розподілу видаткових повноважень на делеговані та власні, розподіл бюджетних ресурсів між окремими регіонами відповідно до даних попереднього періоду, відсутність механізму нормативного перерахування міжбюджетних трансфертів, невідповідність бюджетного законодавства Конституції України, відсутність загального Закону, який встановлював би основні засади побудови стабільної бюджетної системи, недосконалість інституційної та правової основи системи міжбюджетних відносин зумовило необхідність прийняття Бюджетного кодексу України.

Мета роботи – показати суть і призначення Бюджетного кодексу України, дослідити вплив міжбюджетних відносин на економічну ситуацію з України, проаналізувати переваги та недоліки прийняття Бюджетного кодексу України.

Теоретичну і методологічну основу становлять Бюджетний кодекс України, закони України, укази Президента України, постанови Кабінету Міністрів України, дані Міністерства фінансів, Міністерства економіки, Державного комітету статистики, основні положення економічної теорії, праці провідних вчених вітчизняного та зарубіжного досвіду, які досліджували цю тему, тобто вся законодавча і нормативна бази. У роботі використано періодичну літературу і практичний матеріал.

Бюджет – це взаємодія основних фінансових категорій, економічний показник, інструмент державного регулювання економіки й основна складова фінансової системи. Згідно з Бюджетним кодексом України міжбюджетні відносини - це відносини між державою, Автономною Республікою Крим та місцевим самоврядуванням щодо забезпечення відповідних бюджетів фінансовими ресурсами, необхідними для виконання функцій, передбачених Конституцією України та законами України.

Поняття “міжбюджетні відносини” має свої історичні корені. Його зміст еволюціонував під впливом соціально-економічного розвитку держави, адміністративно-територіального устрою, функцій держави та органів місцевого самоврядування. Історично можна виокремити чотири підходи до визначення поняття “міжбюджетних відносин”.

Вперше на законодавчому рівні термін “міжбюджетні відносини” було вжито у Законі України “Про Державний бюджет України на 2000 рік”. Російські вчені поняття “міжбюджетні відносини” визначали як систему грошових потоків і зв’язків між суб’єктами міжбюджетних відносин з приводу формування, розподілу та використання бюджетних фондів.

У Бюджетному кодексі України поняття “міжбюджетні відносини” – це відносини між державою, Автономною Республікою Крим та місцевим самоврядуванням з приводу забезпечення фінансовими ресурсами для виконання функцій згідно з діючим законодавством України.

“Міжбюджетні відносини” в Україні – це багаторівнева система зв’язків, які виникають між центральними і місцевими органами виконавчої влади, а також органами місцевого самоврядування з приводу здійснення сукупних видатків і формування доходів державного та місцевих бюджетів України.

Правовий аспект проблеми міжбюджетних відносин пов’язаний з юридично-правовим характером і врегулюванням його в законодавчих і нормативних актах як окремих країн, так і в міжнародному законодавстві загалом.

Бюджетні відносини в Україні регламентувалися Законом України “Про бюджетну систему України”, а з 2001 р. – Бюджетним кодексом України й іншими законодавчими актами, згідно з якими бюджетна система нашої держави складається з Державного бюджету України, бюджету Автономної Республіки Крим і місцевих бюджетів.

Значна частина міжбюджетних відносин урегульована в Європейській хартії місцевого самоврядування, підписані країнами-членами Ради Європи, яка в липні 1997 р. була ратифікована Україною. Іншим міжнародним документом, в якому врегульовані міжбюджетні відносини, є Всесвітня декларація місцевого самоврядування, ухвалена 1985 р. Всесвітньою асоціацією місцевого самоврядування та Інтернаціональною спілкою місцевих влад.

Різноманітність підходів щодо поняття “міжбюджетні відносини” доводять про необхідність подальших теоретичних розробок цієї проблеми, особливо – побудови ефективних міжбюджетних відносин як цілісної системи та забезпечення бажаного впливу на політичні, економічні та соціальні процеси в країні.

Згідно з Бюджетним кодексом України міжбюджетні відносини – це відносини між державою, Автономною Республікою Крим та місцевим самоврядуванням щодо забезпечення відповідних бюджетів фінансовими ресурсами, необхідними для виконання функцій, передбачених Конституцією України та законами України, [стаття 81]. Згідно із законодавством України, фінансова база Державного бюджету складається з доходної частини, одержаної внаслідок розподілу та перерозподілу частки доходів суб’єктів підприємницької діяльності та від володіння загальнодержавною власністю. Збалансування доходів і видатків Державного бюджету та місцевих бюджетів показує ступінь децентралізації влади в країні та частку повноважень органів місцевого самоврядування.

Планування та прийняття бюджетів від вищого до нижчого рівнів проходить відповідно до Бюджетної політики України та податкової політики. На доходну частину бюджету впливають такі фактори, як розміщення продуктивних сил, спеціалізація регіонів, розвиток виробництва, наявність вільних економічних зон тощо. На розмір видаткової частини впливають демографічна ситуація регіону, розмір населених пунктів, екологічний стан регіону, тощо. Основне завдання перерозподілу фінансових ресурсів полягає в розмежуванні бюджетних ресурсів по регіонах України та по вертикалі – органів державної влади.

Регулювання бюджетної системи країни здійснюється за рахунок впливу на формування міжбюджетних відносин шляхом зміни принципів, методів, способів формування бюджетних доходів та видатків, практично на всіх стадіях бюджетного процесу, розподілу та перерозподілу центральних ресурсів та реалізації методів для досягнення поставлених цілей. Таким чином реалізуються повноваження центральних органів та органів місцевого самоврядування відповідно до бюджетної політики в єдиному соціально-економічному напрямку для досягнення компромісу інтересів. Державна бюджетна політика, як правило, охоплює сукупність правовідносин учасників бюджетного процесу і спрямована на інтереси регіонів. Взаємовідносини центра і регіонів завжди були одним із найважливіших напрямів державної фінансової політики.

Відповідно до прийнятого у червні 2001 р. Бюджетного кодексу України встановлювалися нові принципи розвитку бюджетної системи та порядок регулювання міжбюджетних відносин. Як видно з рис. 1 – 2, Бюджетний кодекс змінив структуру бюджетної системи.

У Бюджетному кодексі фактично зникло поняття “бюджетного устрою”, замість принципів побудови бюджетної системи затверджені принципи бюджетної системи: єдність бюджетної системи, збалансованість, самостійність, повнота, обґрунтованість, ефективність, субсидіарність, цільове використання бюджетних коштів, справедливість та неупередженість, публічність і прозорість, відповідальність учасників бюджетного процесу. У Бюджетному кодексі України визначені повноваження зі здійснення контролю за дотриманням бюджетного законодавства такими органами, як Верховна Рада України, Рахункова палата, Міністерство фінансів, Державне казначейство, Державна контрольно-ревізійна служба, Верховна Рада та Рада міністрів Автономної Республіки Крим та відповідними місцевими радами.

Місцевий бюджет відповідно до кодексу містить надходження та витрати на виконання повноважень органів влади Автономної Республіки Крим, місцевих державних адміністрацій та органів місцевого самоврядування. Розмежування видів видатків між місцевими бюджетами здійснюється на основі принципу субсидіарності з урахуванням критеріїв повноти надання послуги та наближення її до безпосереднього споживача.

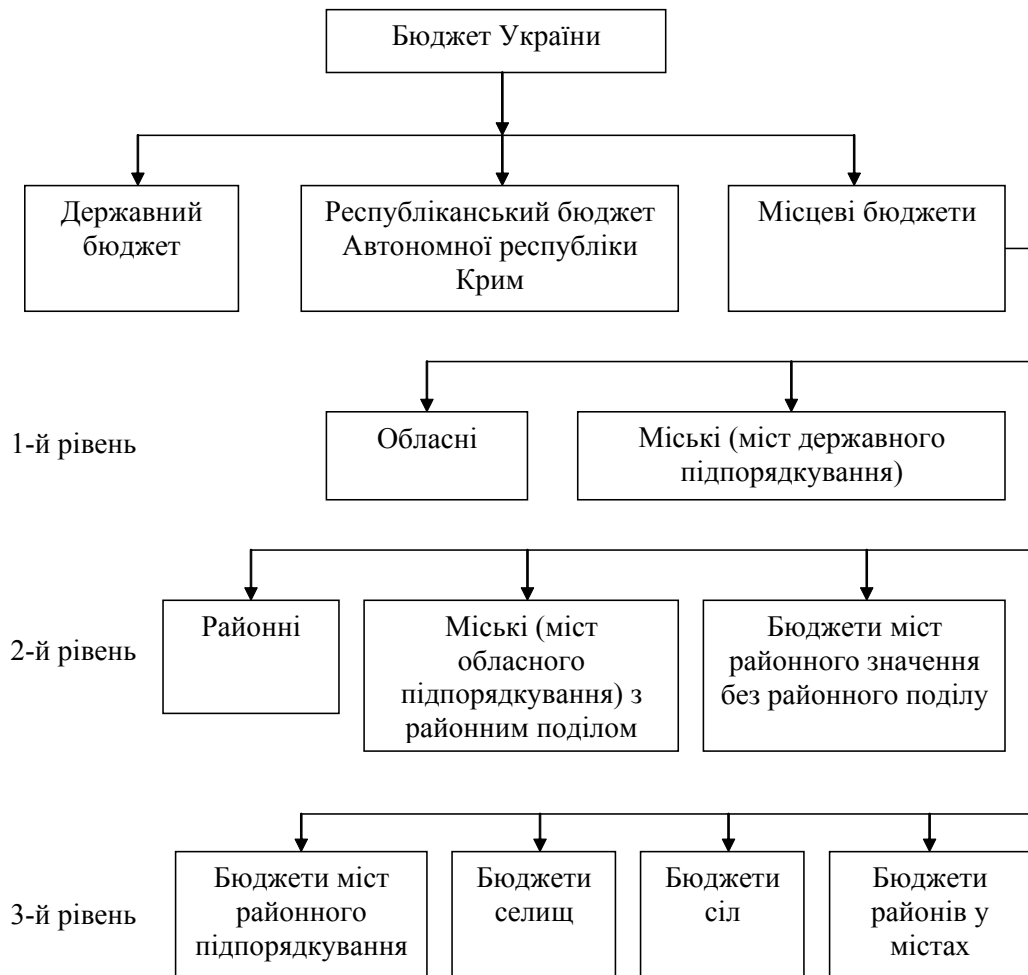

Рисунок 1. Бюджетна система України, що діяла до впровадження Бюджетного кодексу.

Місцеві бюджети відіграють важливу роль в соціально-економічному житті суспільства, оскільки є єдиним джерелом фінансових ресурсів для вирішення місцевих проблем. Україна, з унітарною системою правління, налічує 27 органів виконавчої влади регіонального та обласного рівнів, 500 районних органів виконавчої влади, приблизно таку ж кількість міських, селищних та сільських органів виконавчої влади. В Україні практично відсутній принцип самостійності місцевих податкових органів, практично всі податкові надходження одержують внаслідок розподілу загальнонаціональних податків на основі розрахунків.

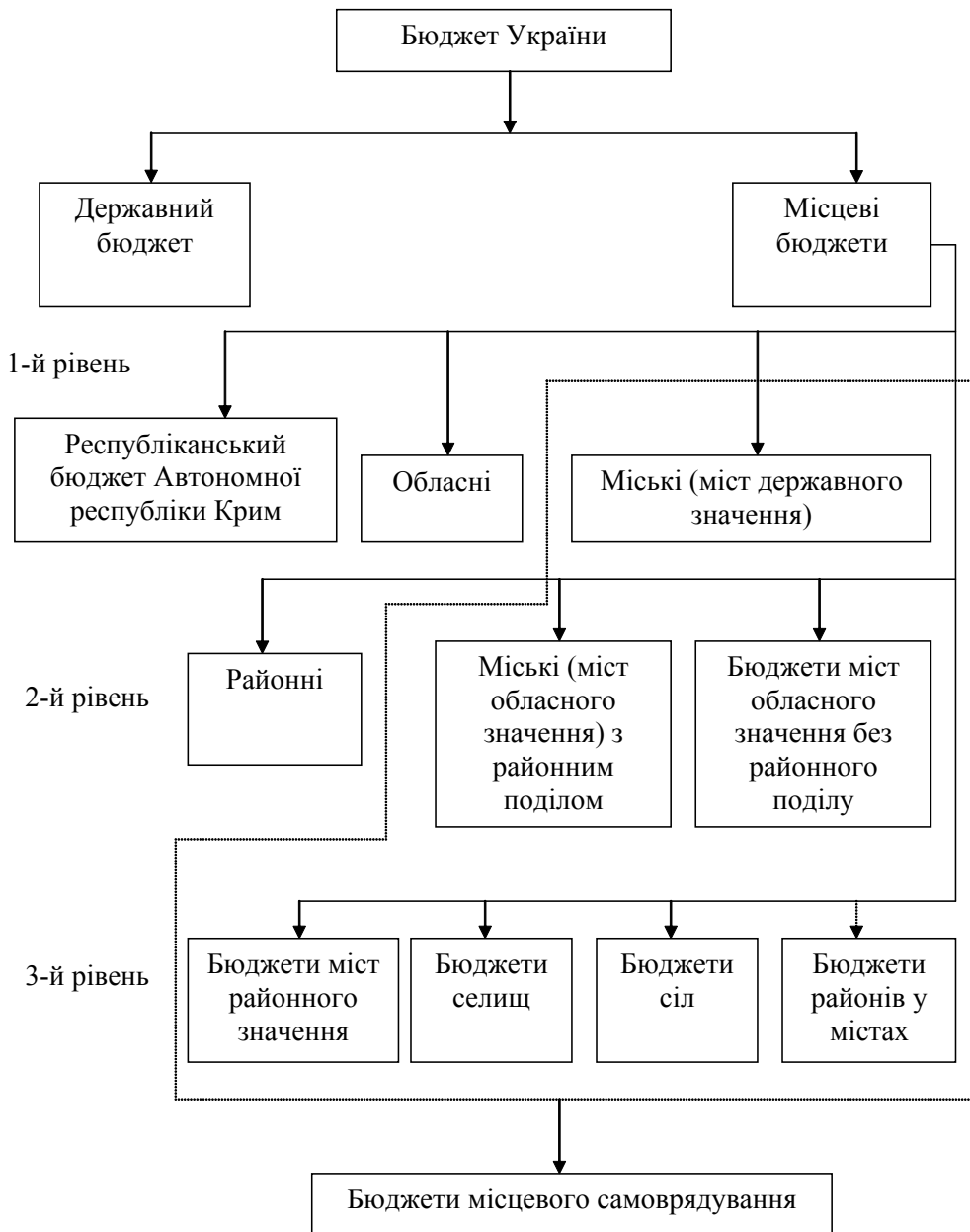

Рисунок 2. Бюджетна система України, визначена Бюджетним кодексом

Затвердження Бюджетного кодексу розподілило фінансові ресурси між Державним та місцевими бюджетами, а також передбачило доходи та видатки цих складових. Зокрема, за місцевими бюджетами закріплюється сім видів

загальнодержавних податків і зборів. Бюджетним кодексом визначено структуру бюджетної системи України, до складу якої віднесено державний бюджет та місцеві бюджети. На його основі здійснено обґрунтованіший і чіткіший розподіл доходів та видатків між бюджетами, на прозору основу переведено міжбюджетні відносини, впорядковано бюджетний процес. Проте у завершеному вигляді засади побудови бюджетної системи так і не визначені.

Недостатність фінансових ресурсів на місцевому рівні призводить до того, що органи місцевого самоврядування намагаються покращити своє фінансове становище за рахунок несвочасного невиконання зобов'язань перед державою за податками, які надходять до державного бюджету.

Це призводить до очевидного висновку: розвиток реалістичної податкової бази, над якою здійснюватиметься певний місцевий контроль (насамперед визначення відповідальності місцевих органів влади за встановлення деяких податкових ставок) є важливим компонентом будь-якого ефективного довгострокового вирішення складної проблеми створення життєздатної системи міжбюджетних фінансових відносин.

Бюджетний кодекс встановлює терміни та процедуру затвердження місцевих бюджетів. Нововведенням у кодексі є закріплення принципу розподілу міжбюджетних трансфертів між державним бюджетом та місцевими бюджетами. Зокрема, у Державному бюджеті України можуть передбачатися наступні міжбюджетні трансферти місцевим бюджетам: дотація вирівнювання бюджету Автономної Республіки Крим, обласним бюджетам, бюджетам міст Києва та Севастополя, районним бюджетам і бюджетам міст республіканського значення та міст обласного значення; субвенція на здійснення програм соціального захисту, на компенсацію втрат доходів бюджетів місцевого самоврядування, на виконання власних повноважень внаслідок надання пільг; субвенція на виконання інвестиційних проектів.

Недоліком у формуванні системи міжбюджетних відносин є адміністративне регулювання та вертикальний принцип руху міжбюджетних трансфертів, які ліквідовують систему взаємних розрахунків та одержання бюджетних позик на покриття тимчасових касових розривів з інших бюджетів.

Література

1. Бюджетний кодекс України // Урядовий кур'єр. – 2001. – 25 лип.
2. Конституція України: Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 черв. 1996 р. – К.: Преса України, 1997. – 80 с.
3. Концепція “Реформування міжбюджетних відносин в Україні”: Проект. – К.: НДФІ, 1999. – 84 с.
4. Закон України “Про бюджетну систему України” // Закони України в 11 т. – Верховна Рада України. Інститут законодавства. – К.: 1996. – Т. 1.

5. Про бюджетну класифікацію та її запровадження: Наказ Мін. Фінансів України від 27.12.2001р. №604. www.rada.kiev.ua

6. Василик О. Д. Державні фінанси України: Навч. посіб. – К.: Вища шк., 1997. – 383 с.

7. Вступ до Бюджетного кодексу: Навч. посіб. – К., 2001. – 145 с.

Нікіфоров П. О.

ІНСТИТУЦІОНАЛЬНІ ЧИННИКИ ВПЛИВУ ДЕРЖАВИ НА РИНОК ЦІННИХ ПАПЕРІВ

Розвиток ринку цінних паперів є одним з ключових критеріїв економічного зростання, адже саме цей ринок забезпечує ефективний рух капіталу між галузями, формує механізм перерозподілу власності та забезпечує передумови для інвестиційної діяльності в умовах ринкової економіки. Мета функціонування ринку цінних паперів – акумуляція фінансових ресурсів і забезпечення можливості їх перерозподілу серед учасників ринку [3, с. 106]. Разом з тим, реалізація функціонального призначення ринку цінних паперів є прямим визначником ефективності господарського механізму, адже динаміка розвитку національної економіки, що задається глобалізаційними процесами, вимагає швидких та якісних змін в економічній структурі, скоординованого переміщення капіталу між окремими підприємствами, галузями і саме ринок цінних паперів визначає швидкість руху капіталу в національній економіці.

Важлива роль ринку цінних паперів в економічній системі привертає увагу державних органів управління до процесів, що визначають економічну суть фінансового ринку. Держава зацікавлена у стимулюванні розвитку ринку цінних паперів, а отже, так чи інакше вона втручатиметься у його механізм функціонування. Особливе значення має вплив держави на розвиток ринку цінних паперів в умовах трансформаційних змін. З одного боку, держава зацікавлена у побудові ефективного механізму, котрий стимулюватиме рух капіталу в національній економіці, з іншого боку, існує спокуса побудови такого механізму дії ринку цінних паперів, котрий дозволить державі (читай чиновнику) контролювати в “ручному” режимі переміщення капіталу, реалізуючи при цьому свій інтерес. Отже, важливою проблемою, що потребує дослідження, є виявлення чинників впливу держави на розвиток ринку цінних паперів.

В сучасній економічній науці стосовно ринку цінних паперів склалось дуже багато концепцій і методик регулювання. Зокрема, питання регулювання ринку цінних паперів, використання його механізму як стимулятора розвитку національної економіки розглядалось такими відомими вченими, як Д. Кейнс, Г. Марковіц, Ф. Мишкін, Д. Тобін, Ф. Хайєк, Д. Хікс, М. Фрідмен, У. Шарп, Й. Шумпетер та інші. Серед вітчизняних вчених проблеми розвитку ринку цінних паперів розглядають такі вчені, як: Л. Алексеєнко, М. Бурмака, Й. Бланк, В. Зимовцев, В. Корнеєв, І. Лютий, В. Суторміна, Н. Шелудько та інші. Разом з тим, в сучасній економічній теорії переважає неокласичний підхід до вивчення економічних явищ і процесів, котрий володіє дуже потужним методологічним інструментарієм й одночасно через свою “інструментальність” дещо втрачає відчуття зв'язку між абстрактними теоретичними конструкціями та реаліями господарського життя. З цих міркувань, актуальним є використання інституціонального підходу до вивчення економічних процесів, адже його альтернативність до “мейнстріму” дозволяє розглянути існуючі явища, проблеми під новим кутом зору.

Метою даної роботи є виявлення чинників впливу держави на розвиток ринку цінних паперів з позицій інституційного аналізу. Основними завданнями дослідження є: аналіз інституційних сфер впливу держави на фінансовий ринок; розгляд державного регулювання як інституційної складової ринку цінних паперів; виявлення інституціональних передумов розвитку ринку цінних паперів за допомогою державних цінних паперів.

Фінансовий ринок, як і будь-який ринок, розвивається певними інститутами. Як зазначає Д. Норт, головна мета інститутів є зменшення невизначеності шляхом встановлення постійної структури людської взаємодії [4, с. 14]. Стосовно фінансових інститутів, чи то пак, інститутів ринку цінних паперів, можна сказати, що вони визначають “правила гри” кожного з економічних контрагентів у процесі руху капіталу та прав власності у суспільстві.

Держава теж за своєю природою є інститутом, покликання якого полягає у структуризації людської взаємодії в усіх сферах суспільного буття. Одночасно, держава здатна “продувати” інші інститути, створювати їх з метою впливу на певні аспекти людської діяльності. Тож першою сферою, котра визначає інституційний вплив держави на ринок цінних паперів є функціонування сфери державного регулювання як механізму створення і підтримки розвитку інститутів, що визначають основні параметри ринку цінних паперів.

Суть механізму державного управління ринковими процесами полягає у використанні системи економічних регуляторів. Тобто, регулювання ринку державою охоплює бюджетно-податковий механізм, фінансово-кредитну систему, ціноутворення тощо. Водночас, важливими етапами розвитку ринкової економіки в країнах з трансформаційною стало посилення контролю держави за: емісією й зміцненням національних грошових одиниць (проведення дієвої монетарної

політики), впровадженням єдиної системи оподаткування незалежно від форм власності (уніфікація податкової системи), створенням сприятливих умов для конкуренції (законодавчі обмеження діяльності монополістичних структур) і формуванням цивілізованого ринку фінансового капіталу [1, с. 25].

У цьому контексті державний механізм економічного регулювання повинен сприяти запобіганню деформації об'єктивних ринкових процесів і відносин, а також враховувати чинники, які спричиняють піднесення і спади в економічному розвитку суспільства. Проте ринковій економіці властива циклічність економічного розвитку, яка зумовлена, зокрема, монетарними явищами; періодичними коливаннями обсягів виробництва і цін; впливом науково-технічного прогресу й обсягів інвестицій. Відповідно, економічні чинники (стадія економічного циклу розвитку країни, рівень середньої норми прибутку на капітал, діюча система оподаткування суб'єктів господарювання, конкуренція, рівень ризику) безпосередньо впливають на динаміку руху фінансового капіталу в економічному просторі.

Досвід країн із розвиненою економікою показує, що ринок цінних паперів, на відміну від інших ринків (зокрема, товарного або валютного), є одним із найбільш регульованих та регламентованих. Основна причина в тому, що неврегульований рух капіталів вже багато разів в історії різних країн завдавав значної шкоди їхнім фінансовим системам.

Система регулювання ринку цінних паперів в більшості країн світу має два рівні: саморегулювання професійних учасників і державне регулювання. Історично першим виникло саморегулювання, що здійснювалося фондовими біржами, які створювали стандартні правила гри стосовно окремих груп учасників фондового ринку, що працювали для всіх суб'єктів.

Необхідність державного регулювання ринку цінних паперів, тобто здійснення державою комплексних заходів щодо упорядкування, контролю, нагляду за ринком цінних паперів та запобігання зловживанням і порушенням у цій сфері, обумовлюється тим, що:

по-перше, на цьому ринку реалізуються загальнонаціональні інтереси держави;

по-друге, потребують регламентації з боку держави відносини між усіма учасниками ринку цінних паперів (емітентами, інвесторами, професійними учасниками тощо), інтереси яких часто суперечать;

по-третє, держава може і повинна забезпечувати інвесторам надійний захист їхніх прав та інтересів [5, с. 80].

Особливо активну роль держава має відігравати на початкових етапах становлення ринку цінних паперів. Насамперед це стосується країн із перехідною економікою. Як правило, ринки таких країн характеризуються значними масштабами операцій щодо зміни форм власності, активними процесами

її перерозподілу та підвищенням ризику фінансової дестабілізації. Фондові ринки висувають високі вимоги до інфраструктури та ресурсів на її розбудову, що підвищує роль держави в організації роботи ринку цінних паперів за правилами, які відповідають міжнародним стандартам.

В Україні система регулювання ринку цінних паперів фактично ґрунтується на поєднанні саморегулювання та державного регулювання, але пріоритет належить державі. Основним принципом регулювання, який закладено у вітчизняному законодавстві є першочергова реалізація загальнонаціональних інтересів і забезпечення гарантій та безпеки інвестиційної діяльності в Україні.

Для забезпечення єдиної державної політики в сфері регулювання фондового ринку виправдало себе у світовій практиці існування єдиного незалежного регулятивного органу. У більшості країн таким органом є самостійна державна установа. У червні 1995 р. відповідно до Указу Президента №446/95 з метою комплексного правового врегулювання відносин, що виникають на ринку цінних паперів, забезпечення захисту інтересів громадян України та держави, запобігання зловживанням та порушенням у цій сфері було створено Державну комісію з цінних паперів та фондового ринку (ДКЦПФР) як центральний орган державної виконавчої влади.

Відповідно до основоположних завдань діяльності, ДКЦПФР встановлює вимоги щодо випуску (емісії) й обігу цінних паперів, їх похідних в Україні та за її межами, інформації про їх випуск та розміщення, здійснює контролюючі функції, нагляд за дотриманням законодавства на ринку цінних паперів України, проводить сертифікацію фахівців фондового ринку, видає дозволи (ліцензії) на здійснення професійної діяльності на ринку, співпрацює з іншими органами державної влади України тощо.

Якщо розглядати законодавче забезпечення діяльності ДКЦПФР, то вона наділена необхідними повноваженнями, проте за більш, ніж десять років діяльності, як орган державного регулювання ринку цінних паперів, не змогла забезпечити розбудову в країні організованого ринку, діяльність інститутів якого забезпечувала б прозорість, відкритість та ліквідність національного фондового ринку, визначення справедливої ціни на цінні папери та створювала умови для ефективної мобілізації й розміщення учасниками фондового ринку ресурсів. Однією з головних причин цієї проблеми є, на нашу думку, розмивання цілей її діяльності через існуючу децентралізацію в управлінні ринком цінних паперів, адже, крім ДКЦПФР, державне регулювання ринку цінних паперів здійснюють також інші державні органи.

Так, Верховна Рада України, Президент України та Кабінет Міністрів України, які приймають відповідні закони та підзаконні нормативні акти з питань ринку цінних паперів, визначають напрямки державної політики щодо фондового ринку, забезпечують загальне державне регулювання фондового ринку в Україні. Фонд державного майна, Міністерство фінансів, Національ-

ний банк України, Державна комісія з регулювання ринку фінансових послуг, Антимонопольний комітет, Міністерство економіки та з питань європейської інтеграції, Державна податкова адміністрація в межах своєї компетенції приймають підзаконні нормативні акти, здійснюють контроль за діяльністю учасників на ринку цінних паперів України.

Спеціальні функції нагляду за дотриманням законодавства, зокрема на ринку цінних паперів, виконують Міністерство внутрішніх справ України, Генеральна прокуратура України, Служба безпеки України, Вищий господарський суд України.

Інтереси регулюючих структур не завжди збігаються, іноді вони суперечать, тому постає проблема узгодженості, координованості діяльності цих структур. Навіть прийняття спільних законодавчих актів не завжди здатне врегулювати існуючі розбіжності у підходах до регулювання ринку цінних паперів.

Основною інституційною формою здійснення державного регулювання, безумовно, є прийняття актів законодавства з питань діяльності ринку цінних паперів, що забезпечує вплив на діяльність та поведінку всіх учасників цього ринку та утворює необхідний нормативно-правовий базис, у межах якого учасники ринкових взаємовідносин, у тому числі держава та її уповноважені органи, реалізують свої права, обов'язки, повноваження й інтереси.

Законодавче регулювання ринку цінних паперів у нашій державі представлено багаторівневою ієрархічною структурою, що ґрунтується на Конституції України. Зокрема, в статті 92 Конституції передбачено, що засади створення і функціонування фінансового, грошового, кредитного та інвестиційного ринків встановлюються виключно законами України.

Незважаючи на достатню кількість прийнятих законодавчих актів, їхні норми та положення з регулювання ринку цінних паперів в Україні не завжди відповідають сучасним вимогам, що стримує подальший розвиток ринку цінних паперів. Система правового регулювання фінансового ринку в Україні потребує значного удосконалення та створення нового покоління взаємопов'язаних і узгоджених між собою законодавчих актів, які були б спроможні не тільки регулювати більшість суттєво важливих аспектів ринку цінних паперів (а не окремі з них), а й, крім того, виробляти та встановлювати конкретні критерії, стандарти і процедури відносин учасників-емітентів, інвесторів, посередників, інших інфраструктурних інститутів, регулювати біржову та позабіржову систему торгівлі тощо.

Другою сферою, котра визначає інституційний вплив держави на ринок цінних паперів, є емісійна участь держави у функціонуванні ринку цінних паперів.

У багатьох країнах світу саме держава є провідним емітентом боргових цінних паперів, адже саме державні цінні папери вважаються найбільш ліквідними та найменш ризиковими.

Існування зазначених рис внутрішніх державних цінних паперів створює підґрунтя для їх використання як базового інструмента фінансової системи країни. Суб'єкти ринку визначають вартість інших фінансових активів, орієнтуючись на доходність за внутрішніми державними цінними паперами. В кінцевому підсумку, наявність розвиненого первинного та вторинного ринку внутрішніх державних цінних паперів розширює можливості держави щодо проведення ефективної економічної політики.

Отже, сприйняття фінансовим ринком внутрішніх державних цінних паперів як базового фінансового інструмента підвищує ефективність усіх складових державної економічної політики: грошово-кредитної, фіскальної, макроекономічної. Розвиток вторинного ринку внутрішніх державних цінних паперів потребує спільних і скоординованих дій уряду та центрального банку.

Функціонування будь-якого ринку охоплює три основні елементи – пропозицію, попит і ціну. Створення умов ринкового формування кожного з них на фінансовому ринку є завданням держави, яка одночасно реалізує власні інтереси через функціонування вторинного ринку внутрішніх державних цінних паперів.

Що стосується пропозиції внутрішніх державних цінних паперів на первинному ринку, то для досягнення довгострокової фіскальної рівноваги уряд повинен виважено підходити до формування державного боргу та узгоджувати його тенденції з циклічністю розвитку економіки (за Кейнсом, борг доцільно збільшувати під час економічного занепаду, щоби стимулювати внутрішній попит, а розраховуватись за борги – під час економічного піднесення, яке призводить до збільшення бази оподаткування) [2, с. 29].

Для розвитку вторинного ринку внутрішніх державних цінних паперів поширеною є практика формування інституту первинних дилерів, які гарантовано забезпечують мінімальний (первинний) попит на державні облигації, викуповуючи всю первинну емісію, та встановлюють котирування внутрішніх державних облигацій, проводять регулярну торгівлю внутрішніми державними цінними паперами, беручи на себе зобов'язання безвідмовно викуповувати їх в інших суб'єктів ринку.

Уряд разом із центральним банком також мають достатні можливості для формування іншого елемента ринку – внутрішнього попиту на державні боргові зобов'язання. Так, центральні банки, зазвичай, стимулюють попит на державні боргові зобов'язання, проводячи операції репо або надаючи кредити рефінансування (у тому числі овернайт) під заставу внутрішніх державних цінних паперів, чи проводячи прямі операції з їх купівлі-продажу для регулювання ліквідності грошового ринку. Крім того, держава може стимулювати попит на внутрішні державні цінні папери як інструмент диверсифікації ризиків через:

- включення внутрішніх державних цінних паперів до переліку активів, що враховуються в обов'язкових резервах банків;

- застосування мінімального коефіцієнта оцінки ризикованості активів, виражених у внутрішніх державних цінних паперах, зокрема при розрахунку регулятивного банківського капіталу;
- встановлення вимог для пенсійних фондів, інших фінансових інститутів щодо структури їх активів, зокрема інвестування частини коштів у цінні папери з мінімальним ризиком, якими є внутрішні державні цінні папери.

Для того, щоби внутрішні державні цінні папери виконували роль базового фінансового інструмента, дохідність за ними має визначатись ринком. Якщо держава намагатиметься маніпулювати цінами на внутрішньому ринку боргових зобов'язань, щоби знизити вартість власних запозичень, то буде втрачена важлива інформація – очікування ринку щодо вартості фінансових ресурсів, а це спричинить викривлення у перерозподілі капіталу (особливо за умов його вільного руху).

На жаль, в Україні роль державних цінних паперів у функціонуванні ринку цінних паперів є практично невідчутною, за період 2003 – 2004 рр. співвідношення між обсягом державних облігацій та ВВП становило лише 0,8% при капіталізації фінансового ринку у 7,5%, в той же час у таких країнах, як Чехія, Угорщина, Росія показники були наступними: 20,2% – 14,3%; 37,7% – 17,4%; 2,4% – 36,5% [5, с. 51]. Причинами такого явища є, з одного боку, пасивність держави в емітуванні боргових зобов'язань, а з іншого, незацікавленість учасників ринку цінних паперів у роботі з державними зобов'язаннями.

Отже, на нашу думку, аналіз інституціональних чинників, що визначають розвиток вітчизняного ринку цінних паперів виявив дві основних сфери впливу держави на функціонування механізму фінансового ринку: це формування інституціональних передумов розвитку ринку цінних паперів через механізм державного управління (починаючи процесом законотворення та закінчуючи розподілом повноважень контролюючих органів); та стимулюючий вплив емісійної діяльності держави на розвиток інституційної інфраструктури ринку цінних паперів. Напрямами подальших наукових розвідок ми можемо визначити детальний аналіз проблем прояву цих двох видів інституціональних впливів на українському ринку цінних паперів та їх вирішення з метою розробки дієвої програми активізації розвитку фінансового ринку.

Література

1. Алексеєнко Л. М. Ринок фінансового капіталу: становлення, проблеми та перспективи розвитку. – К.: “Максимум”, 2004. – 424 с.
2. Вдосконалення координації грошово-кредитної та фіскальної політики: Інформаційно-аналітичні матеріали / За ред. д.е.н. В. І. Міщенко. – К.: Центр наукових досліджень НБУ, 2006. – 115 с.

3. Маслова С. О., Опалов О. А. Фінансовий ринок: Навч. посібник. – 3-є вид., виправлене. – К.: Каравела, 2004. – 344 с.
4. Норт Д. Інституції, інституційна зміна та функціонування економіки: Пер. з англ. І. Дзюб. – К.: Основи, 2000. – 198 с.
5. Питання функціонування та вдосконалення інфраструктури фондового ринку України: Інформаційно-аналітичні матеріали / За ред. к.е.н. О. І. Кіреєва. – К.: Центр наукових досліджень НБУ, 2005. – 132 с.

Майорова Т. В.

БЮДЖЕТУВАННЯ ІНВЕСТИЦІЙНИХ ПРОЕКТІВ

Основне питання, яке вирішує будь-який суб'єкт господарювання при реалізації нових або вдосконаленні існуючих елементів основного капіталу, є формування планів капітальних вкладень або бюджетування інвестиційних проектів. Бюджетування інвестиційних проектів є обов'язковим при: розробці програм розвитку підприємства; оцінці ефективності об'єднання та поглинання; впровадженні принципово нових технологій і продуктів; інвестуванні у некомерційні об'єкти (охорона навколишнього середовища, безпека об'єкту тощо); активізації рекламних компаній тощо. Оскільки інвестиційні ресурси завжди обмежені, їх балансування для досягнення інвестиційних цілей є не завжди простим чи приємним завданням, але в управлінні результативністю від інвестиційної діяльності є важливим, бо результативність бюджету можна використати, щонайменше, як критерій оцінки ефективності інвестицій. Дослідження змісту й особливостей формування та оптимізації бюджетування інвестиційних проектів сьогодні актуальне як у теоретичному, так і практичному плані.

Проблемам, пов'язаним з бюджетуванням на підприємстві, завжди приділялась значна увага. У працях вітчизняних та зарубіжних вчених, таких як М. Д. Білик [1], В. В. Бочаров [2,3], Брейли Ричард та Майерс Стюарт [4], Ю. Бригхем та Л. Гепенські [5], М. М. Вініченко [6], А. Р. Горбунов [7], Т. Дикки [8], В. В. Ковальов [9], В. Е. Леонт'єв [2], Г. Партин [10], В. Н. Самочкин [11], Д. Г. Сигел та Д. К. Шим [13], Т. В. Сизова В. Е. Хруцький та В. В. Гамаюнов [12], К. В. Щиборщ [14] та ін. розроблено теоретичні засади аналізу та вибору комплексу показників і бізнес-процесів бюджетування, обґрунтовано процеси бюджетного планування з використанням функцій витрат, досліджено існую-

чі методичні підходи щодо складання регламенту бюджетування, визначено його ризику та розроблено комплекс відповідних математико-статистичних та оптимізаційних моделей. Разом з тим, дуже мало приділяється уваги організації процесу бюджетування інвестиційних проектів, особливо в умовах обмеженості фінансових ресурсів.

Метою статті є дослідити організацію процесу формування бюджету інвестиційного проекту та визначити основні методи його оптимізації.

Ефективність реалізації будь-якого інвестиційного проекту визначає обґрунтований план фінансування. В інвестиційній діяльності такий план має назву “бюджет реалізації інвестиційного проекту” або “капітальний бюджет”, який містить всі витрати та надходження коштів, пов’язаних з реалізацією проекту. Процес складання та управління фінансовим планом інвестиційного проекту прийнято називати бюджетуванням інвестиційного проекту.

У процесі бюджетування інвестиційного проекту варто врахувати:

- відповідність інвестиційної пропозиції стратегічним цілям компанії;
- часовий фактор і вартість капіталу при розгляді проекту;
- співвідношення ризику та доходності проекту;
- співвідношення інвестиційних витрат та вигод (прибутку) за проектом;
- максимальну вигоду від інвестиційної пропозиції;
- результати виконання робіт за проектом та співставлення їх із початковими очікуваннями (у процесі моніторингу проекту);
- вплив проекту на фінансовий стан компанії;
- розрахунок можливого грошового потоку за весь життєвий цикл проекту тощо.

Таким чином, капітальний бюджет показує, в якому обсязі і в які строки слід вкладати грошові кошти для придбання або створення основних активів підприємства. У бюджеті такі активи класифікують за видами, визначають обсяги та джерела їх фінансування та наводять необхідні обґрунтування (у вигляді інвестиційних розрахунків).

У великомасштабних проектах капіталовкладення можуть передбачатися на кілька років, а їхні результати проявляються у довгостроковій перспективі (у вигляді притоку грошових коштів), що відображено у капітальному бюджеті. Тому нерідко виникає необхідність у розробці прогнозу стратегічного бюджету, що інтегрує елементи довгострокового планування інвестицій та бюджетного контролю. Він корисний у періоди невизначеності та нестабільності економічного середовища, що його оточує. У додатковому бюджеті передбачають фінансування заходів, які не були включені в основний бюджет.

Бюджет капітальних вкладень залежить від:

- майбутніх інвестиційних можливостей;
- доходності передбачених інвестицій;

- строку окупності інвестованих коштів;
- вибору моменту інвестування;
- рівня інвестиційних ризиків;
- фінансової стійкості забудовника – ініціатора проекту та його стану на ринку капіталу;
- технічного рівня виробництва підприємства-ініціатора проекту, наявність у нього незавершеного будівництва та невстановленого обладнання;
- грошово-кредитної політики держави тощо.

У процесі бюджетування виокремлюють кілька етапів: розгляд і затвердження ТЕО та кошторисної документації, розподіл відповідальності та повноважень, а також наступне супроводження (моніторинг) реалізації проекту. Якщо капіталовкладення перевищують встановлені межі (ліміти), то необхідне спеціальне затвердження керівництвом компанії. Проект, який не задовольняє очікувані показники або під впливом поточних обставин перестає бути необхідним, може бути призупиненим. Доцільно також призупиняти проект, коли показник “прибуток/інвестиційні витрати” свідчить про його нежиттєздатність. Кошти капітального бюджету, що вивільняються, можуть бути спрямовані на реалізацію ефективніших проектів.

Фінансовий менеджер інвестиційного проекту має скласти бюджет капітальних вкладень лише після консультацій з інженерно-технічним персоналом підприємства. Не допускається придбання основних активів, якщо вони не передбачені у капітальному бюджеті. Після детального вивчення інформації фінансовий менеджер разом з проектним менеджером складають та затверджують капітальний бюджет на наступний рік, організують контроль за його виконанням.

Вихідною інформацією для складання капітального бюджету є:

- оперативний (календарний) план реалізації проекту;
- загальна стратегія та тактика фінансування інвестиційного проекту;
- кошторис витрат на виконання окремих видів будівельно-монтажних робіт, розроблених у розрізі окремих функціональних блоків оперативного плану;
- попередній графік грошового потоку, який складається на основі ТЕО та бізнес-плану проекту;
- фінансовий стан ініціатора проекту у поточному періоді та прогноз на майбутнє.

Мета планування капітальних витрат – забезпечення реалізації проекту у передбачених будівельними нормами та правилами обсягах, строках та технології. Оскільки обсяг і структура капітальних вкладень попередньо обґрунтовується в ТЕО проекту, то розрахунки цих витрат у бюджеті на майбутній період (квартал, рік) зводяться до наступного:

- 1) виокремлення із загальної маси капіталовкладень тієї частки, яка належить до поточного періоду, що розглядається;
- 2) уточнення обсягу капітальних витрат поточного періоду, відповідно до вимог підрядника у зв'язку зі змінами у технології будівельно-монтажних робіт;
- 3) уточнення обсягу та структури капітальних вкладень у зв'язку зі змінами цін у поточному періоді на будівельні матеріали, обладнання, транспортні послуги тощо;
- 4) уточнення початкового обсягу капіталовкладень з урахуванням фінансового резерву, передбаченого у договорі з підрядником на відшкодування непередбачених витрат.

Надходження коштів при розробці капітального бюджету охоплює приток грошових ресурсів у розрізі окремих джерел: власних, боргових і залучених. Тому процес розробки доходного розділу бюджету повинен містити наступні процедури:

- уточнення обсягу надходження коштів, який має відповідати сумарним капітальним вкладенням;
- уточнення джерел надходження коштів за структурою (внутрішні та зовнішні);
- забезпечення відповідності за часом потоку інвестиційних ресурсів з потоками капітальних витрат.

Багато підприємств часто мають справу не з окремими проектами, а з інвестиційним портфелем, який складається з декількох проектів. Відбір і реалізація проектів з цього портфеля здійснюються також у рамках розробки бюджету капітальних вкладень. Інвестиційні проекти ранжують у капітальному бюджеті відповідно до стратегічної важливості для підприємства та прибутків, що вони генерують. При плануванні капітальних вкладень слід враховувати особливості галузі (сфери бізнесу) та характеру діяльності підприємства. Контроль здійснюють шляхом порівняння бюджетних і фактичних параметрів капіталовкладень.

Більша частина проектів за капітальними вкладеннями ініціюється технічними спеціалістами, і тому має затверджуватися вищим керівництвом компанії. Менеджери операційного рівня класифікують проекти на абсолютно необхідні у певному прогностичному періоді та на не особливо важливі, реалізацію яких можна відкласти на майбутнє.

Капітальні вкладення класифікують та бюджетують стосовно потреби в них, результату та виконання. Вони можуть бути необхідними та бажаними. У випадку незначних капіталовкладень правом затвердження капітального бюджету можуть наділитися керівники підрозділів або філій підприємства.

Теоретично у бюджет можна включати всі проекти, що задовольняють критерії відбору, які прийняті на підприємстві [3, с.198]. На практиці завдання суттєво ускладнюється внаслідок урахування низки вихідних передумов:

- 1) проекти можуть бути як незалежними, так і альтернативними;
- 2) включення наступного проекту у капітальний бюджет передбачає пошук джерел його фінансування (власних і зовнішніх);
- 3) вартість капіталу (*capital costs*, *CC*), що використовується для оцінки проектів на предмет включення їх у бюджет, може бути різною, бо залежить від рівня ризику, що генерується тим чи іншим проектом. Чим більше рівень ризику за проектом, тим вище і ціна капіталу, що залучається;
- 4) з ростом обсягу капіталовкладень ціна капіталу може підніматися (наприклад, внаслідок необхідності залучення позичкових коштів), тому кількість проектів, які приймаються до реалізації, обмежена інвестиційними можливостями підприємства;
- 5) існують обмеження за ресурсними та часовими параметрами, які доцільно враховувати при складанні капітального бюджету. Деякі із обмежень врахувати у процесі бюджетування дуже складно. Наприклад, це стосується врахування фактора взаємозалежності та заміщення, можливого дострокового припинення того чи іншого проекту, часової та просторової варіації інвестиційного ризику тощо.

У результаті, часто спрощують ситуацію, пов'язану з аналізом та оцінкою проектів, через: використання єдиної ставки дисконтування, (наприклад, використавши середньозважену ставку вартості капіталу *WACC*); віднесення проектів до однакового класу ризиків; ігнорування різних строків проектів тощо [5, с. 337].

На практиці використовують два основних підходи до розробки бюджету капітальних вкладень: перший з них базується на критеріях норми доходності проекту (*IRR*), інший на критеріях чистої приведеної вартості проекту (*NPV*).

Зміст першого підходу наступний – усі доступні проекти ранжують за зниженням *IRR*, далі їх відбирають для реалізації, враховуючи наступне правило: внутрішня норма доходності інвестицій має бути більша, ніж вартість інвестованого капіталу або $IRR > CC$.

Включення нового проекту у портфель потребує додаткових джерел фінансування, передусім власних коштів. На практиці можливості підприємства щодо мобілізації власних коштів обмежені. Тому розширення інвестиційного портфеля зумовлює необхідність залучення зовнішніх джерел фінансування (переважно з ринку капіталу). Тим самим змінюється структура інвестованого капіталу за рахунок частки боргових коштів.

Підвищення фінансового ризику, за умови залучення боргових коштів у підприємства, обумовлює збільшення ціни вкладеного у проект капіталу. Тому виникають дві протилежні ситуації: в міру розширення інвестиційного

портфеля внутрішня норма доходності проектів (IRR) зменшується, і навпаки, вартість інвестованого капіталу (CC) підвищується.

На практиці можлива ситуація, коли кількість проектів, включених у портфель, велика, тоді можливий момент, за якого IRR наступного проекту стане нижче вартості капіталу. Тому включати його в інвестиційний портфель для підприємства є недоречним.

Інший підхід до складання бюджету капіталовкладень базується на критерії чистої приведеної вартості (NPV). За відсутності яких-небудь обмежень процедура розрахунку наступна:

- 1) встановлюють значення ставки дисконтування – загальне для всіх проектів або індивідуальне для кожного проекту (за ціною джерела фінансування);
- 2) визначають величину чистої приведеної вартості проекту (NPV);
- 3) всі незалежні проекти (за наявності джерел покриття) з $NPV > 0$ включають до інвестиційного портфеля;
- 4) з альтернативних проектів вибирають проект з максимальним значенням NPV.

Якщо присутні обмеження тимчасового або ресурсного характеру, то методика розрахунку ускладнюється, оскільки виникає проблема оптимізації бюджету капіталовкладень.

У процесі бюджетування інвестиційних проектів неабиякого значення надають його оптимізації, бо головна причина виникнення обмежених інвестиційних можливостей полягає у тому, що окремі підприємства не бажають залучати зовнішні джерела фінансування. Аргументи можуть бути різними. Одні керівники, знаючи про високу ціну довгострокових кредитів, не можуть ними скористуватися, оскільки мають низький кредитний рейтинг на ринку позикового капіталу. Інші, не маючи вагомих заперечень проти емісії корпоративних облігацій, можуть виступати проти випуску акцій через побоювання втратити частину голосів в управлінні підприємством. Треті вважають за краще відмовитися від будь-якої форми зовнішнього фінансування, вважаючи, що безпека і контроль над фірмою важливіші за додатковий прибуток. Ці ситуації пов'язані з необхідністю оптимізації плану капітальних вкладень. Отже, необхідність оптимізації капітального бюджету виникає у тому випадку, коли є декілька привабливих проектів, але існують ресурсні обмеження. У такому разі відбирають проекти з максимальним сумарним значенням чистої приведеної вартості (NPV). Далі розглянемо найтипівіші ситуації, що вимагають оптимізації капіталовкладень.

Найпоширеніший варіант – просторова оптимізація. Під цією оптимізацією розуміють вирішення завдання, що спрямоване на отримання максимального сумарного приросту капіталу за наявності низки незалежних проектів,

вартість яких вища від грошових ресурсів, що є у інвестора. Умовами здійснення просторової оптимізації є:

- загальна сума інвестиційних ресурсів на конкретний період (рік) обмежена керівництвом підприємства;
- присутній набір незалежних проектів з сумарним обсягом капіталовкладень, що перевищує наявні у підприємства фінансові ресурси;
- необхідність скласти інвестиційний портфель, який максимізував би можливий приріст капіталу.

Найпростіше рішення – включити у портфель усі проекти, що мають максимальну величину NPV. Проте, якщо кількість цих проектів велика, а загальний капітальний бюджет обмежений, то скласти оптимальний портфель проблематично. Відповідно до того, чи піддаються дробленню конкуруючі проекти, існують різні способи вирішення цього завдання. Розглянемо їх детальніше.

Найпростіша ситуація – проекти піддаються дробленню. При нагоді дроблення проектів передбачається реалізувати деякі з них в повному обсязі, а інших – частково. Стосовно останніх приймається до розгляду відповідна частка інвестицій і грошових надходжень. Загальна сума капіталовкладень, спрямована на реалізацію проектів, не може перевищувати затверджений керівництвом підприємства ліміт грошових ресурсів.

Послідовність дій інвестора наступна:

- 1) для кожного проекту встановлюють індекс прибутковості (PI);
- 2) проекти ранжують за ступенем зменшення параметра PI;
- 3) до реалізації приймають перші n проектів, вартість яких у сумі не перевищує затверджений ліміт капіталовкладень;
- 4) черговий проект включають до портфеля не в повному обсязі, а в сумі залишку коштів, у межах якого він може бути профінансований.

Треба зазначити, що політика оптимізації капіталовкладень, яка виражається у навмисній відмові від проектів з позитивним значенням NPV, не є виправданою, якщо компанія прагне до максимального задоволення добробуту акціонерів. Незважаючи на наявність методів лінійного програмування, що допомагають знайти рішення в певних ситуаціях, їх застосування не дозволяє подолати негативні наслідки дефіциту інвестиційних ресурсів. На практиці існує прийнятніший спосіб вирішення ситуації, коли необхідна оптимізація бюджету капітальних вкладень. Зазвичай, до лімітування обсягу інвестицій вдаються у тому випадку, коли підприємство стикається з нестачею ліквідних засобів для здійснення поточних господарських операцій, та спробує залучити інвестиційні ресурси понад встановлений ліміт. Наприклад, відсоткова ставка за кредит може зрости при спробі збільшити частку позикових засобів у джерелах фінансування капіталовкладень. Подібну ситуацію можна раціо-

нально контролювати у міру збільшення первинної ціни капіталу за рахунок мобілізації додаткових позичкових джерел фінансування інвестицій.

На практиці гранична ціна капіталу (МСС) унаслідок перевищення деякої величини залучених в оборот зовнішніх джерел фінансування проектів різко зростає. Значення МСС доцільно використовувати як ставку дисконтування для визначення чистого приведеного ефекту (NPV) інвестиційного проекту.

У процесі оптимізації бюджету інвестиційного проекту, особливу увагу слід приділяти аналізу його виконання, який проводять після відповідного вичення й оцінки операційних і фінансових бюджетів. Це обумовлено тим, що відхилення у фінансових бюджетах визначаються як поточною господарською діяльністю, так і вкладеннями у поза оборотні активи. Останні здійснюються за рахунок як накопиченого прибутку (чистого прибутку), так і засобів, залучених з ринку капіталу (довгострокових кредитів і позик). В процесі аналізу доцільно зіставити плановий і фактичний баланси інвестицій за розрахунковий період і встановити причини можливих відхилень.

Ефективність інвестицій планується в рамках довгострокового бюджету на один – три роки. В межах короткострокового бюджету (на квартал) підхід до аналізу інвестицій здійснюють через параметри освоєння капіталовкладень, тобто оцінюють витрати грошових коштів з метою інвестування. Це зумовлює іммобілізацію частини оборотних активів і зниження ліквідності балансу підприємства.

Одночасно капітальний бюджет в рамках короткострокового періоду впливає на доходи та витрати за рахунок:

- 1) реінвестицій – можливого продажу об'єктів незавершеного будівництва та основних засобів;
- 2) амортизаційних відрахувань як частини витрат виробництва;
- 3) підвищення частки чистого прибутку за рахунок введення в дію нових виробничих об'єктів або модернізації потужностей, що діють.

Варто зазначити, що при аналізі виконання капітального бюджету фіксують також змінені витрати щодо упущеного прибутку від зриву введення у дію запланованих потужностей протягом року.

Провівши дослідження, доходимо висновку, що виконання капітального бюджету впливає як на поточний фінансовий стан підприємства, так і на кінцевий фінансовий результат. Ефект, який надається на фінансовий стан підприємства, визначається двома чинниками: відхиленням величини освоєння засобів за капіталовкладеннями, що впливає на ліквідність балансу та відхиленням величини позикових джерел фінансування, які залучаються зі сторони. Зменшення витрачання засобів на інвестиційні цілі порівняно з бюджетними обмеженнями спричиняє двоякий вплив на фінансово-господарську діяльність підприємства, а саме: збільшує коефіцієнт абсолютної ліквідності (за умови

зростання залишку готівки на розрахунковому рахунку на кінець бюджетного періоду порівняно із початковим); призводить до недоотримання прибутку за рахунок неповного введення в дію виробничих потужностей та об'єктів.

Сукупний ефект виконання капітального бюджету (як за величиною освоєння засобів, так і за вартістю зданих в експлуатацію об'єктів) виражається наступними параметрами:

- зростанням (зниженням) чистого прибутку;
- зміною (зниженням або приростом) капітальних активів (основних засобів або незавершеного будівництва);
- зміною величини довгострокових зобов'язань у пасиві балансу підприємства;
- зміною частки оборотних активів (приростом або зниженням залишку грошових коштів на розрахунковому рахунку).

Таким чином, аналіз виконання капітального бюджету представляє інтерес для керівництва підприємства з позиції забезпечення фінансової стійкості і досягнення бажаного фінансового результату від ефективної реалізації інвестиційного проекту.

Література

1. Білик М. Д. Бюджетування у системі фінансового планування // *Фінанси України*. – 2003. – № 3. – С. 97–109.
2. Бочаров В. В., Леонтьев В. Е. Корпоративные финансы: Управление капиталом. Планирование инвестиций. Бюджетирование. – СПб.: Питер, 2004.
3. Бочаров В. В. Финансовый инжиниринг. – СПб.: Питер, 2004.
4. Брейли Ричард, Майерс Стюарт. Принципы корпоративных финансов: Пер. с англ. — М.: ЗАО «Олимп-Бизнес», 1997. — 1120 с.
5. Бригхем Ю., Гепенски Л. Финансовый менеджмент. Полный курс: Пер. с англ. // Под ред. В. В. Ковалева. СПб.: Экономическая школа, 1997.
6. Вініченко М. М. Оцінка ризику в бюджетуванні // *Фінанси України*. – 2003. – № 7. – С. 90–96
7. Горбунов А. Р. Управление финансовыми потоками и организация финансовых служб предприятий, региональных администраций и банков. Схемы финансовых операций. Бюджетирование и контроль. Финансовая автоматизация. – М.: АНК ИЛ, 2000.
8. Дикки Т. Бюджетирование малого бизнеса. Азбука предпринимательства. – СПб.: Бизнес-Микро.
9. Ковалев В. В. Финансовый анализ: Управление капиталом. Выбор инвестиций. Анализ отчетности. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Финансы и статистика, 2000. – 512 с., ил.

10. Партин Г. О. Бюджетування у системі управління витратами підприємства // Фінанси України. – 2003. - №5. – С. 50–53.

11. Самочкин В. Н. Гибкое развитие предприятия: Эффективность и бюджетирование. – М.: Дело, 2002. – 376 с.

12. Хруцкий В. Е., Сизова Т. В., Гамаюнов В. В. Внутрифирменное бюджетирование: Настольная книга по постановке финансового планирования. – М.: Финансы и статистика, 2004.

13. Шим Д. К., Сигел Д. Г. Основы коммерческого бюджетирования: Пер. с англ. – СПб.: Азбука, 2001. – 496 с.

14. Щиборщ К. В. Бюджетирование деятельности промышленных предприятий России. – М.: Издательство “Дело и сервис”, 2001. – 544 с.

Юрій С. І.

ДЕРЖАВНИЙ БОРГ І ДЕРЖАВНІ ЗАПОЗИЧЕННЯ: ДІАЛЕКТИКА РОЗБУДОВИ БОРГОВОГО ІНСТРУМЕНТАРІЮ

1. Борг як джерело економічного зростання

Динамізм розвитку й усунення структурних диспропорцій функціонування соціально-економічної системи держави не можна забезпечити лише створенням ефективних механізмів ринкового саморегулювання. Крім того, якнайшвидший і “безболісний” перехід до ринкових умов господарювання – також складне завдання, виконання якого вимагає збільшення видатків держави. Але, з іншого боку, недосконала управлінська інфраструктура акумулювання та розподілу бюджетних коштів не дозволяє країнам із транзитивною економікою оптимально використати потенціал позикового фінансування суспільних видатків. Розміщення значних обсягів запозичень створює загрозу того, що збільшення податкових надходжень в результаті поступового розширення бази оподаткування (якщо матиме місце зростання ВВП) не забезпечуватиме проведення дедалі більших боргових виплат і, тим самим, дестабілізує подальше функціонування економіки та державних фінансів.

Комплексних досліджень функціонування позикових фінансів в умовах перехідної економіки у парадигмі “оптимізація обсягів та умов залучення позик – раціоналізація позикового фінансування суспільних видатків” на сьогодні небагато. Тому, ми ставимо перед собою завдання, проаналізувавши

практику державного запозичення та використання акумульованих у бюджеті позикових ресурсів, розробити рекомендації щодо вдосконалення боргового інструментарію стимулювання зростання ВВП і забезпечення структурних соціально-економічних трансформацій в Україні.

Традиційне розуміння “сильної” економіки пов’язане із зосередженням у держави достатніх фінансових ресурсів для виконання покладених на неї суспільством функціональних обов’язків, основними з яких є: забезпечення соціальних потреб населення, фінансування видаткової частини бюджету, створення умов для майбутнього розвитку тощо. Усталений підхід до фінансової спроможності держави проблему бюджетного дефіциту визначає як одну із нагальних для неї. Разом з тим, допустимий його рівень не є перешкодою для економічного розвитку країни. Дослідження підтверджують, що замкнуте коло “дефіцит-борг” не підлягає розірванню, бо навіть за умови профіцитного бюджету сума боргу, якщо запозичення взяті на тривалий термін, може зменшуватися, але все ж лягати тягарем сплати на довго.

Світова практика дала змогу сформуванню окремих принципів, які є базовими у процесі управління борговими зобов’язаннями. Насамперед, заходи уряду спрямовані на зменшення боргового тягаря для бюджету через проведення масштабних реструктуризаційних операцій, удосконалення бюджетного процесу, розширення діапазону курсових коливань, що дозволяє зменшити потребу в зовнішньому фінансуванні для підтримання платіжного балансу та знизити відсоткові ставки з метою стимулювання інвестиційної активності.

У віддаленішій перспективі система дефіцитного фінансування забезпечує інвестиційне підкріплення всебічної структурної перебудови та мікроекономічної реструктуризації. Інституціональним механізмом цього є, як правило, бюджет розвитку, функціонування якого має підпорядковуватись критеріям становлення постіндустріального типу виробничо-господарських систем, видатки бюджету в цей період будуть більш транспарентними [8].

Неспіврозмірність наявних фінансових ресурсів та їхніх потреб зумовлює необхідність додаткового залучення коштів. За умови виникнення бюджетного профіциту його сума може спрямовуватися як на соціальні видатки, інвестиційні цілі, так і на погашення частини наявного боргу. Проблема управління та фінансування державного боргу загострилася для країн, що реформують свій економічний механізм, що розвиваються, та найменш розвинених, вже існуючі диспропорції та невирішені питання фінансового розвитку й економічного зростання. Однак одними із основних країн-боржників є економічно розвинені країни США та Німеччина, питома частка яких у загальній сумі боргу на початок XXI ст. становила відповідно 25% та 10%.

Професор В. М. Геєць слушно зауважує, що при існуванні фінансової нестабільності відновлення економічного зростання можливе за умови раціо-

нального поєднання між внутрішніми перетвореннями та ресурсами і зовнішнім фінансуванням, яке дозволить:

- зменшити фінансову нестабільність, для якої характерними є інфляційні очікування, високий дефіцит бюджету, що збільшує вартість запозичень на ринку ОВДП та унеможлиблює їхню роль в обслуговуванні внутрішнього боргу;
- забезпечити економічну рівновагу та соціальну стабільність;
- скоротити внутрішню заборгованість та знизити ставки процента на внутрішні позики [4].

Посилення процесів глобалізації та лібералізації переміщення фінансових потоків збільшує залежність країн від зовнішніх ресурсів. Професор А. С. Філіпенко зазначає, що сьогодні особливо виразно проявляється тенденція до зростання ролі зовнішніх, інтернаціональних факторів у процесі економічного розвитку, а це, в свою чергу, обумовлено масштабами сучасного виробництва, технологічною революцією, загостренням проблем ринків, зовнішнім фінансуванням, відмінностями між країнами в забезпеченні ресурсами [23]. Розгляд проблем виникнення боргу, його обслуговування та впливу на економічне життя суспільства знаходимо у дослідженнях представників різних наукових шкіл, поглядів, течій, адже вірне розуміння призначення державного боргу сприяє пошуків внутрішнього інвестування, економічному зростанню, але лише за умови залучення отриманих коштів у відтворювальний процес. Іншим напрямком їх використання є покриття дефіциту державного бюджету. Незважаючи на низку позитивних ефектів, наслідком зростання зовнішнього боргу слугує посилення податкового тиску на національних виробників з метою акумуляції додаткових коштів для погашення боргу, що, відповідно, стимулюватиме “втечу” капіталу з країни.

Загалом питання боргової політики, будучи прерогативою компетенції держави, за умови досягнення критичного рівня боргу є реальною загрозою її фінансової безпеки. О. І. Барановський, структуруючи фінансову безпеку як важливу складову, виокремлює боргову безпеку [1]. Такої ж точки зору дотримуються і російські економісти, які вважають надмірну зовнішню заборгованість країни перед міжнародними організаціями та приватними банками прямою загрозою обмеження державного суверенітету або можливостей його прояву [24]. Разом з тим, небезпечною межею прийнято вважати суму зовнішнього боргу, що становить більше 50% ВВП, перевищення зобов'язань з обслуговування зовнішнього боргу 30% експорту, що в кінцевому випадку впливає на кредитний рейтинг країни.

Аналізуючи взаємозалежність боргу й економічного розвитку, економіст Л. Е. Соколовський виокремлює наступні підходи до значимості державного боргу для економіки країни:

- кейнсіанський (посткейнсіанський) напрямок – дефіцитне фінансування може використовуватися для стабілізації економіки протягом короткого періоду часу;
- неокласичний (неоконсервативний) підхід – більша увага приділяється довгостроковим проблемам державного боргу та розподілу його тягаря між поколіннями;
- рикардіанський підхід – згідно з ним дефіцитне фінансування за своїм впливом на економічну поведінку є еквівалентним до фінансування за рахунок податків.

Учений, при розробці моделей прогнозування зміни державного боргу залежно від основних параметрів фіскальної та монетарної політик, акцентує увагу на рівневі монетизації боргу, адже стійке залучення зовнішніх запозичень для обслуговування боргу має наслідком регулярну його монетизацію та створення передумов для виникнення інфляції [20].

Дещо модифікована модель представлена О. О. Замковим, в якій показано взаємозв'язок внутрішнього боргу з первинним дефіцитом бюджету, процентом за борговими зобов'язаннями, темпами економічного зростання, інфляцією, однак в моделі відсутнім є залучення монетарних механізмів [5].

У цьому контексті розроблена і багатопараметрична модель внутрішньої і зовнішньої заборгованості, яка дозволяє виявити діапазони зміни таких параметрів. Як наслідок, в роботі доведено існування взаємозв'язку між наступними параметрами:

- 1) темпами росту випуску та первинним дефіцитом;
- 2) темпами інфляції та ставкою процента за внутрішнім боргом;
- 3) коефіцієнтом розподілу бюджетно-емісійного покриття сукупного бюджетного дефіциту та темпом росту випуску;
- 4) частками сукупного бюджетного дефіциту, що фінансується за рахунок грошово-кредитної емісії, та темпів росту випуску;
- 5) темпами інфляції та темпами росту реального курсу валюти щодо національної;
- 6) часткою зовнішнього боргу, конвертованого в національну валюту, і темпами росту випуску та інфляції;
- 7) часткою списання зовнішнього боргу і темпами росту випуску та інфляції;
- 8) сукупним бюджетним дефіцитом та темпами росту випуску;
- 9) ставкою процента за зовнішнім боргом і темпами росту випуску та інфляцією [11].

Скоригована мінімальна стандартна модель визначення макропоказників RMSM-X поєднала модель RMSM Світового банку і Розширену модель МВФ та складається із чотирьох секторів: бюджетного (державного), приватного,

грошово-кредитного (банківського), зовнішнього. Першопочаткова модель RMSM, розроблена Світовим банком для виявлення зв'язку між економічним зростанням та його фінансуванням була не позбавлена певних недоліків, зокрема, використовувала обмежену кількість змінних, не враховувала ефективність інвестицій та параметри розвитку грошово-кредитної системи. Модель RMSM-X містить модуль DSM+, який дозволяє визначати боргові стратегії та оцінювати поточну ситуацію із зовнішнім боргом, моделювати операції реструктуризації боргу.

Отже, повністю відмовитися від державних запозичень країни неспроможні. Саме за цих умов важливим є прогнозування впливу можливих ризиків на структуру державного боргу. Як зазначають науковці, реальні державні витрати є не єдиним джерелом невизначеності, бо на світових фінансових ринках частими є ситуації невизначеності процентних ставок. Саме тому і була побудована двоперіодна та триперіодна моделі управління боргом з метою формування оптимальної його структури, яка, в кінцевому підсумку, підтвердила зростання боргового навантаження із зростанням ступеня невизначеності [7].

2. Боргова політика України

У формуванні та реалізації боргової політики України можна виокремити наступні етапи [14]:

I-й етап – 1991 – 1994 рр. зі здобуттям незалежності та прийняттям рішення про ринкове реформування соціально-економічної системи перед Україною розкрилися можливості фінансування суспільних видатків на податково-позиковій основі. Виникла також необхідність перегляду обсягів та структури самих суспільних видатків, зумовлена, з одного боку, звуженням рамок фінансової активності держави, а з іншого – переходом до ринкових форм фіскального регулювання. Питання чи запозичувати Україні, чи ні на той час навіть не ставилось: зумовлена структурними деформаціями економіки і ринковими перетвореннями (в тому числі і у сфері оподаткування¹) рецесія зменшувала податковий потенціал фіска в той час, як потреба у видатках держави соціального та трансформаційного спрямування лише зростала. Крім того, неможливо було відразу відмовитись від бюджетної підтримки функціонування збиткових державних підприємств – масштабні інституційні зміни в організації господарювання вимагали певного часу для її реалізації. Емісійне збалансування бюджетів (у формі кредитів НБУ) 1991 – 1993 рр., зумовивши посилення інфляції, спричинило загострення кризи платежів, і це ще більше погіршило умови господарювання та зменшило податкові надходження бюджетів.

¹ Початково було встановлено надміру високий, як для транзитивної економіки України, рівень перерозподілу ВВП.

Зростала заборгованість держави із виплат заробітної плати працівникам бюджетної сфери і пенсій, були визнані державним боргом вклади населення в Ощадному банку СРСР, а пізніше – заборгованість України за розрахунками за енергоносії. Залучення із 1992 р. міждержавних кредитів та із 1994 р. позик Міжнародного валютного фонду (для подолання наслідків інфляції), Світового і Європейського банків реконструкції та розвитку (з метою усунення структурних диспропорцій) було об'єктивно необхідним – доводилось використовувати всі можливості збільшення фінансового забезпечення функціонування держави на неінфляційній основі. Інша справа, що проблеми із цільовим використанням позик міжнародних фінансових організацій та повільне трансформування сфери видатків бюджетів не створювали умов для якнайшвидшого виходу з економічної і фіскальної кризи. В свою чергу, тривала рецесія та поширення й “проїдання” запозичених коштів стали однією з причин зменшення зацікавленості у кредитуванні України іншими державами. Отже, цей етап характерний безсистемним залученням зовнішніх запозичень через надання гарантій уряду, використання для фінансування бюджетного дефіциту прямих кредитів Національного банку України;

II-й етап – 1995 – 1996 рр. Обсяги залучення міжурядових позик значно скоротилися вже у 1995 р. Інституційна слабкість системи державного управління не дозволяла належним чином використати фіскальні можливості активізації приватизаційних процесів. Більшість державних підприємств, часто будучи навмисно доведеними до збитковості, передавалась у приватні руки за символічну, порівняно із їх ринковою вартістю, плату. Надходження від приватизації були далекими від потенційно можливих і цей фіскальний прорахунок організації розширення приватного сектора економіки в умовах зумовленого рецесією подальшого звуження податкової бази не міг не збільшити потреби в залученні державою позикових ресурсів. Із 1995 р. здійснювались комерційні запозичення на зовнішніх ринках позикових ресурсів та розпочалось розміщення облігацій внутрішньої державної позики (ОВДП). Причому, на відміну від міждержавних кредитів і позик міжнародних фінансових організацій, такі (ринкові) запозичення характеризувалися відносно нетривалими строками використання та високою вартістю обслуговування. Так, наприклад, у 1995 р. було розміщено ОВДП на суму 304 млн. грн. із середньозваженою дохідністю 85,59 % [22].

Крім того, набула поширення практика запозичення господарюючих суб'єктів під державні гарантії, яка через невідпрацьованість механізмів надання гарантій та реалізації інвестиційних проектів (“проїдання” запозичених коштів) лише збільшувала заборгованість держави. Вже у 1995 р. боргове навантаження на економіку України (відношення державного боргу до ВВП) сягнуло рівня 40% ВВП, у тому числі гарантований борг становив 14,5% всієї суми державного боргу (див. табл. 1).

Таблиця 1

Боргове навантаження на економіку України в розрізі прямого і гарантованого державного боргу*

Показники	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
<i>Державний борг, млрд. грн.</i>	22,1	20,6	28,5	49,4	79,5	77,0	74,6	75,7	77,5	85,4	78,1	
<i>у % до ВВП</i>	40,6	25,2	30,5	48,1	61,0	45,3	36,5	33,5	29,0	24,8	18,7	
<i>в тому числі</i>												
<i>Прямий млрд. грн., частка у структурі державного боргу, %</i>	18,9 85,5	15,9 77,2	23,2 81,4	38,4 77,7	62,9 79,2	64,2 83,4	63,3 84,9	64,5 85,2	66,1 85,3	67,7 79,3	63,1 80,8	
<i>Гарантований млрд. грн., частка у структурі державного боргу, %</i>	3,2 14,5	4,7 22,8	5,3 18,6	11,0 22,3	16,7 20,8	12,8 16,6	11,3 15,1	11,3 14,8	11,4 14,7	17,7 20,7	15,0 19,2	

* За даними презентаційних матеріалів звіту Мінфіну “Бюджет 2005” (доступні з: www.minfin.gov.ua/document/60439/prezentaciya.zvit.ppt).

У 1996 р. була списана заборгованість держави перед НБУ. Тому, незважаючи на залучення чергових позик міжнародних фінансових організацій та десятикратне збільшення (порівняно із 1995 р.) акумульованих у бюджеті коштів шляхом емісії ОВДП, прямий борг зменшився на 3 млрд. грн. При цьому гарантований борг зріс на 1,5 млрд. грн. і частка державного боргу у ВВП становила 25,2%. Таким чином, II-й етап розпочався випуском ОВДП та розширенням їх участі у фінансуванні дефіциту бюджету, зростанням значимості зовнішніх позик у міжнародних організацій при формуванні державного боргу;

III-й етап – 1997 р. – перша половина 1998 р. – активізація діяльності уряду на внутрішньому і зовнішньому ринках капіталу. У 1997 р. Україна через Міністерство фінансів України для отримання комерційних позичкових коштів (у формі фідучіарних позик) вперше вийшла на міжнародний фінансовий ринок.

У той час відбулось відчутне зменшення податкового навантаження на економіку, яке хоч і сприяло макроекономічній стабілізації, проте не передбачало значних позитивних зрушень у формуванні поточного податкового забезпечення суспільних видатків (супутне поглиблення диспропорцій оподаткування зумовлювало чималі фіскальні втрати). Доходи від приватизації залишалися фіскально малозначимими і, попри зростання неподаткових над-

ходжень, у 1997–1998 рр. бюджети зводились із фінансованими позиковим шляхом (первинними) дефіцитами². По-друге, різко зростали обсяги гарантованого боргу. Останній збільшився із 4,7 млрд. грн. у 1996 р. до 16,7 млрд. грн. у 1999 р., тобто у 3,6 разів. По-третє, єдиним доступним фінансовим джерелом обслуговування та погашення державного боргу було його рефінансування – розміщення нових дорогих короткострокових зовнішніх комерційних запозичень і ОВДП (за винятком 1999 р., коли востаннє значно збільшилось залучення міжурядових кредитів та скоротилося ринкове запозичення). У 1997–1998 рр. боргове навантаження на економіку України вже становило 30,5% і 48,1% ВВП відповідно, а у 1999 р. – перевищило гранично допустимі за Маастрихтськими критеріями межі, склавши 61 % ВВП.

При цьому, використання позикових ресурсів, як і раніше, було пов'язане більше з підтриманням функціонування наявної “транзитивної” системи соціально-економічних відносин, ніж із фінансуванням її подальших ринкових перетворень. Лише позики міжнародних фінансових організацій спрямовувались (але часто не у повному обсязі) на заздальгідь обумовлені трансформаційні та стабілізаційні цілі, а за рахунок (вже дещо запізнілої) відмови від бюджетного субсидування збиткових державних підприємств відбувалося не завжди економічно обгрунтоване збільшення видатків на утримання управлінського апарату держави. Всі інші видатки закладалися у бюджети за принципом мінімального фінансування та, більше того, не вдавалося ліквідувати заборгованість із виплати заробітної плати працівникам бюджетної сфери і пенсій. Таке фінансування суспільних видатків, звісно, не могло сприяти зростанню ВВП.

IV-й етап – друга половина 1998 – 2000 рр. – системна боргова криза, проведення реструктуризації внутрішнього і зовнішнього боргу України. У 1999 р. державний борг становив майже 80 млрд. грн. (61 % ВВП). Відношення видатків на обслуговування державного боргу до доходів державного бюджету у 1999 р. сягнуло 16% проти 6% у 1996 р.

Вже із 1999 р. Україна зіштовхнулася з необхідністю перегляду умов обслуговування та погашення частини державного боргу. Зумовлене виключно збалансуванням бюджетів запозичення призвело до того, що у найближчі кілька років потрібно було виплатити левову частку боргових платежів. Стало очевидним, що, по-перше, подальше рефінансування державного боргу – це лише шлях до швидкого краху бюджетної системи. По-друге, значна позикова експансія України неможлива через неминуче зростання процентних платежів за новими запозиченнями (різке збільшення попиту на позикові ресурси, особливо якщо боргове навантаження на економіку країни-реципієнта сягнуло рівня 60% ВВП, пов'язується із істотним збільшенням їх вартості). У 1999–2001 рр. була проведена реструктуризація державного боргу, в результаті якої

² Без урахування видатків на проведення боргових виплат

Розділ 1. Перспективи і суперечності розвитку фінансової системи

вдалося оптимізувати графіки боргових виплат та навіть зменшити вартість обслуговування боргових зобов'язань держави (переважно комерційних зовнішніх запозичень і ОВДП). Кредитори погодились на умови реструктуризації, оскільки іншим варіантом для них могла стати лише непевність щодо подальшого здійснення будь-яких боргових виплат Україною, яка визнає себе неплатоспроможною (оголосить дефолт).

З одного боку, реалізовану реструктуризацію державного боргу потрібно вважати беззаперечним здобутком розбудови позикових фінансів. Уникнення, здавалося б, неминучого дефолту із усіма негативними економічними (насамперед зовнішньоекономічними) та фінансовими наслідками, які із цього випливають, а також здешевлення вартості обслуговування значної частини (продовжаного) державного боргу створили підґрунтя для подальшої раціоналізації функціонування бюджетної системи. Але, з іншого боку, потрібно розуміти і те, що вдала реструктуризація боргових зобов'язань – це лише напівзахід, інструмент перенесення в часі вирішення проблеми тягаря державного боргу, а “позапланові” видатки на виплату відсотків за реструктуризованими запозиченнями – ціна досягнутого “позикового компромісу”. Крім того, проведена реструктуризація зменшила зацікавленість у кредитуванні України як зовнішніми, так і внутрішніми потенційними “позикодавцями”. Подальше ринкове запозичення, через неможливість залучення відносно недорогих та на прийнятні строки позикових ресурсів, на кілька років стало майже недоступним.

Після 1999 р. державні гарантії при здійсненні запозичень суб'єктами господарювання більше не надавались. Прийняття такого рішення було, звісно, правильним, проте запізнлим. Частка гарантованого боргу у структурі державного боргу України у 2000–2005 рр. не зменшувалась більше як до 14,7%, а платежі за ним весь цей період звужували фінансову базу функціонування держави й обмежували можливості подальшого позикового фінансування суспільних видатків (нове запозичення здійснюється із врахуванням поточних видатків на обслуговування і погашення державного боргу). Крім того, тягар гарантованого боргу негативно відобразатиметься на розбудові державних фінансів і у перспективі.

V-й етап – 2001 р. – по даний час – перехід від антикризового управління до боргової політики, спрямованої на зменшення боргового навантаження, пошук нових джерел та форм запозичень із наміром збільшити питому вагу внутрішньої складової державного боргу.

Зовнішній борг України, динаміка якого подана у табл. 2, визначається згідно із міжнародними стандартами та представляє собою загальну суму заборгованості (у вигляді основної суми та відсотків) перед нерезидентами країни за всіма існуючими зобов'язаннями.

Зовнішній борг України, млн. дол. США³

Показники	1.01. 2004	1.04. 2004	1.07. 2004	1.10. 2004	1.01. 2005	1.04. 2005	1.07. 2005	1.10. 2005	1.01. 2006	1.04. 2006	1.07. 2006	1.10. 2006
Сектор державного управління	8929	9167	9125	10091	11204	11158	11595	11640	12393	11834	11519	11521
<i>Довгострокові</i>	8929	9167	9125	10091	11204	11158	11595	11640	12393	11834	11519	11521
Боргові цінні папери	3280	3700	3728	4284	4548	4680	5114	4879	5783	5358	5119	5031
Кредити	5647	5467	5397	5807	6656	6478	6481	6761	6610	6476	6400	6490
Інші зобов'язання	2	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Органи грошово-кредитного регулювання	1919	1852	1755	1692	1690	1573	1415	1345	1254	1131	1083	945
<i>Короткострокові</i>	0	0	0	0	5	0	0	0	0	0	0	0
Кредити	0	0	0	0	5	0	0	0	0	0	0	0
<i>Довгострокові</i>	1919	1852	1755	1692	1685	1573	1415	1345	1254	1131	1083	945
Боргові цінні папери	10	5	5	5	0	0	0	0	0	0	0	0
Кредити	1909	1847	1750	1687	1685	1573	1415	1345	1254	1131	1083	945
Банки	1746	1762	2108	2348	2662	3295	3831	4454	6112	6748	7808	9635
<i>Короткострокові</i>	1087	1124	1447	1455	1652	2001	2027	2391	3084	3306	3984	398
Інструменти грошового ринку	11	14	13	14	11	14	22	23	24	9	19	7
Кредити	720	693	699	719	858	841	906	1152	1861	2099	2828	3458
Валюта депозити та депозити	356	417	735	722	783	1146	1099	1216	1199	1188	1137	933
<i>Довгострокові</i>	659	638	661	893	1010	1294	1804	2063	3028	3442	3824	5237
Боргові цінні папери	103	100	201	353	356	501	758	768	1232	1438	1498	1909
Кредити	375	375	379	446	566	657	741	836	1230	1301	1600	2625
Валюта депозити та депозити	181	163	81	94	88	136	305	459	566	703	726	704
Інші сектори	10803	11426	12469	14211	14532	15360	16008	17861	18040	19186	19609	21103
<i>Короткострокові</i>	7928	8368	8706	8926	8783	9365	9638	9710	8980	9384	9174	9616
Кредити	363	264	427	341	471	534	637	770	634	481	628	893
Торгові кредити	5290	5737	5876	7727	7565	8115	7754	7724	7096	7902	7685	7970
Інші боргові зобов'язання	2275	2367	2403	858	747	716	1247	1216	1250	1001	861	753
<i>Довгострокові</i>	2875	3058	3763	5285	5749	5995	6370	8151	9060	9802	10435	11487
Боргові цінні папери	197	200	238	885	882	882	1026	1305	1276	1456	1460	1473
Кредити	2678	2858	3525	4400	4867	5113	5344	6846	7784	8346	8975	10014
Прямі інвестиції: міжфірмовий борг	414	426	631	622	559	510	505	737	834	896	1341	1666
Валовий зовнішній борг	23811	24633	26088	28964	30647	31896	33354	36037	38633	39795	41360	44870

Умовно заборгованість резидентів перед нерезидентами можна класифікувати:

- за секторами економіки (сектор державного управління, органи грошово-кредитного регулювання, банки, інші сектори);
- за термінами погашення: короткострокові та довгострокові;
- за фінансовими інструментами – боргові цінні папери, торгові кредити, валюта та депозити, інші боргові зобов'язання і міжфірмовий борг (зобов'язання за кредитами підприємств прямого інвестування), який не підлягає подальшій класифікації.

³ Складено за даними Національного банку України

Основна особливість полягає в тому, що у 2000–2003 рр. бюджети в Україні зводились із профіцитами або незначними дефіцитами. Досягнуте економічне зростання поступово розширювало податкову базу і, незважаючи на продовження загальнодержавної кризи та з метою покращення фінансового середовища господарювання окремих суб'єктів ринку лібералізації оподаткування, податкові надходження збільшувались. За рахунок такого зміцнення податкового потенціалу здійснювалась частина платежів за борговими зобов'язаннями держави та дещо зростало фінансування поточних видатків бюджетів. Була погашена заборгованість із виплати заробітної плати працівникам бюджетної сфери і пенсій, збільшувались їх розміри. Та, водночас, за відсутності боргового забезпечення функціонування держави (ринкові запозичення були фіскально малозначимими і використовувались переважно на обслуговування та погашення державного боргу) можливості збільшення капітальних видатків бюджетів, як і видатків на подальше ринкове трансформування окремих сфер соціально-економічної організації суспільного розвитку, практично не існували. Це не прискорювало економічне зростання.

Зволікання із вирішенням проблеми нецільового використання позик міжнародних фінансових організацій призвело до скорочення обсягів залучення цих довгострокових та недорогих позикових ресурсів у 2002 – 2004 рр. – тоді, коли Україна вже була інституційно готова активізувати трансформаційні процеси.⁴

Боргове навантаження на економіку у 2000–2003 рр., завдяки високим темпам економічного зростання та зменшенню (незначному збільшенню) обсягів державного боргу, знизилось із 45,3 до 29% ВВП, що створило передумови для подальшої активізації державного запозичення.

У 2004 р. дефіцит Зведеного бюджету України становив 3,2% ВВП, а державний борг зріс на 10% в абсолютній сумі. Водночас боргове навантаження на економіку зменшилось до 24,8% ВВП (темп економічного зростання становив 12,1%) і це, на перший погляд, можна вважати свідченням економічної обґрунтованості позикової експансії фіску. Але, якщо зважити на те, що за рахунок запозичення збільшилась переважно соціальна складова суспільних видатків, то з'являються сумніви щодо можливості подальшого обслуговування і погашення (додаткових) боргових зобов'язань за рахунок розширення бази оподаткування. Адже, по-перше, без збільшення бюджетного фінансування заходів економічного та трансформаційного спрямування очікувати, що досягнута макроекономічна динаміка обов'язково збережеться у перспективі, не доводилось. По-друге, реалізоване у 2004 р. і задеклароване на майбутнє зниження податкового навантаження не передбачало значного збільшення податкового забезпечення функціонування держави найближчим часом (поглиблення диспропорцій оподаткування далі частково нівелювало позитивний вплив

⁴ У 2005 році кредитування України міжнародними фінансовими організаціями було відновлене.

на зростання ВВП його лібералізації), а можливість істотного зростання надходжень від приватизації (організація продажу об'єктів державної власності за їх реальною ринковою вартістю) тоді навіть не розглядалась.

У 2005 р. державний борг зменшився на 7,3 млрд. грн. або на 9,3% порівнянню із 2004 р., що зумовило зниження боргового навантаження на економіку України до 18,4% ВВП. Проте, знову ж таке вже звуження рамок позикової експансії фіску не було оптимальним. В умовах пов'язаного, в тому числі із радикальним вирівнюванням податкового навантаження, сповільнення зростання ВВП доцільніше було би дещо збільшити позикове забезпечення функціонування держави для бюджетного фінансування заходів економічного та трансформаційного спрямування. Частково на ці ж цілі, а не повністю на збільшення соціальної складової суспільних видатків, потрібно було спрямувати і безпрецедентний до цього часу приріст податкових надходжень або, хоча би, уникнути “проїдання” залучених до бюджету значних доходів від приватизації (реприватизації) лише одного підприємства. Реалізація такої фіскальної стратегії, сприяючи зростанню ВВП, не призвела б до істотного (загрозливого) збільшення боргового навантаження на економіку, а відсутність подальшого погіршення (загальнодержавне покращення) податкового середовища господарювання, закріпивши досягнуту макроекономічну динаміку, створила б умови для обслуговування і погашення державного боргу за рахунок розширення бази оподаткування.

Водночас, якщо не зважати на втрачені можливості стимулювання економічного зростання за рахунок активізації державного запозичення, до позитиву розбудови позикових фінансів у 2005 р. можна віднести практику дострокового погашення дорогих ОВДП за рахунок порівняно дешевих нових ринкових запозичень. Це, забезпечивши зменшення тягаря обслуговування державного боргу, дозволить збільшити потенціал позикового збалансування бюджетів вже у найближчій перспективі.

Не менш важливим залучення позик відповідно до обраної стратегії фіскального регулювання в умовах поточного макроекономічного середовища та можливостей фінансування суспільних видатків за рахунок акумульованих у бюджеті (насамперед, податкових) доходів, а також контролю за рамками позикової експансії фіску (часткою державного боргу у ВВП) є оптимальне *формування портфеля боргових зобов'язань*. Адже від того, на внутрішньому чи на зовнішньому ринках здійснюється запозичення, на яких умовах відбуватиметься обслуговування і коли потрібно погасити взяті державою боргові зобов'язання, залежить як залучення позикових ресурсів може вплинути на економічні процеси найближчим часом і у перспективі та суми, які закладатимуться у бюджети для подальших боргових платежів.

Аналіз державного боргу в розрізі внутрішнього і зовнішнього запозичення (табл. 3) дозволяє зробити наступні висновки. Те, що у 1995 – 2005 рр.

Розділ 1. Перспективи і суперечності розвитку фінансової системи

частка зовнішнього боргу у структурі державного боргу коливалась у межах 63,8% – 82,5% (у 2005 р. становила 75,5%) свідчить про необхідність подальшого спрямування значних бюджетних ресурсів за кордон у той час, як Україна і надалі потребуватиме збільшення капіталовкладень державного та приватного секторів економіки. І це при тому, що зовнішні запозичення, як і внутрішні, були зумовлені “механічним” покриттям дефіцитів бюджетів та часто використовувались не за цільовим призначенням (позики міжнародних фінансових організацій), тобто справили досить опосередкований вплив на макроекономічні процеси. Крім того, у разі девальвації гривні, що не виключено, зростатиме навантаження боргових платежів на бюджетну систему. Виплати за зовнішнім боргом проводяться в іноземній валюті. Більша питома вага внутрішнього боргу у структурі державного боргу за тих же його обсягів дозволила би уникнути подальшого зростання боргових виплат (відпливу капіталу) за кордон та зменшила б валютний ризик посилення боргового тягаря. Але оскільки залучення внутрішніх запозичень обмежувалось кризовими деформаціями і незначною ємністю ринку позикових ресурсів України, то боргове фінансування суспільних видатків (особливо за наявності серйозних проблем у сфері використання запозичених коштів) потрібно було скоротити, зовнішні запозичення – здійснювати у менших обсягах.⁵

Таблиця 3

Державний борг України в розрізі внутрішньої та зовнішньої заборгованості*

Показники	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005
<i>Державний борг</i> , млрд. грн.	22,1	20,6	28,5	49,4	79,5	77,0	74,6	75,7	77,5	85,4	78,1
в тому числі											
<i>Внутрішній</i> , млрд. грн., частка у структурі державного боргу, %	8,0 36,2	3,6 17,5	10,2 35,8	11,4 23,1	14,4 18,1	20,8 27,0	21,0 28,2	21,4 28,3	20,5 26,5	21,0 24,6	19,1 24,5
<i>Зовнішній</i> , млрд. грн., частка у структурі державного боргу, %	14,2 63,8	16,9 82,5	18,3 64,2	38,0 76,9	65,1 81,9	56,2 73,0	53,6 72,8	54,3 71,7	57,0 73,5	64,4 75,4	59,0 75,5

* За даними презентаційних матеріалів звіту Міністерства Бюджету 2005 (доступні з: www.minfin.gov.ua/document/60439/prezentaciya.zvit.ppt).

⁵ Не виключено, що обмеження позикової експансії фіска змусило б раціоналізувати видаткові частини бюджетів (перш за все, скоротити економічно необґрунтовані управлінські видатки), переглянути політику часткової лібералізації оподаткування або підходи до організації приватизаційних процесів і це сприяло б економічному зростанню.

Насамперед це стосується дорогих короткострокових комерційних позик Паризького та Лондонського клубів кредиторів, обсяги яких у 1995, 1998 і 2000 рр. перевищували суми кредитів міжнародних фінансових організацій та становили відповідно 1,64, 2,05 і 2,16 млрд. дол. США [22, 338]. Незважаючи на тогочасну недоступність сприятливіших щодо вартості обслуговування та термінів погашення форм запозичень, такі обсяги комерційних позик залучати було економічно необґрунтовано. Навіть збалансування бюджетів без пошуків додаткових можливостей фінансування суспільних видатків за рахунок інших джерел мало би менш негативний вплив на економічні процеси та державні фінанси, ніж подальше різке збільшення боргового навантаження, реструктуризація зовнішнього боргу і тривала недоступність активізації ринкового запозичення вже у формі емісії облігацій зовнішньої державної позики (ОЗДП). До сьогодні ринкові зовнішні позики здійснюються у незначних обсягах. Хоча, як уже зазначалося, після зумовленого зростанням ВВП зменшення боргового навантаження на економіку у 2005 р. існувала можливість активного розміщення ОЗДП на прийнятних для України умовах без загрози дестабілізації боргової ситуації у перспективі (у разі збільшення позикового фінансування видатків бюджету економічного і трансформаційного спрямування).

Міждержавні кредити, на відміну від комерційних позик Паризького та Лондонського клубів кредиторів, залучалися на відносно тривалі строки і, як правило, були порівняно недорогими. Водночас, таке зовнішнє запозичення часто передбачало виконання Україною певних, не завжди відповідних її національним інтересам, економічних чи політичних умов. Звісно, стверджувати, що у період 1992 – 1999 рр. потрібно було значно скоротити обсяги залучення міждержавних кредитів не доводиться – інші форми (в тому числі і внутрішнього) позикового покриття дефіцитів бюджету були менш прийнятними з позицій подальшого обслуговування та погашення державного боргу, а потреби в акумулюванні державою фінансових ресурсів дедалі більше зростали. Але очевидно й інше. Сьогодні Україні не доцільно запозичувати в урядів іноземних держав (якби такі позики були запропоновані), варто більше уваги приділяти розвитку вже доступному і не пов'язаному з обмеженнями у самостійному ринковому державотворенні розміщенню ОЗДП.

Не потрібно відмовлятися і від позик міжнародних фінансових організацій. Адже, по-перше, такі позикові ресурси залучаються на тривалі строки, під пільгові відсотки та, часто, із пільговим періодом використання без сплати відсотків. Мета кредитування міжнародними фінансовими організаціями – не стільки отримання економічного зиску, скільки фінансова підтримка країн, які потребують масштабних соціально-економічних трансформацій задля досягнення позитивних зрушень у функціонуванні світової економіки і фінансів. По-друге, вимога цільового використання позик обмежує можливості їх “про-

їдання”. Чергове кредитування здійснюється після моніторингу виконання попередніх умов надання запозичень. Тобто, якби Україна не залучала у 1995–2002 рр. таких зовнішніх позик, то, швидше за все, не були (хоча би частково) профінансовані навіть ті нагальні стабілізаційні та трансформаційні цілі, що передбачались вимогами кредитування. Відповідно, відновлене із 2005 р. запозичення у міжнародних фінансових організацій повинно використовуватись винятково в рамках цільового призначення – альтернативні (податкові) джерела фінансування структурних соціально-економічних трансформацій в Україні поки що обмежені.

Розвиток внутрішнього запозичення в Україні також був далеким від оптимального. Зазначимо, насамперед, той факт, що у 1995 р. внутрішній борг формували заборгованості держави перед НБУ, вкладниками Ощадного банку СРСР, із виплати заробітної плати у бюджетній сфері і пенсій та, у значно менших обсягах, борг внаслідок емісії ОВДП. І така структура внутрішнього боргу обмежувала можливості подальшої активізації ринкового запозичення. Зумовлена кризовим функціонуванням економіки та невиконанням державою її фінансових зобов’язань, низька зацікавленість у купівлі ОВДП дозволяла розвивати лише дороге короткострокове запозичення, збільшуючи видатки бюджетів на проведення боргових виплат і, як наслідок, потребу у новому розміщенні дорогих короткострокових позик. До 1998 р. обсяги залучення позикових ресурсів шляхом емісії ОВДП зростали, у 1999 р. – зменшились, а після реструктуризації внутрішнього боргу запозичення здійснювалось у незначних обсягах. Чергова втрата довіри до держави як позичальника призвела до того, що активізувати розміщення ОВДП задля збільшення видатків бюджетів економічного і трансформаційного спрямування до 2005 р. не було можливостей. У 2005 р. експансії внутрішнього запозичення також не спостерігалось – збільшення позикового фінансування суспільних видатків в умовах інерційної відсутності “бюджету розвитку” спричинило б посилення боргового тягаря.

Після списання боргу перед НБУ, ліквідації заборгованості із виплати заробітної плати в бюджетній сфері і пенсій, а також проведення кількох часткових компенсацій знецінених вкладів населення в Ощадбанку СРСР неринкова складова внутрішнього боргу значно зменшилася в абсолютній сумі. Тому єдине, що сьогодні може обмежувати здійснення внутрішнього запозичення (на прийнятних умовах та в рамках раціоналізації видаткової частини бюджетів) – недостатня ємність ринку капіталів України. У разі надмірної активізації розміщення ОВДП приватному сектору не вдасться залучити потрібні йому для інвестування обсяги внутрішніх позикових ресурсів⁶ і це, в кінцевому

⁶ Альтернативне запозичення на зовнішніх ринках позикових ресурсів доступне не всім приватним позичальникам.

підсумку, сповільнюватиме економічне зростання та обмежуватиме можливість подальшого обслуговування і погашення (наявного сьогодні та новоутвореного) внутрішнього боргу в результаті розширення бази оподаткування. Якщо за рецесії емісія ОВДП зменшувала відтік національного капіталу за кордон – приватний сектор здебільшого не був зацікавлений вкладати кошти у розвиток реального сектора економіки, то після макроекономічної стабілізації обсяги інвестицій почали зростати. Але, все ж, певні резерви розширення внутрішньої позикової експансії фіску сьогодні існують. За станом на кінець лютого 2005 р. залишки коштів на коррахунках банків України в НБУ становили 15 млрд. грн., що втричі перевищувало суму вимог з обов'язкового резервування [2].

Як бачимо, істотно збільшити питому вагу внутрішніх позик у структурі запозичення України найближчим часом, незважаючи на стратегічну важливість цього завдання, не вдасться. З одного боку, вирівнювання співвідношення внутрішнього і зовнішнього державного боргу слід проводити поступово, зі збільшенням ємності внутрішнього ринку позикових ресурсів. З іншого – позикова експансія необхідна для проведення стимулюючої фіскальної політики вже сьогодні і для цього потрібно активізувати розміщення зовнішніх позик (на світовому ринку капіталів дефіциту позикових ресурсів немає). Тим більше, що доступне та не пов'язане із “витісненням” приватних інвестицій внутрішнє запозичення і залучення на прийнятних умовах зовнішніх позик для збільшення фінансування “видатків розвитку” дозволить досягти високих темпів зростання ВВП із збільшенням податкових надходжень внаслідок розширення бази оподаткування. Таке зміцнення податкового потенціалу фіску, в свою чергу, забезпечить надійну фінансову основу проведення виплат за вже накопиченим і новоутвореним державним боргом. Боргова проблема буде розв'язана навіть і за ще вагомої частки зовнішнього боргу у структурі державного боргу. Правда, при цьому серйозне занепокоєння викликають інституційні можливості трансформування суспільних видатків. Збереження інерційних тенденцій “проїдання” запозичених коштів здатне загострити проблему боргового тягаря.

У 2001–2005 рр. запозичення здійснювалось у розмірах, які приблизно дорівнювали видаткам бюджетів на погашення державного боргу (табл. 4). Це, хоч і не сприяло зменшенню заборгованості України в абсолютному вимірі, але, в умовах зростання ВВП, дозволило знизити боргове навантаження на економіку. Залучення позик відбувалося на все привабливіших умовах і, в результаті, обслуговування державного боргу стало дещо дешевшим (відсотки за погашеними борговими зобов'язаннями були вищими, ніж за розміщеними). Зумовлене покращенням економічної кон'юнктури зміцнення податкового потенціалу фіску дозволяло у повному обсязі фінансувати видатки бю-

джетів, поступово збільшуючи їх соціальну складову.⁷ Після загрози дефолту боргова ситуація щодо міждержавних виплат стабілізувалась. Кризових явищ у функціонуванні державних фінансів стає дедалі менше. І, на перший погляд, через серйозні проблеми у сфері ефективного використання залучених позикових ресурсів Україні не варто відмовлятися (потрібно лише скоригувати у бік зменшення валютних ризиків) від стратегії мінімально необхідного запозичення. Логічно було б припустити, що у разі подальшого економічного зростання частка державного боргу у ВВП зменшиться, а зі збільшенням доходів бюджетів боргові виплати ставатимуть все менш обтяжливими. Але чи варто очікувати подальшого стійкого зростання ВВП без активного фіскального регулювання на основі позикової експансії держави?

Таблиця 4

Державні запозичення і витрати на обслуговування державного боргу України у 2001 – 2005 рр.*

Показники	2001	2002	2003	2004	2005
Державні запозичення, млрд. грн.	5,50	5,30	7,50	10,70	14,10
у % до ВВП	2,69	2,35	2,81	3,09	3,40
у тому числі:					
– внутрішні, млрд. грн.	1,20	2,95	1,20	4,10	6,90
– зовнішні, млрд. грн.	4,30	2,30	6,30	6,60	7,20
Витрати на погашення державного боргу, млрд. грн.	4,40	6,20	7,50	9,80	14,7
у % до ВВП	2,15	2,75	2,81	2,83	3,51
у тому числі:					
– внутрішнього, млрд. грн.	0,80	2,60	2,00	3,70	8,30
– зовнішнього, млрд. грн.	3,60	3,60	5,50	6,10	6,40

Рахунковою палатою України у 2006 р. було опубліковано результати аналізу внутрішніх і зовнішніх запозичень на фінансування державного бюджету України [17], в якому визнано відсутність реального впливу запозичень на економічне зростання в країні, адже лише за останніх 5 років сформувався від’ємний баланс запозичень і витрат на суму 15,2 млрд. грн. (табл. 5).

Причиною такої ситуації є використання державних запозичень в основному на погашення існуючого боргу, а не на інвестиційні цілі. Так, у 2005 р. позики на фінансування інвестиційних проектів становили лише 14% в загальній сумі зовнішніх запозичень.

⁷ Правда, без розміщення позик здійснити це би не вдалося.

Державні запозичення можуть здійснюватися або через емісію цінних паперів, або шляхом отримання кредитів. Останнє є характерним для країн, що розвиваються, адже міжнародні організації при наданні фінансових ресурсів у тимчасове користування висувають власні умови, що передбачають серйозні перетворення в соціально-економічних сферах.

Таблиця 5

Динаміка обсягів державних запозичень та витрат з погашення обслуговування державного боргу України⁸

Показники	2001	2002	2003	2004	2005
Державні запозичення, млрд. грн.	5,50	5,30	7,50	10,70	14,10
у % до ВВП	2,69	2,35	2,81	3,09	3,40
у тому числі:					
– внутрішні, млрд. грн.	1,20	2,95	1,20	4,10	6,90
– зовнішні, млрд. грн.	4,30	2,30	6,30	6,60	7,20
Витрати на погашення державного боргу, млрд. грн.	4,40	6,20	7,50	9,80	14,7
у % до ВВП	2,15	2,75	2,81	2,83	3,51
у тому числі:					
– внутрішнього, млрд. грн.	0,80	2,60	2,00	3,70	8,30
– зовнішнього, млрд. грн.	3,60	3,60	5,50	6,10	6,40

В Україні з 2002 р. відбувся перехід на залучення запозичень через використання облігаційної форми (питома частка якої коливається в межах 76,6–6,5); у той же час недостатність економічних і правових реформ, відсутність політичної стабільності суттєво зменшили надання кредитів міжнародними організаціями (з 41,0% у 2001 р. до 3,4% у 2004 р.) (рис. 1). У розрізі кредитів з ОВДП у 2005 р. помітною є частка нерезидентів (51,8%) та зберігачів (43%).

Разом з тим, державні зобов'язання країни мають тісний зв'язок із формуванням та використанням фінансових ресурсів держави через державний бюджет. Так, з 2001 р. до 2005 р. доходи Державного бюджету України зросли у 2,65 разів (з 39726,5 млн. грн. до 105191,9 млн. грн.), тоді як обсяги фінансування його дефіциту у сумі запозичень і надходжень від приватизації у 6,3 разів (з 5519,3 млн. грн. до 34880 млн. грн.), що свідчить про зростання величини боргового навантаження.

⁸ Складено за даними Рахункової палати України.

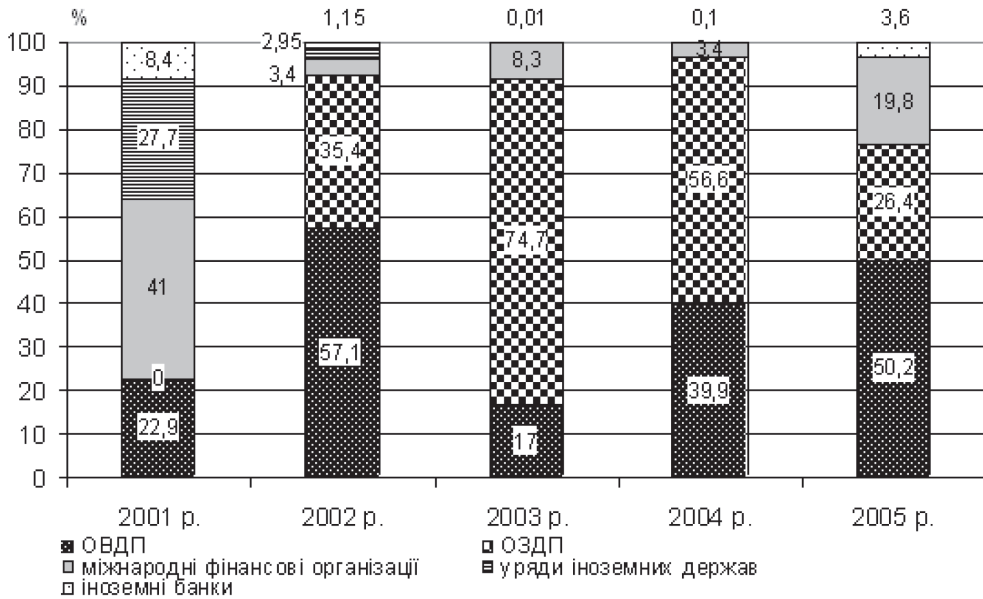

Рис. 1. Динаміка форм запозичень в Україні.

3. Міжнародні фінансові організації в системі управління боргами

Основними кредиторами серед міжнародних організацій є Міжнародний валютний фонд та Група організацій Світового банку. Першим позичальником Міжнародного валютного фонду як одного з інститутів Бреттон-Вудської системи стала Франція (25 млн. дол. США). З того часу ця організація не лише диверсифікувала напрямки й обсяги фінансування, а й розширила співпрацю зі Світовим банком, виробила власні критерії надання кредитів, які стосуються переважно реформування бюджетно-податкової та грошово-кредитної системи. Бюджетно-податкова консолідація в країнах, що кредитуються МВФ, не завжди є благом для позичальників. Незалежний відділ оцінки МВФ, провівши аналіз діяльності МВФ, виокремив наступні питання, пов'язані із розробкою та проведенням таких заходів:

- надмірний оптимізм щодо відновлення зростання обсягів виробництва та інвестицій обмежує спрямованість бюджетно-податкових заходів;
- у документах за 15 програмами відсутнє обґрунтування масштабів і темпів проведення згаданих заходів, їх вплив на економічне зростання. Окрім того, як показує практика, з часом цільові бюджетно-податкові вимоги за програмами зазнають лібералізації, тобто початкові показники виявляються завищеними. Разом з тим, для країн, які реалізують програми МВФ, помітними є вищі темпи економічного зростання (табл. 6);

**Темпи економічного зростання в країнах, що реалізують програми
МВФ [15], %**

	Тенденції попереднього десятиліття	Рік, що передував початку реалізації програми	Роки реалізації програми	
			Перший	Другий
Всі програми	1,6	1,4	2,2	3,8
Країни з низьким рівнем доходів* ¹	1,7	2,8	4,4	4,3
Країни з перехідною економікою* ²	-2,1	-3,3	0,4	3,0
Всі інші країни* ³	3,6	2,4	0,9	3,7
<i>Кризи в сфері операцій з капіталом</i>	4,8	2,9	-5,0	4,7
<i>Інші програми</i>	3,4	2,3	2,1	3,5

*¹ Середнє значення за 64 програмами з використанням механізму розширеного фінансування структурної перебудови або механізму фінансування на цілі скорочення бідності і сприяння економічному зростанню.

*² Середнє значення за 34 програмами з використанням домовленостей про кредити “стенд-бай” або механізму розширеного кредитування МВФ.

*³ Середнє значення за 61 програмою з використанням домовленостей про кредити “стенд-бай” або механізму розширеного кредитування МВФ, десять з яких були пов’язані з кризою у сфері операцій з капіталом.

- висунуті вимоги МВФ стосуються, в основному, доходної частини бюджету, а заходи щодо видаткової частини є, у своїй більшості, короткостроковими.

Основними функціями Міжнародного валютного фонду є моніторинг розвитку економіки країн-членів, фінансова допомога у формі кредитів та грантів, технічна допомога, які надаються за наступними сценаріями.

- Стандартна схема, якою можуть користуватися всі країни-члени МВФ зі спільних рахунків у формі короткострокових резервних (до 18 місяців) кредитів із чотирирічним терміном погашення та довгострокових кредитів за програмами на три роки (термін погашення до 7 років).⁹

- Пільгове кредитування. У цій схемі передбачено дві програми: Програма скорочення бідності та стимулювання (PRGE), якою користуються країни із низьким рівнем доходів, та Ініціатива надання допомоги найбіднішим країнам із важким тягарем зовнішнього боргу (HIPC). Саме остання і стала

⁹ На початок 2001 р. існувало 15 угод за резервними кредитами (сума непогашених кредитів – 17,32 млрд. дол. США) та 9 угод про розширене кредитування.

першим суттєвим кроком до розуміння того, що надмірний зовнішній борг є пасткою для таких країн та сповільнює їхній економічний розвиток. Дослідниками МВФ на основі базових показників розвитку за 1970 – 1999 рр. для 55 таких країн було побудовано модель зростання, в якій головними детермінантами росту реального доходу на душу населення (ВВП) визначено: реальний дохід на душу населення з лагом, зростання населення, валові інвестиції у процентах до ВВП, охоплення навчанням у середніх школах, зміни в умовах торгівлі, сальдо бюджету уряду в процентах до ВВП, відкритість у торгівлі, всі платежі з обслуговування боргу стосовно поступлень від експорту, показники розміру зовнішнього боргу. Отримані результати підтвердили вплив “боргової завіси” на економічне зростання в країнах, а її критичне значення становить 35 – 37% ВВП, після досягнення якого зменшується зростання доходу на душу населення, незалежно від впливу боргу на внутрішні інвестиції [12].

- Спеціальні короткострокові програми: Кредитна лінія на випадок непередбачуваних обставин (CCL), Програма компенсаційного і непередбачуваного фінансування (CFF), Програма додаткового резервного фінансування (SRF) [25].

Зовнішня допомога у світі у вигляді грантів та кредитів, які відрізняються між собою за ступенем фінансового навантаження, є вкрай необхідною. Так, для досягнення цілей у сфері розвитку на порозі тисячоліття, в тому числі й для подолання бідності до 2015 р., країнам-донорам на офіційну допомогу надається 0,7% ВВП [3]. Необхідність зовнішньої допомоги обумовлена низкою чинників, серед яких можемо виокремити неспроможність подолання бідності країнами, що розвиваються, відсутність достатніх джерел внутрішніх доходів, передусім у вигляді податкових поступлень, нерозвиненість або неналежний розвиток системи внутрішніх запозичень. Разом з тим, фінансова допомога економічно розвинених країн у переважній більшості не стимулює соціально-економічний розвиток країн-реципієнтів, адже, навіть за умови адресності, вона не сприяє розвитку внутрішнього інституційного ефективного розподілу та перерозподілу коштів. Дослідження експертів свідчать, що збільшення загального обсягу зовнішньої допомоги призводить до зниження внутрішніх доходів країни, але збільшення обсягів кредитів з рівня 1,5% ВВП вдвічі сприяє, хай незначному, але зростанню доходів – на 0,35% ВВП, тоді коли гранти як форма надання “безкоштовних” ресурсів зменшують внутрішні доходи країни.

У 2006 фінансовому році обсяги фінансової допомоги, наданої Світовим банком країнам, що розвиваються, в межах 279 проектів, збільшилася до 23,6 млрд. дол. США, з них 14,1 млрд. дол. США були надані Міжнародним банком реконструкції і розвитку (МБРР) країнам із середнім рівнем доходу на фінансування 112 проектів, 9,5 млрд. дол. США виділені у формі безпроцентних позик та грантів Міжнародною асоціацією розвитку (МАР) найбіднішим країнам для реалізації 167 проектів. Найбільший обсяг фінансування отримали

країни Латинської Америки (26% усієї суми), а найбільшими позичальниками виявилися Мексика та Бразилія.¹⁰

Україна в системі фінансових стосунків з міжнародними фінансовими організаціями займає своєрідну позицію.

Позики Україна почала отримувати від Світового банку і Європейського банку реконструкцій й розвитку з 1993 р., а від Міжнародного валютного фонду – з 1994 р. За вказаний період із цими організаціями було укладено договорів на залучення 12 млрд. дол. США. Фактично було використано лише 68% від цієї суми, або 8,35 млрд. дол. США. З 2002 р. Україна повністю відмовилася від кредитних ресурсів МВФ.

Що стосується Світового банку, то за всі роки двосторонніх відносин Україна досягла домовленостей щодо реалізації 23 інвестиційних проєктів на суму 1,84 млрд. дол. США. Дійсно використано лише 27% передбачених коштів. Так, до 2000 р. жоден із довготермінових проєктів не був реалізований у повному обсязі. Світовий банк назвав співробітництво з Україною “десятиліттям втрачених можливостей” [9]. Одночасно Банк затвердив стратегію співробітництва з Україною на 2001–2003 рр. з можливим фінансуванням у розмірі 1,8 млрд. дол. США. Проте була поставлена умова – надання або не надання кредиту залежатиме від результатів впровадження проєкту “Програмна системна позика” (ПСП). Однак і цей проєкт не був виконаний. За результатами 2001–2003 рр. в рамках реалізації затвердженої стратегії було використано лише 0,5 млрд. дол. США, тобто менше, ніж 28% від раніше передбаченої суми.

Утім, і надалі Світовий банк не відмовився від майбутнього співробітництва з Україною. Була розроблена нова стратегія на 2004–2007 рр., згідно якої є можливість отримати від 1,8 до 2,4 млрд. дол. США, залежно від виконання умов системної позики. Але Україна не виконує певні умови. Якщо в 2004 р. відсоток припинених позик становив 10,7%, то до 2005 р. цей показник збільшився до 27,3%. У результаті, співробітництво із Світовим банком було практично припинено і тільки в червні 2005 р. Україна одержала ще 175 млн. дол. США у рамках затвердженої Програми системної позики.

Передбачені 500 млн. дол. США, які планувалося скерувати до бюджету в 2006 р., так і не були отримані. До речі, всі комісії за навіть неодержані позики – а це суми від 0,5 до 2,5 млн. дол. США – Україна сплатила.

Аналіз свідчить, що негативні тенденції також існують, коли одержувачем коштів від Світового банку були конкретні міністерства й відомства України. З 16 проєктів, запланованих на 2001–2006 рр., шість було закрито, причому, два – анульовано.

¹⁰ Піддержка, предоставленная Всемирным банком беднейшим странам по линии MAP, достигла рекордного уровня // <http://web.worldbank.org/WBSITE/EXTERNAL>

Дещо краще виглядає співробітництво України з ЄБРР – за весь термін фінансових взаємин було освоєно 2/3 із наданого Україні млрд. дол. США у рамках 15 проектів. Хоча для держбюджету й такий показник свідчить про втрату певної суми коштів. Річ у тім, що за умовами договорів з Європейським банком навіть у випадку не використання коштів Україна змушена платити гроші за резервування у розмірі кредитної ставки. За 2001 – 2006 рр. ЄБРР схвалив шість проектів у державному секторі на суму 400 млн. дол. США. З них 50 млн. дол. США анулювали, але Україна однаково заплатила приблизно 4 млн. дол. США за резервування. Так, проект фінансування Української енергозберігаючої компанії передбачав кредит на суму 30 млн. дол. США. Але гроші кредиту не були використані в повному обсязі, і банк забрав 10 млн. дол. США. При цьому, прямі фінансові втрати через перенесення термінів й анулювання (оплата комісії й резервування) становили 132,8 тис. дол. США. Окремі проекти вже успішно завершилися. Проте механізм отримання та погашення позик в Україні не змінився. Змінилась стратегія Банку стосовно України. Практично з 2004 р. Європейський банк відійшов від фінансування державних програм і спрямовує кошти на об'єкти приватної власності. За останні шість років Україна повернула міжнародним фінансовим організаціям на 1,9 млрд. дол. США більше, ніж одержала від них. А в 2007 – 2008 рр. планується повернути ще по 800 – 900 млн. дол. США.

Таким чином, у взаємовідносинах України з міжнародними фінансовими організаціями першочерговим постає питання контролю використання одержаних коштів. Так, по-перше, стратегія співробітництва із такими міжнародними інститутами була затверджена в Україні лише в середині 2006 р. По-друге, переважна частина коштів у позики Світового банку спрямовувалась на фінансування державного бюджету та фінансову підтримку державних установ. По-третє, світовий досвід і практика запозичення України переконливо свідчать, що залучені кошти найкраще вкладати в реальний сектор економіки.

Справедливо зауважує голова Рахункової палати України В. К. Симоненко “в системі одержання позик закладена їх неповоротність. Видаючи суворі постанови, Уряд одночасно приймає незаконні рішення про продовження термінів погашення прострочених іноземних позик окремим вибраним підприємствам” [19].

4. Формування іміджу України як позичальника

Формування іміджу країни як потенційного та платоспроможного позичальника та відповідача за залученими кредитами багато в чому визначається на основі кредитних рейтингів, одним із найпопулярніших з яких є рейтинг компанії Standard&Poog's (суверенні рейтинги, регіональних і місцевих органів влади, корпоративні, банків та страхових компаній, фінансових та інвестиційних компаній). Міжнародна шкала кредитного рейтингу вказує на кредитоспроможність емітента боргових зобов'язань, гаранта або поручителя,

його здатність виконувати визначені зобов'язання (від ААА – дуже висока спроможність своєчасно та повністю виконувати свої боргові зобов'язання до D – дефолт за борговими зобов'язаннями).

У звіті із кредитного рейтингу в лютому 2004 р., враховуючи економічні та галузеві ризики, Україні було присвоєно суверенний рейтинг (В/Позитивний), який свідчить про низький рівень стандартів корпоративної зв'язаності, низьку якість управління кредитними ризиками та ризиками ліквідності. У липні 2004 р. цей індекс було змінено на В+/Стабільний, на початок 2007 р. – ВВ/Стабільний/В (табл. 7), але існує ймовірність (за прогнозами) погіршення рейтингу. “Позитивний” свідчить про те, що рейтинг може підвищитися, “стабільний” – зміни малоімовірні. В Україні діє національна шкала рейтингів компанії “Кредит – Рейтинг”, що дозволяє визначити кредитний ризик без урахування суверенного ризику, довготерміновий і короткотерміновий кредитні рейтинги. Значення кредитних рейтингів лежить в межах від ААА (винятково високий рівень кредитоспроможності) до D (дефолт) для довготермінових рейтингів; від К1 (дуже висока кредитоспроможність) до КД (дефолт) для короткотермінових.

При визначенні кредитних рейтингів використовуються додаткові позначення, які доповнюють основні, наприклад: ua – означає рейтинги, отримані за українською національною шкалою кредитних рейтингів; “+”, “-” – проміжні показники рейтингу щодо основних; відкликаний – рейтинг відкликаний, якщо немає інформації для відновлення рейтингу або з інших причин; поновлюється – рейтинг в процесі поновлення, перегляду; (рі) – рейтинги, отримані на основі використання тільки публічних джерел інформації.

Разом з тим, діюча в Україні боргова політика, зорієнтована виключно на вирішення тактичних завдань, не спроможна забезпечити економічне зростання, підтвердженням чого є перевищення темпів зростання запозичень, темпів зростання витрат з обслуговування і погашення державного боргу (у 2005 р. у 14,6 разів) над темпами зростання ВВП; зростання видатків на безпосереднє обслуговування державного боргу; дострокове погашення частини державного боргу за рахунок залучення нових запозичень, а не внаслідок бюджетного профіциту й економічного зростання.

Таблиця 7

Суверенні рейтинги окремих країн за Standard&Poor's

Назва емітента	В іноземній валюті / Прогноз	В національній валюті / Прогноз	За національною шкалою
1	2	3	4
Грузія	В+/Стабільний/В	В+/Стабільний/В	
Республіка Казахстан	ВВВ/Стабільний/А - 3	ВВВ+/Стабільний/А - 2	kzAAA

Продовження Таблиці 7

1	2	3	4
Російська Федерація	BBB+/Стабільний/A - 2	A-/Стабільний/A - 2	ruAAA
Україна	BB-/Стабільний/B	BB/Стабільний/B	uaAA

Недостатня розробленість нормативного забезпечення управління боргом в Україні підтверджується відсутністю єдиного законодавчого акта, який би чітко визначив порядок здійснення державних запозичень, механізм утворення й управління державним боргом. Внесений на розгляд Верховної Ради України законопроект “Про державний борг України” так і залишився проектом, незважаючи на те, що його практична реалізація мала б суттєвий вплив на розробку стратегії вітчизняної боргової політики в частині зовнішніх запозичень.

У міжнародній практиці утвердився наступний підхід до регуляторної політики країни стосовно управління боргом (у т. ч. законодавче та інституційне забезпечення), яка спрямована на вирішення наступних проблем [13]:

1) Хто уповноважений від імені держави здійснювати запозичення.

2) Хто уповноважений видавати державні гарантії стосовно боргу, адже держава, виступаючи в ролі гаранта, фактично зобов’язана забезпечити погашення зобов’язання у випадку неспроможності позичальника зробити це. В Україні, попри зростання гарантованого боргу у сумі, зменшується його відношення до ВВП (рис. 2).

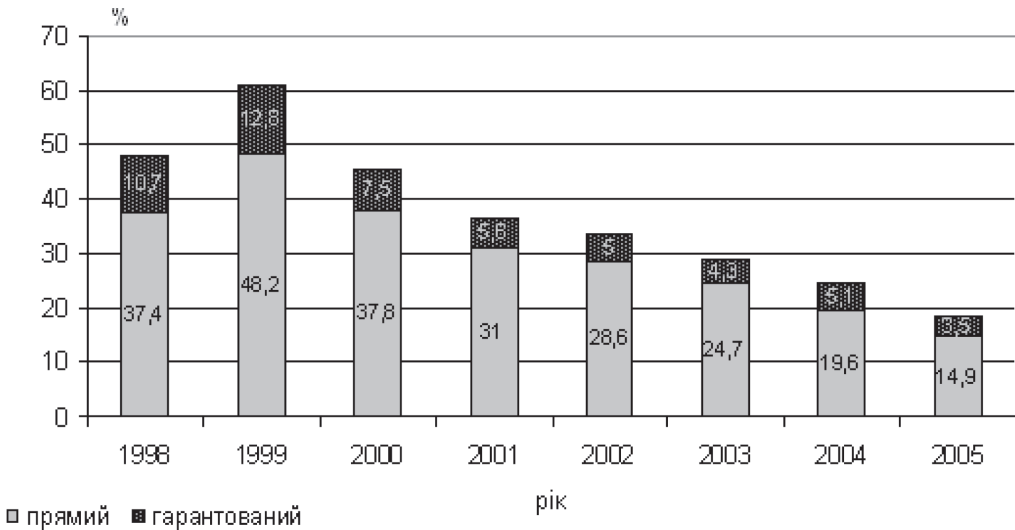

Рис. 2. Динаміка відношення державного прямого та гарантованого боргу України до ВВП (на кінець року).

Перша гарантія уряду на залучення іноземного кредиту від країн-членів Паризького клубу кредиторів була надана у 1992 р. За період 1992 – 1999 рр. таких гарантій було надано 140 загальною сумою 2,6 млрд. дол. США, в тому числі 9 гарантій на суму 0,2 млрд. дол. США було анульовано. Разом з тим, із 77 позичальників лише 10 змогли погасити свої зобов'язання, а 24 виявилися неплатоспроможними, інші підприємства лише частково здійснили погашення. Подальший процес реструктуризації зовнішнього боргу із країнами-членами Паризького клубу виявився тривалим і болючим, а підписання Узгодженого протоколу про реструктуризацію боргу не дало очікуваних результатів, а лише пролонгувало терміни повернення частини заборгованості (табл. 8).

3) Якими є обмеження повноважень держави в процесі запозичень та видачі гарантій.

4) Яким є процедурний механізм прийняття державою боргових зобов'язань.

Необхідність такого підходу зумовлена шокуючими борговими кризами у деяких країнах. Так, переживши і період економічного підйому до і після Другої світової війни, і військові хунти, економіка Аргентини виявилася не готовою до програм шокової терапії (включаючи доларизацію, бездефіцитний бюджет), після втілення яких МВФ згодився надати кредити. Така ситуація стала, деякою мірою, однією із причин безнадійної боргової кризи, свідченням чого стало зростання суми державного боргу з 80 млрд. дол. США у 1991 р. до 171,2 млрд. дол. США у 2002 р. (відповідно з 47% у ВВП до 59%).

Таблиця 8

Порівняльна характеристика умов реструктуризації боргу України перед Паризьким клубом [18]

Умови реструктуризації, які пропонував Уряд України	Фактичні умови, за якими проведена реструктуризація
1	2
Період консолідації з 21.01.2000 по 03.09.2002 охоплював: <ul style="list-style-type: none">суму основного боргу;	Період консолідації включав: <ul style="list-style-type: none">з 24.01. до 19.12. 2000 р. суму основного боргу, термін сплати якої вже настав;з 20.12.2000 до 03.09.2002 р. суму основного боргу, який припадає на весь цей період.
<ul style="list-style-type: none">відсотки з обслуговування гарантованих іноземних кредитів.	Накопичені відсотки з обслуговування іноземних кредитів підлягають сплаті за умовами, що передували реструктуризації. Нараховані штрафні відсотки на несплачені суми основного боргу до 19.12.2000 р.

Продовження Таблиці 8

1	2
Реструктуризації підлягають всі позики, що були надані до 31.12.1999 р.	Фактично було визначено дату до 31.12.1998 р.
Частина боргу, яка за умовами підпадала під дію угод з надання кредитів у рамках визначених Програмою офіційної допомоги розвитку, пропонувалося реструктуризувати з терміном погашення 20 років, пільговим періодом для основної суми 10 р.	Фактично весь борг реструктуризовано на 12 років з пільговим періодом 3 роки (до 2005 р.)
Частина боргу, яка не підпадала під умови Програми ОДР, пропонувалося реструктуризувати з терміном погашення 18 років, пільговим періодом 5 років.	Фактично весь борг реструктуризовано на 12 років з пільговим періодом 3 роки (до 2005 р.)
Обмін боргу на програми захисту довкілля, допомоги на національну грошову одиницю.	Фактично відбулася тільки пролонгація заборгованості на нових умовах.

Антикризова політика Аргентини визначила Програму структурних реформ 2000 – 2001 рр., яка охоплювала:

- реформу міжбюджетних відносин;
- зміну існуючої системи пенсійного забезпечення;
- введення єдиної системи охорони здоров'я;
- вдосконалення системи податкового адміністрування [21].

За даними рейтингового агентства Standard&Poor's у 2001 р. довгостроковий рейтинг Аргентини знизився до "ССС+", а до кінця року – до "СС" (у жовтні 1999 р. їй було присвоєно рейтинг "ВВ"). Разом з тим, це спровокувало прийняття рішення керівництвом країни про чергову реструктуризацію боргових зобов'язань шляхом їх обміну на нові зі ставкою 7% проти діючої 11%, що завершилося дефолтом. Боргова політика Аргентини (та й інших країн Латинської Америки, 56% яких за період 1956–1998 рр. пережили дефолт за зовнішнім боргом) стала яскравим прикладом впливу масштабних зовнішніх запозичень на економіку країни, але, варто зазначити, її уряд не був зацікавлений у вирішенні питань погашення боргу, і лише після світової фінансової кризи наприкінці 90-х рр. ХХ ст. питання обслуговування боргу перейшло у розряд першочергових.

Аналізуючи розвиток теорій зовнішньої заборгованості, В. Корнеєв зазначає: "... у 80-ті рр. з'ясувалось, що отримані позики обслуговуються погано, процентні ставки високі, терміни платежів скорочуються, багато країн, що розвиваються, підходять до межі банкрутства. ... Теорії зовнішньої заборгованості сконцентрувались на механізмах забезпечення платежів, які, по суті,

являли собою суміш способів примушення до платежів і заохочення країн, що виконують свої зобов'язання” [10]. Пануючою макроекономічною гіпотезою у цей час було твердження про те, що країни-боржники все ж зможуть обслуговувати свої зобов'язання в майбутньому.

Таким чином, країни продовжували і продовжують залучати зовнішні ресурси для вирішення внутрішніх проблем. Дослідження МВФ щодо групи країн, в яких формується ринок та які розвиваються (146 країн, тобто ті, які не належать до 29 країн із розвинутою економікою), підтвердило дане положення (табл. 9). За регіональною ознакою країни розподілилися наступним чином: країни Африки – 48, в тому числі 45 на південь від Сахари; Центральної та Східної Європи – 15; Співдружності Незалежних держав (+ Монголія з огляду на схожі параметри розвитку) – 13; країни Азії, що розвиваються, в тому числі Індія і Китай – 23; Близького Сходу – 14; Західної півкулі, в тому числі Бразилія, Мексика – 33.

Таблиця 9

Динаміка зовнішнього боргу та його обслуговування в країнах, у яких формується ринок, і тих, які розвиваються, млрд. дол. США¹¹

	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004
1	2	3	4	5	6	7	8	9
Зовнішній борг	2343,1	2549,4	2590,6	2511,8	2536,2	2605,2	2836,3	3035,2
Регіональні групи								
Африка	284,4	283,2	280,8	269,9	258,5	263,3	283,8	293,2
Центральна і Східна Європа	235,9	269,7	286,6	309,5	315,0	368,8	459,3	554,3
С п і в д р у ж н і с т ь Незалежних Держав	199,1	222,8	218,9	198,9	194,0	192,2	238,9	279,7
Азія	659,6	695,9	693,0	656,7	663,8	665,1	696,7	746,0
Близький Схід	267,0	292,6	304,2	304,4	307,3	314,4	324,7	340,8
Західна півкуля	697,1	785,1	807,0	772,3	797,6	794,4	832,9	831,3
Платежі по обслуговуванню боргу	363,2	388,3	409,7	428,7	438,9	413,1	449,9	443,3
Регіональні групи								
Африка	32,8	27,7	27,2	27,8	27,8	23,1	26,8	29,4
Центральна і Східна Європа	40,9	55,0	58,0	64,7	74,5	77,0	96,0	102,4
С п і в д р у ж н і с т ь Незалежних Держав	25,5	29,7	27,0	27,8	32,9	32,1	29,0	23,0

¹¹ Складено за даними World Economic Outlook 2005.

Продовження Таблиці 9

1	2	3	4	5	6	7	8	9
Азія	84,7	99,3	93,9	98,3	106,4	115,7	114,4	98,6
Близький Схід	27,1	23,9	24,0	24,0	26,7	18,4	25,8	34,2
Західна півкуля	152,3	152,8	179,6	186,0	170,5	146,8	157,9	155,6
За терміном погашення								
- короткостроковий	347,4	339,3	333,0	314,7	330,1	319,3	392,6	468,6
- довгостроковий	1995,7	2210,0	2257,6	2197,1	2206,1	2285,9	2443,7	2566,6
За видами кредиторів								
- офіційні	962,7	1026,1	1029,6	994,1	1006,4	1038,9	1082,4	1088,1
- банки	699,0	717,8	717,0	673,8	649,4	656,4	703,7	796,2
- інші приватні кредитори	681,4	805,4	844,0	843,9	880,4	909,8	1050,2	1150,9

Неспіврозмірність суми зовнішнього боргу та тієї, що погашається, демонструє неможливість своєчасного виконання прийнятих зобов'язань, що підсилюється залученням нових ресурсів, які у більшості мають довгостроковий характер. Лідером за обсягами зовнішнього боргу серед 146 країн є представники Азії та Латинської Америки; з 2003 р. помітною є тенденція зростання платежів з обслуговування боргу в країнах Центральної та Східної Європи.

Україна також не може залишитися осторонь від фінансової допомоги міжнародних організацій. За весь період співробітництва з МФО Україна (станом на 1 травня 2006 р.) отримала кредитних ресурсів на загальну суму більш як 11 млрд. дол. США, в тому числі від МВФ – 4,41 млрд. (3009,83 млн. спеціальних прав запозичення), МБРР – 4,3 млрд., МФК – 470 млн. дол. США, а також від ЄБРР – близько 2,27 млрд. євро, і ця заборгованість перед міжнародними організаціями має найбільшу питому вагу у зовнішньому державному борзі (табл. 10).

Таблиця 10

Вартість зовнішніх боргових зобов'язань [б]

Основні групи кредиторів	Сума боргу, млрд. дол. США	Питома вага в зовнішньому державному борзі, %	Вартість обслуговування, %
1	2	3	4
Міжнародні фінансові організації (МВФ, МБРР, ЄБРР, ЄС)	4,6	43	близько 3
Уряди іноземних держав	2,9	27	3,7-5,8

Продовження Таблиці 10

1	2	3	4
Комерційний борг , в тому числі	3,14	30	7,65-11
ОЗДП 1995 р.	0,16		8,5
ОЗДП 2000 р.	2,18		10-11
ОЗДП 2003 р.	0,8		7,65

Для реформування економіки України за основними секторами в межах “Програмної системної позики” Світового банку на першому етапі реалізації було надано 250 млн. дол. США позики. За період 1993–2004 рр. було укладено угоди про надання позик для впровадження 28 системних проектів на суму 3521,38 млн. дол. США. Галузевий розподіл позик Світового банку в Україні показано у табл. 11.

Таблиця 11

Розподіл позик Світового банку за галузями економіки України з 1992 р.¹²

	млн. дол. США
Енергетика	677
Розвиток приватного сектора	610
Економічна політика	570
Сільське господарство	332
Гірнична промисловість	316
Фінанси	300
Управління суспільним сектором	43
Постачання води та її очищення	24
Розвиток міст	17
Соціальний захист	3
Загальна сума	2 892

За час співробітництва України із Європейським банком реконструкції і розвитку у державному секторі було запроваджено 11 проектів вартістю 492,54 млн. дол. США та 178,1 млн. євро (рис. 3).

У червні 2006 р. Постановою Кабінету Міністрів України №844 було затверджено Стратегію співробітництва з міжнародними фінансовими організаціями на 2006–2008 рр., яка визначила загальні принципи та пріоритетні завдання співробітництва з міжнародними фінансовими організаціями і спрямована на консолідацію спільних зусиль для досягнення цілей соціального та економічного розвитку України, зокрема підвищення конкурентоспромож-

¹² Складено за даними Міністерства фінансів України, Міністерства закордонних справ України.

ності економіки, забезпечення постійних темпів зростання, розв'язання основних соціальних проблем та подолання бідності [16].

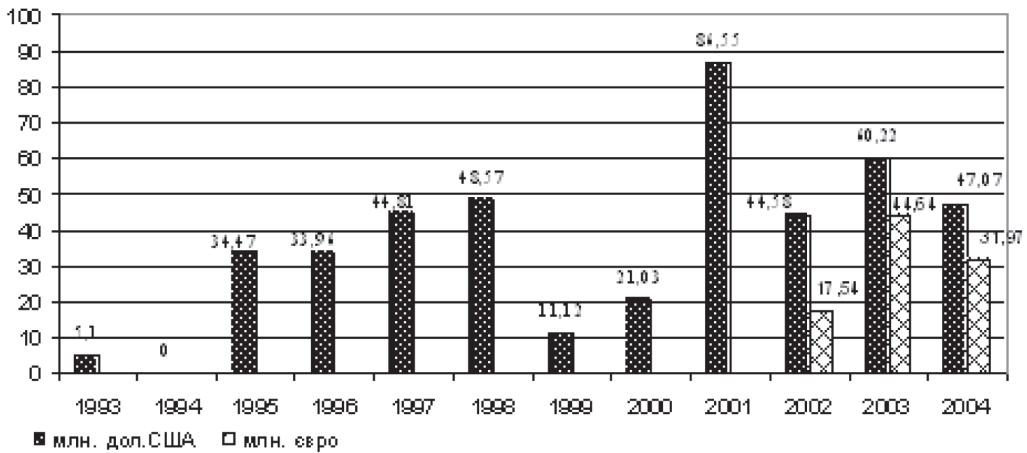

Рис. 3. Щорічний обсяг фінансування проектів ЄБРР, які реалізуються у державному секторі України¹³

Разом з тим, основними чинниками, що впливають на неефективність боргової політики України, вважаємо: нерівномірне навантаження зовнішнього боргу на економіку країни, тобто, коли приблизно в один і той же період вона змушена погасити заборгованість перед кредиторами; відсутність регламентованих варіантів обміну боргів, практики обміну боргів на природоохоронні заходи; низька інвестиційна спрямованість залучених коштів не лише з власної вини, а й через прорахунки кредиторів при визначенні ефективності заходів, на які вони спрямовуються; непрозорість процесу контролю за використанням отриманих зовнішніх ресурсів та ін.

Економічне зростання досягається в результаті здійснення приватного та державного інвестування в розвиток реального сектора економіки, а також капіталовкладень у розбудову ринкової і соціальної інфраструктури (мультиплікують зростання ВВП та збільшують зацікавленість у приватному інвестуванні зокрема). Крім того, в умовах транзитивної економіки поживлення відтворювальних процесів вимагає бюджетного фінансування проведення низки ринкових соціально-економічних перетворень. І лише у період (протягом кількох років) після затяжної економічної кризи, який Україною пройдений, зростання ВВП можливе за рахунок завантаження незадіяних протягом певного часу виробничих потужностей. На сьогодні вже вдалося створити умови для активізації приватного інвестування, але воно не набуло характеру

¹³ Складено за даними Міністерства фінансів України.

масового оновлення основного капіталу та зачепило далеко не всі галузі економіки і сфери підприємництва. Капіталовкладень держави для “компенсації” приватних інвестицій та усунення диспропорцій економічного розвитку недостатньо. Вкрай обмежене бюджетне фінансування оновлення ринкової інфраструктури і підтримання функціонування, не кажучи про заходи щодо подальшого ринкового трансформування соціальної сфери. Тому без збільшення економічної та трансформаційної складової суспільних видатків найближчим часом, швидше за все, відбудеться сповільнення, а згодом і призупинення економічного зростання.

Можливості податкового регулювання як опосередкованого інструменту коригування відтворення та створення надійної (розширення) доходної бази бюджетів також не безмежні. Навіть у разі створення сприятливішого податкового середовища господарювання і подальшого поступового усунення диспропорцій оподаткування з метою уникнення фіскальних втрат (будуть ускладнені впливом тих же інституційних чинників) забезпечити довготривале економічне зростання навряд чи можливо. Як не прикро констатувати, використання виключно податкових механізмів сприяння активізації інвестиційних процесів не може ефективно згладити структурні деформації функціонування соціально-економічної системи та створити оптимальні умови для завершення її ринкових трансформацій, що негативно відобразатиметься на макроекономічних показниках. Відповідно, розширення бази оподаткування і зростання податкових надходжень у обсягах, необхідних для значної активізації фінансової діяльності держави, не відбудеться.

Продовження мінімального розміщення позик в умовах низьких темпів (призупинення) зростання ВВП стабілізує боргове навантаження на економіку України на певному, обтяжливому за поширення стагнаційних тенденцій, рівні. Повільне зміцнення податкового потенціалу фіска не сприятиме істотному зменшенню частки видатків на обслуговування та погашення державного боргу у структурі суспільних видатків. Заборгованість держави і далі регресивно впливатиме на бюджетну систему – боргові виплати звужуватимуть фінансову базу функціонування держави тоді, як значно розширити бюджетне фінансування економічних та трансформаційних видатків не буде можливостей.¹⁴ При цьому потреба у спрямуванні коштів на оновлення ринкової і соціальної інфраструктури щороку зростатиме (об’єкти інфраструктури можна використовувати без оновлення протягом обмеженого строку експлуатації періоду). Нерозв’язані нагальні економічні, соціальні та трансформаційні проблеми далі поглиблюватимуть диспропорції відтворювальних процесів, підбиваючи потенційні можливості зростання ВВП і у віддаленішій перспективі.

¹⁴ Залучення позик міжнародних фінансових організацій дозволить профінансувати лише окремі трансформаційні цілі.

Крім того, щорічне збільшення вилучення із бюджетів коштів на погашення державного боргу є дуже небезпечним з позицій підтримання стабільності функціонування бюджетної системи вже найближчим часом. В результаті погашення (в тому числі довгострокових) боргів за рахунок розміщення ОВДП та ОЗДП зі строком обігу від 1 до 3 років у структурі заборгованості України зростає частка короткострокової її складової. І попри те, що залучення із 2005 р. позик міжнародних фінансових організацій почало дещо згладжувати таку небажану строкову деформацію портфеля боргових зобов'язань держави, збереження тенденції збільшення видатків бюджету на погашення державного боргу за сповільнення економічного зростання негативно впливатиме на функціонування фіску. Так, по-перше, з часом, незалежно від можливостей розміщення нових запозичень на прийнятних умовах (кон'юнктури внутрішнього і світового ринків капіталів), рамки позикової експансії держави розширюватимуться. По-друге, зумовлене переважно вимогою рефінансування державного боргу залучення позик не пов'язуватиметься зі стимулюванням зростання ВВП. Реальною стане загроза підвищення боргового навантаження на економіку та повторного настання боргової кризи, подолати яку в умовах потреби значного збільшення обсягів бюджетного фінансування оновлення виробничої, ринкової і соціальної інфраструктури буде дуже важко.

Таким чином, активізувати державне запозичення та збільшити економічну і трансформаційну складову суспільних видатків в Україні об'єктивно необхідно, причому, якнайшвидше. І хоч, звісно, абсолютної впевненості у тому, що затверджені "бюджети розвитку" оптимально стимулюватимуть зростання ВВП немає, вольові рішення щодо зміни пріоритетів бюджетної політики потрібно приймати вже сьогодні. Проведення наукових досліджень дозволить визначити "точки" економічного зростання, у які потрібно першочергово спрямувати фінансові вливання держави, а обмеження впливу популізму та лобізму на функціонування фіску забезпечить максимальну ефективність фіскальної політики. При цьому, зменшити загрозу посилення боргового тягара можна за допомогою поступового збільшення обсягів залучення позик залежно від поточної макроекономічної кон'юнктури і доходної бази бюджетів (зміцнення економічного та податкового потенціалів держави як фінансового забезпечення подальшого здійснення боргових виплат, що зростатимуть). Така позикова експансія фіску з урахуванням ємності внутрішнього ринку капіталів, можливості залучення позик на прийнятних щодо вартості обслуговування і строків погашення умовах, а також графіка боргових виплат в рамках обслуговування та погашення наявної заборгованості держави не загострюватиме боргової ситуації як найближчим часом, так і в перспективі.

Україні за умов нестійкого зростання ВВП та недосконалої інституційної інфраструктури державних фінансів запозичення потрібні, щоб, збільшуючи "бюджети розвитку", сприяти прискоренню відтворювальних процесів

та прогресивним інституційним змінам. Попри те, що неможливість швидкого вирішення проблем із формуванням податкового забезпечення подальших боргових виплат та обсяги і структура вже накопиченої заборгованості сьогодні обмежують рамки економічно виправданого залучення позик, узгоджена зі стимулюючою податковою політикою поміркована позикова експансія фіску здатна забезпечити позитивні зрушення у функціонуванні соціально-економічної системи на основі її ринкових трансформацій.

У підсумку виникає запитання: що ж дають країнам зовнішні запозичення, чому більшість з них не може розірвати ланцюг боргової залежності та орієнтуватися не лише на кредитні лінії? Залежність країн від зовнішніх джерел фінансування дає насамперед відчуття неізоляваності у глобальному світі, тому, яким би не був важким тягар зовнішнього боргу, країни не спроможні відмовитися від нього з огляду на посилення взаємозалежності їхніх економік, участь в міжнародному поділі праці, розширення міжнародної кооперації.

Література

1. Барановський О. І. Фінансова безпека в Україні (методологія оцінки та механізми забезпечення): Монографія. – К.: Київ. нац. торг.-екон. університет, 2004. – 759 с.
2. Вахненко Т. Перспективні напрямки політики державних запозичень в Україні // Економіка прогнозування. – 2005. – № 1. – С. 74.
3. Внешняя помощь: гранты или кредиты // Финансы&развитие. – 2004. – Сентябрь. – С. 46 – 49.
4. Геєць В. М. Нестабільність та економічне зростання. – К.: Інститут економіки прогнозування, 2000. – С. 85.
5. Замков О. О. Бюджетный дефицит, государственный долг и экономический рост // Вестник Московского университета. – Сер. 6: Экономика. – 2003. – № 2.
6. Іваненко Ю. Державний борг України в цифрах і не тільки. Чи є необхідність у його достроковому погашенні? // Вісник Національного банку України. – 2003. – №12.
7. Ковалишин Е. А., Поманский А. Б. Влияние неопределенности на структуру государственного долга // Экономика и математические методы. – 2002. – Т. 38. – №4. – С. 60 – 69.
8. Козюк В. В. Державний борг. – Т.: Карт-бланш, 2002. – С. 221
9. Коментарі. – 2007. – № 20. – С. 7.
10. Корнеєв В. Боргові парадокси і орієнтири державних запозичень // Економіка України. – 2000. – №6. – С. 36 – 37.
11. Красс М., Цвирко С. Модель управления динамикой государственного долга // Мировая экономика и международные отношения. – 2002. – № 4. – С. 48 – 55.

12. Могут ли меры по облегчению бремени задолженности стимулировать экономический рост в бедных странах? // Вопросы экономики, МВФ. – 2005. – №34.

13. Общий обзор правовых вопросов управления долгом / Учебный и научно-исследовательский институт ООН (ЮНИТАР). – Женева, июль, 2004.

14. Особливості та пріоритети боргової політики України / Гальчинський А. С., Варналій З. С., Майстришин В. Я. та ін. – К.: Національний інститут стратегічних досліджень, 2004.

15. Питер Б. Кенен. Оценка деятельности МВФ. Обзор первых трех исследований недавно созданного Независимого отдела оценки // Финансы&развитие. – 2004. – Март.

16. Постанова КМУ від 20 червня 2006 р. №844 Про затвердження Стратегії співробітництва з міжнародними фінансовими організаціями на 2006-2008 роки.

17. Про результати аналізу внутрішніх і зовнішніх запозичень на фінансування державного бюджету України/ Підготовлено департаментом з питань державного боргу, міжнародної діяльності та фінансових установ, затверджено Постановою Колегії Рахункової палати від 27.04. 2006 №11-1. – К.: Рахункова палата України, 2006. – Випуск 11.

18. Про результати аналізу причин та фінансових наслідків реструктуризації зовнішніх боргових зобов'язань України перед органами управління іноземних держав-членів Паризького клубу кредиторів / Підготовлено департаментом контролю державного боргу та діяльності банківських установ і затверджено постановою Колегії Рахункової палати від 28.02.2003 №4-1. – К.: Рахункова палата України, 2003. – Випуск 10.

19. Симоненко В. К. Пятилетки независимости: Экономические эссе. – К.: Знание, 2007. – С. 268 – 269.

20. Соколовский Л. Е. Финансирование бюджетного дефицита и внутренний государственный долг // Экономика и математические методы. – 1991. – Т. 27. – Вып. 2. – С. 237 – 307.

21. Сравнительный анализ стабилизационных программ 90-х годов / Под ред. С. Васильева, Московский Центр Карнеги. – М.: Гендальф, 2003. – 447 с.

22. Федосов В., Опарін В., Львовчкін С., Фінансова реструктуризація в Україні: проблеми і напрями: Монографія / За наук. ред. В. Федосова. – К.: КНЕУ, 2002. – С. 338, 339.

23. Филипенко А. С. Экономическое развитие: цивилизационный подход. – М.: ЗАО Издательство “Экономика”, 2002. – С. 104.

24. Экономическая безопасность: Производство–Финансы–Банки/ Под ред. В. К. Сенчагова. – М.: ЗАО “Финстатинформ”, 1998. – С. 223.

25. Экономические перспективы // Электронный журнал Государственного департамента США. – 2001. – Т. 6. – № 1.

ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ОБЛІКОВОЇ ПОЛІТИКИ ПІДПРИЄМСТВ З ТРАНСПОРТУВАННЯ ГАЗУ

Досліджуючи актуальні проблеми теорії та практики бухгалтерського обліку, що стосуються розкриття його місця і ролі в сучасній системі управління виробничо-комерційною діяльністю, заслуговує на увагу вироблення ефективної управлінської стратегії та її інформаційного забезпечення для підприємств з транспортування газу. Однією зі складових організації бухгалтерського обліку щодо впливу на управлінські рішення є облікова політика. Як категорія вона набула поширення в результаті формування ринкової економіки, розвитку різних форм власності, наявності права вибору підприємств у цій сфері.

Світовий досвід свідчить, що визначення облікової політики зводиться до обраної підприємством сукупності принципів і правил, які регламентують методичні й організаційні основи ведення бухгалтерського обліку на підприємстві в умовах діючої нормативної бази, як сукупності способів ведення бухгалтерського обліку, обраних підприємством відповідно до умов господарювання.

Метою облікової політики є створення інформаційної системи на певний проміжок часу з урахуванням діючого законодавства й інших факторів для забезпечення складання і подання фінансової та податкової звітності. Це передбачає одержання достовірної інформації про фінансово-майновий стан підприємства, результат його діяльності, яка необхідна як для зовнішніх, так і для внутрішніх користувачів.

Питання вибору та формування облікової політики розглядається в роботах Алборова Р. А., Банаєва А. С., Шнейдман Л. З., Безруких П. С., Палія В. Ф., Гончарової Н. Н., Ніколаєвої С. А., Нападовської Л. В., Сопка В. В. та інших.

Всі автори наукових праць, досліджуючи питання змісту й основи формування облікової політики, вказують на її необхідність у двох таких випадках:

- по-перше, коли законодавчими актами передбачено декілька варіантів, способів бухгалтерського обліку, тоді підприємство вибирає один із них;
- по-друге, коли законодавство не передбачає регламентоване відображення в бухгалтерському обліку тих чи інших операцій і дій, тоді підприємство розробляє їх самостійно.

В зв'язку з цим, актуальним є дослідження проблеми оптимізації облікової політики з метою поліпшення фінансового стану газотранспортних підприємств.

Мета статті – сформулювати чіткі критерії, які передбачають формування облікової політики підприємств щодо транспортування газу для потреб управління.

Поняття і суть облікової політики тісно пов'язані із діючим законодавством, яке зазнає постійних змін. Необхідно звернути увагу, що грамотне обґрунтування того чи іншого положення, варіанту облікової політики залежить від знань діючої нормативної бази і від можливостей її творчого застосування.

Облікова політика – це нове явище у вітчизняній обліковій практиці, терміни і досвід реалізації якого у життя ще відносно незначні. Вивчаючи нормативну базу, аналізуючи практичний досвід роботи різних підприємств в умовах розвитку ринкових відносин, необхідно вчитись самостійно приймати рішення, вміти всесторонньо їх обґрунтувати.

Практика застосування облікової політики уже сьогодні показала наявність двох груп питань, які виникають при її реалізації.

Для вирішення першої групи можна знайти обґрунтування в нормативній базі. Вона є достатньо об'єктивною, якщо не брати до уваги нерідко суперечливий характер діючих законів та інструкцій.

Для вирішення другої групи відсутнє чітке обґрунтування і вирішення питань в нормативних документах. Тому, керівники підприємств і бухгалтери, керуючись економічною логікою і здоровим глуздом, часто ризикують, оскільки у цій сфері прийняття рішень діє сильний суб'єктивний фактор і захистити своє рішення перед контролюючим органом буває дуже важко.

Єдиний висновок, очевидність якого безперечна: необхідним є забезпечення такої технології складання нормативних і законодавчих документів, котра не штовхала б підприємства на пошук відповіді на питання, які закони в конкретному випадку “краще порушувати”?

Якщо говорити про способи ведення бухгалтерського обліку (про нові, традиційні або про відміну старих), то їх треба затверджувати і публікувати зі значним випередженням, для того, щоб підприємства мали технічну можливість що-небудь змінити і час на обдумування нововведень. В ідеалі такі зміни повинні вводитись з початку наступного року, і тоді не буде протиріч між юридичним та економічним змістом.

У звітному періоді можуть суттєво змінюватись умови господарювання, хоча ні якісних характеристик щодо умов господарювання, ні поняття, що таке умови господарювання, не встановлено.

Не слід забувати також про податкові наслідки того чи іншого рішення, хоча, здавалося б, податкове законодавство не повинно безпосередньо стосуватися змісту облікової політики як сукупності способів бухгалтерського обліку.

Також виникає питання про законодавче регулювання правомірності внесення змін в облікову політику упродовж року в тих випадках, коли підприємство

об'єктивно не може передбачити змін своїх умов господарювання наперед, або управляти ними і пристосувати їх до початку наступного звітного року.

Для того, щоб не допустити елементарних помилок, необхідні достатні знання законодавства про діючі на момент обґрунтування вибору облікової політики способи бухгалтерського обліку.

Таким чином, в наказі про облікову політику підприємства мають бути відображені такі дві групи способів бухгалтерського обліку:

- способи, які уже відомі і відображені у нормативних актах бухгалтерського обліку України, проте вони є варіантними за своїм характером;
- способи, які підприємство розробило самостійно, у зв'язку з відсутністю таких в нормативних актах, керуючись при цьому загальними методологічними підходами.

На нашу думку, в наказі про облікову політику треба висвітлювати питання, що стосуються формування витрат:

- порядок нарахування зносу (амортизації) по основних засобах і нематеріальних активах;
- порядок обліку і нарахування зносу МШП;
- порядок відображення в обліку придбання і заготівлі матеріалів;
- варіанти обліку затрат на виробництво, калькулювання собівартості і формування фінансового результату;
- спосіб розподілу непрямих витрат між об'єктами калькулювання;
- порядок обліку фінансування ремонту основних засобів;
- варіант обліку випущеної продукції (виконаних робіт, наданих послуг тощо);

Таких проблемних ситуацій і питань накопичується дуже багато. Їх треба аналізувати, узагальнювати відповідно до діючого законодавства, а в окремих випадках міняти, якщо це можливо, ті чи інші положення нормативних документів. Це особливо актуально в зв'язку із проведенням роботи щодо впровадження системи національних стандартів з бухгалтерського обліку в практику господарюючих суб'єктів.

В текстах різних стандартів бухгалтерського обліку, так чи інакше, вирішується багато питань, які пов'язані з методичними та організаційно-технічними аспектами облікової політики. Проведення аналізу текстів стандартів, на нашу думку, дає можливість:

- по-перше, узагальнити й уважно проаналізувати хоча і невеликий, проте дуже цінний досвід застосування на практиці облікової політики газотранспортних підприємств в розрізі всіх її основних складових;
- по-друге, по кожному конкретному пункту методичного змісту облікової політики проаналізувати його взаємодію з діючим на території України податковим законодавством і розробити підходи необхідної гармонізації.

Такий аналіз дозволить накреслити шляхи практичного застосування одних положень облікової політики, побачити недосконалість на певний момент других і перспективність третіх.

В період розвитку ринкових відносин постійно мінятиметься система законодавчого регулювання бухгалтерського обліку в Україні, у т. ч. процес його стандартизації. Отже необхідно звернути увагу бухгалтерів, керівників підприємств, аудиторів та інших зацікавлених суб'єктів на необхідність ще уважнішого ставлення до вивчення змін нормативної бази, термінів змін, а також ступеня обов'язковості застосування тих чи інших положень діючих нормативних документів.

Облікова політика може і повинна відігравати роль інструменту, який забезпечує перехід від системи жорсткої регламентації обліку до системи змішаного регулювання, що володіє таким способом забезпечення достовірної фінансової інформації, як професійні судження. Це означає – надання можливості підприємствам самостійно регулювати способи бухгалтерського обліку (здійснювати розробку окремих елементів методології обліку), ґрунтовно відстоювати свою позицію, відповідно до змісту загальних методологічних принципів бухгалтерського обліку, що особливо важливо для методології бухгалтерського обліку в період розвитку ринкових відносин.

Діючі нормативні документи з бухгалтерського обліку дають можливість пошуку рішень виходу із нестандартних ситуацій, способи відображення яких в системі нормативного регулювання бухгалтерського обліку відсутні.

Дуже часто при пошуку відповідей у нестандартних ситуаціях необхідно керуватись вимогами пріоритету змісту перед формулою, тобто для підприємства має бути важливим економічний зміст явища, а не тільки його юридична форма, оскільки часто практика фінансово-господарської діяльності підприємства виходить за межі встановленої на певний момент юридичної форми.

На нашу думку, в системі внутрішньої документації підприємства у випадку відсутності спеціальної регламентації нормативних документів з бухгалтерського обліку, повинно бути оформлено право щодо одержання економічних вигод в майбутніх періодах (капіталізація затрат) як елемент методики облікової політики, тобто спосіб бухгалтерського обліку, який розробляється підприємствами самостійно.

Заслуговує на увагу те, що підприємствам надано право самостійного встановлення ліміту вартості щодо матеріальних (основних) засобів для того, щоб всі види майна нижче визначеного ліміту не підлягали обліку в складі необоротних активів і, відповідно, не відображались в першому розділі бухгалтерського балансу. Такий ліміт можна встановлювати на підприємстві наказом по обліковій політиці. Усі операції з використання ресурсів вартістю нижче встановленого підприємством ліміту (межі значимості або суттєвості)

можуть капіталізуватись на балансі чи як оборотні активи, чи розглядатися як поточні затрати. Також як варіант можливе відображення в обліку затрат на об'єкти, які за своєю юридичною природою належать до категорії прав, проте мають термін використання на підприємстві менше року, або їхня вартість настільки незначна, що втрачає зміст їх капіталізація в складі необоротних активів з точки зору достовірності інформації про майновий стан підприємства, можна було б запропонувати використання такого субрахунку як “Малоцінні та швидкоамортизуючі активи”. На ньому можна було б рекомендувати відкрити додаткові субрахунки з такими назвами: “Малоцінні та швидкозношувальні предмети”, “Малоцінні та швидкоамортизуючі нематеріальні активи”.

Відповідно до змісту П(с)БО 8 “Нематеріальні активи” в складі нематеріальних активів можуть враховуватись лише ті права, які належать підприємству. Права з'являються у підприємства в результаті укладання визначених цивільно-правових договорів, таких, наприклад, як авторський. Договір купівлі-продажу не надає підприємству прав, оскільки його об'єктом є не майнові права, а речі. Згідно з цією логікою матеріальні цінності, які надходять за договорами купівлі-продажу, треба оприбутковувати на рахунках товарно-матеріальних цінностей (10 “Основні засоби”, 20 “Виробничі запаси” тощо).

Так, економічно неправомірно зараховувати, наприклад, до основних засобів активи тільки тому, що вони придбані за договором купівлі-продажу. В основу віднесення майна до тієї чи іншої категорії в бухгалтерському обліку повинно бути покладено його економічний зміст і мета, відповідно до якої таке майно було придбане. Основні орієнтири і принципи класифікації майна за категоріями мають бути визначені нормативними актами України, проте остаточне рішення повинно прийматися спеціалістом-бухгалтером підприємства.

На основі вищенаведеного, автор пропонує вирішення проблем формування облікової політики підприємств з транспортування газу наступним чином:

1) скорочення до мінімуму варіантів ведення бухгалтерського обліку, які запропоновані законодавчим актом;

2) самостійна розробка методики бухгалтерського обліку конкретних господарських операцій і дій у тих випадках, коли вони не регулюються законодавством.

Це означає реалізацію системного підходу з метою максимальної оптимізації. При цьому, облікова політика підприємства повинна забезпечувати:

- повноту відображення в бухгалтерському обліку всіх фактів господарської діяльності;
- відповідність даних аналітичного обліку оборотам і залишкам по рахунках синтетичного обліку на перше число кожного місяця, а також показників бухгалтерської звітності даним синтетичного й аналітичного обліку (вимога відсутності протиріч);

- відображення в бухгалтерському обліку фактів господарської діяльності відповідно не лише до їх правової норми, а й економічного змісту фактів і умов господарювання (вимога пріоритету змісту над формою);
- раціональне й економічне ведення бухгалтерського обліку згідно з умовами господарської діяльності і масштабами діяльності підприємств (вимога раціональності) тощо.

На нашу думку, доцільно розглядати облікову політику підприємств з транспортування газу з двох боків. З одного, як сукупність засобів і методів, за допомогою яких здійснюється керівництво бухгалтерським обліком в Україні відповідними законодавчими та виконавчими органами влади, а з другого – як сукупність конкретних методів і способів організації та форм ведення бухгалтерського обліку, які прийняті на підприємстві на підставі загальних правил з урахуванням особливостей його діяльності.

Таким чином, облікова політика підприємства як сукупність правил реалізації методу бухгалтерського обліку повинна забезпечити максимальний ефект від ведення обліку. При цьому, під ефектом розуміють своєчасне формування фінансової й управлінської інформації, її достовірність, об'єктивність, доступність і корисність для управлінських рішень та широкого кола користувачів.

Виникає питання, які причини проведення облікової політики. По-перше, облікова політика – лише одне з джерел даних для зацікавлених користувачів. По-друге, очевидним є те, що облікова політика не може бути обмежена застосуванням методів оцінок, правил і форм надання даних через економічні і соціальні наслідки, які належать до альтернативних рішень. Тому, було б неправильно стверджувати, що економічні наслідки повинні визначати облікову політику, проте необхідно визнати, що бухгалтерські нормативи необхідні для її пізнання і формування стандартів. По-третє, не може бути обмежень для будь-яких груп користувачів, наприклад, апарату правління, бухгалтерів, користувачів, приватних осіб.

Література

1. Алборов Р. А. Выбор учетной политики предприятия. Принципы и практические рекомендации. – М.: АО “ДИС”, 1995. – 80 с.
2. Банаева А. С. Шнейдман Л. З. Учетная политика предприятия. – М.: Бухгалтерский учет, 1994. – 112 с.
3. Безруких П. С, Кашаев А. Н. Комиссарова И. П. Учет затрат и калькулирование себестоимости в промышленности (Вопросы теории, методологии и организации). – М.: Финансы и статистика, 1989. – 223 с.
4. Гончарова Н. Н. Проблемы становления учетной политики предприятия в условиях реформирования бухгалтерского учета // Регіональні перспективи. – 2001. – № 2–3. – С. 66–68.

5. Нападовська Л. Облік у системі управління підприємствами // Економіка України. – 1999. – № 9. – С. 44–52.

6. Сопко В., Гуцайлюк З., Щирба М., Бенько М. Бухгалтерський облік: Навчальний посібник для студентів спеціальності “Облік і аудит” вищих навчальних закладів. – Тернопіль: Астон, 2005. – 496 с.

**Хоронжий А. Г.
Дропа Я. Б.
Коваленко В. М.**

ОРГАНІЗАЦІЯ КОНТРОЛЮ ЗА КРЕДИТОРСЬКОЮ ЗАБОРГОВАНІСТЮ ПІДПРИЄМСТВА

Фінансова діяльність будь-якого промислового підприємства тісно пов’язана з формуванням і використанням оборотного капіталу, для ефективного управління яким потрібна продумана, виважена і цілеспрямована політика на рівні окремого підприємства та на рівні держави.

Кожне підприємство повинно здійснювати контроль за цільовим та ефективним використанням оборотного капіталу, своєчасним відвантаженням продукції споживачам і надходженням виторгу за неї, тобто дотриманням договірних умов з боку постачальників і покупців, оскільки в багатьох випадках підприємство може недоотримувати частково або повністю кошти за відвантажену продукцію, отримувати їх з порушенням термінів та ін., що може спричинити збої в його роботі. З іншого боку, підприємствам потрібно дотримуватись фінансової дисципліни і контролювати свої зобов’язання, оскільки фінансові санкції, які можуть бути застосовані до підприємства, неодмінно призведуть до погіршення його фінансового стану.

Проблемам управління кредиторською заборгованістю присвятили свої праці такі науковці: М. Д. Білик, І. О. Бланк, Є. Ф. Брігхем, Г. Г. Кірейцев, О. І. Лучков, В. А. Лушкін, С. І. Маслов, А. М. Поддєрьогін та ін.

Наявність недостатньої кількості глибоких і всебічних досліджень у сфері організації контролю за формуванням та погашенням кредиторської заборгованості обумовили вибір теми статті. Метою цієї роботи є розроблення методики з організації контролю за формуванням та погашенням кредиторської заборгованості. Теоретичною та методологічною основою статті є положення економічної і фінансової теорії, роботи вітчизняних і зарубіжних вчених з проблем забезпечення контролю за кредиторською заборгованістю, дотримання її оптимального розміру, використання різних методів для скорочення та остаточної ліквідації такої заборгованості.

Кредиторська заборгованість належить до позапланових залучених джерел формування оборотного капіталу. Наявність кредиторської заборгованості постачальникам свідчить про участь в господарському обороті підприємств коштів інших суб'єктів господарювання [4, с. 180].

За рівнем надійності розрізняють три види кредиторської заборгованості:

- 1) нормальна кредиторська заборгованість, яка не порушує чинний порядок розрахунків, тобто якщо строк оплати рахунків по ній ще не настав;
- 2) прострочена кредиторська заборгованість – заборгованість, для якої минув строк оплати платіжних документів;
- 3) безнадійна кредиторська заборгованість – заборгованість, для якої минув строк позовної давності.

Сьогодні багато українських підприємств формують свій оборотний капітал за допомогою простроченої та безнадійної кредиторської заборгованості (в багатьох випадках не з власного бажання), ставлячи тим самим під загрозу свій фінансовий стан та, відповідно, своїх партнерів.

За кредиторської заборгованості залучення коштів відбувається у товарній формі на відміну від власного оборотного капіталу і банківського кредиту, які виступають у грошовій формі. Розмір і тривалість простроченої кредиторської заборгованості залежать від конкретних умов організації та використання оборотного капіталу, особливо – від розміру та тривалості простроченої дебіторської заборгованості, головним джерелом покриття якої і є кредиторська заборгованість [4, с. 180].

Створюється парадоксальна ситуація: чим більше в обороті підприємства-споживача товарів і грошей підприємства-постачальника, тим більше це його влаштовує. Однак таке “перекачування” капіталу (хоча й тимчасове) в кінцевому підсумку утворює ланцюг неплатежів, погіршує фінансовий стан підприємства, уповільнює обертання оборотного капіталу у національній економіці загалом [1, с. 181].

Участь кредиторської і дебіторської заборгованостей у формуванні та використанні оборотного капіталу промислових підприємств свідчить про серйозні негаразди в їхній господарській діяльності.

Здійснювати контроль за кредиторською заборгованістю підприємства, на нашу думку, доцільно за наведеною на рис. 1 схемою.

На першому етапі потрібно визначити гранично допустиму величину заборгованості, тобто таку, яка ще не буде істотно впливати на погіршення фінансового стану, ліквідності та платоспроможності підприємства.

На наступному етапі проводиться аналіз стану кредиторської заборгованості та її розподіл за термінами погашення. Розподіл сум кредиторської заборгованості за термінами її існування потрібно складати не на підставі фінансових звітів підприємства, а на підставі даних, отриманих з бухгалтерських книжок кредиторських заборгованостей, тобто з первинних документів.

Цю процедуру значно спрощує сучасне технічне і програмне забезпечення роботи бухгалтерії. Фінансові служби підприємства повинні постійно контролювати кредиторську заборгованість, що дасть можливість здійснювати порівняння фактичного відтоку платежів з умовами кредитування підприємства.

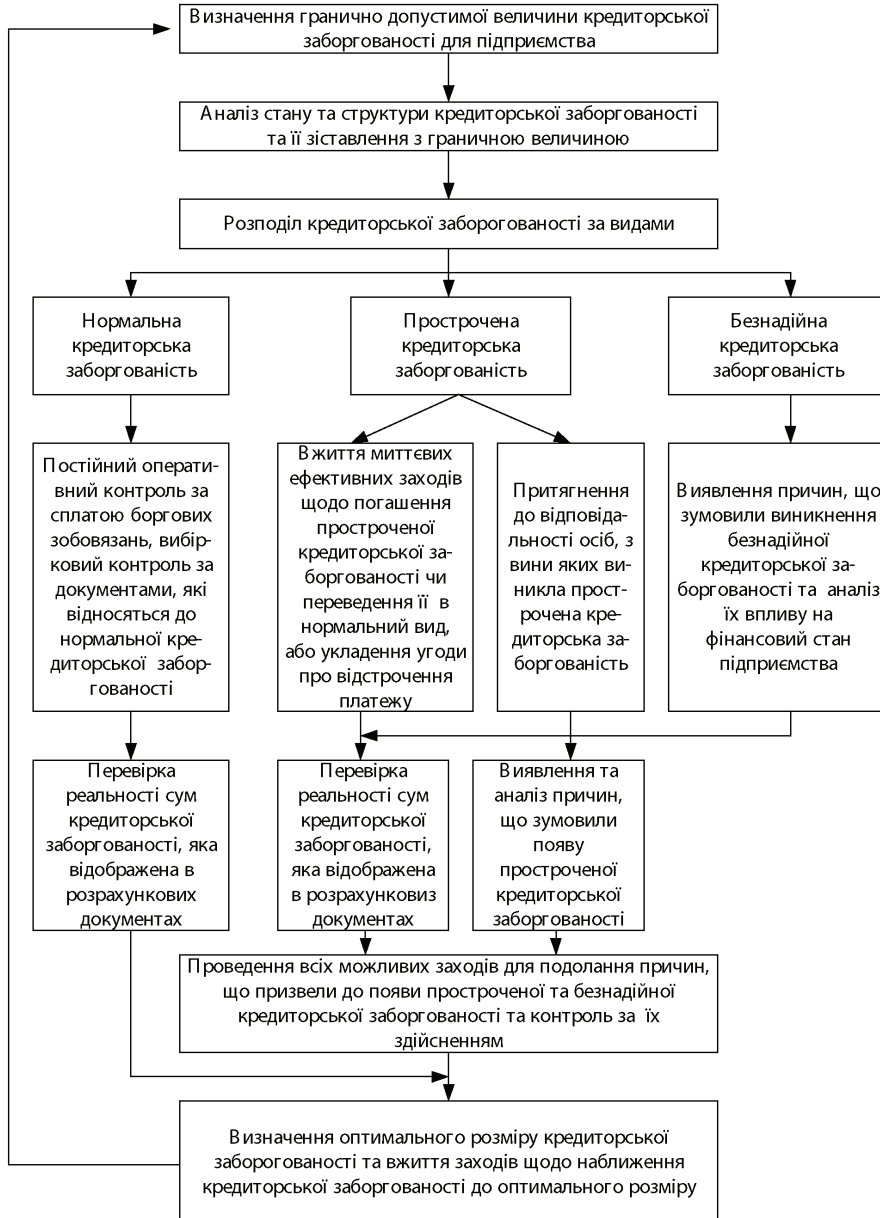

Рис. 1. Схема здійснення контролю за кредиторською заборгованістю підприємства

Третій етап полягає у розподілі кредиторської заборгованості за видами на: допустиму (нормальну), прострочену та безнадійну. По допустимій кредиторській заборгованості здійснюється постійний оперативний контроль за її сплатою з метою уникнення різноманітних фінансових санкцій та пені, а також здійснюється вибірковий контроль документів, які належать до допустимої кредиторської заборгованості з метою недопущення зловживань і порушень платіжної дисципліни. По простроченій кредиторській заборгованості фінансова служба підприємства повинна вжити негайних заходів щодо пошуку грошових коштів для її погашення або переведення у нормальну кредиторську заборгованість, бо відомо, що кожний день прострочення – це ще більший розмір пені.

Якщо у підприємства не знаходиться фінансових ресурсів для розв'язання проблем з такою заборгованістю, тоді потрібно докласти зусиль, щоб домовитися з кредитором про пролонгацію платежу або погашення платежу іншими, ніж грошові кошти, ресурсами. Обов'язково необхідно притягнути до відповідальності осіб, які винні у несвоєчасному погашенні заборгованості, перевірити, чи не були вони учасниками інших порушень платіжної дисципліни на підприємстві.

Фінансовій службі підприємства потрібно виявляти та аналізувати причини виникнення простроченої та безнадійної заборгованості з метою запобігання виникнення цього явища в майбутньому. Також необхідно проаналізувати наслідки, які спричинила поява простроченої і безнадійної кредиторської заборгованості (погіршення фінансового стану, платоспроможності, ліквідності, репутації підприємства на ринку), та прикласти всі зусилля, щоб звести їх до мінімального рівня і відповідно проконтролювати цей процес.

Реальність сум кредиторської заборгованості має бути підтверджена актами звірок взаємних розрахунків, тому підприємства повинні проводити інвентаризацію всіх своїх розрахунків (і не тільки перед поданням річної бухгалтерської звітності, як це вимагає законодавство), котра мусить дати відповіді на такі питання: яка величина сум неузгодженої кредиторської заборгованості, сум безнадійних боргів та сум кредиторської заборгованості, по яких минув строк позовної давності. Підприємство за результатами інвентаризації повинно отримати інформацію про найменування та адреси дебіторів і кредиторів, суми їхніх заборгованостей, з якого часу та на підставі чого вони виникали. Також потрібно з'ясувати з вини яких посадових осіб виникла кредиторська (дебіторська) заборгованість, по котрій минув строк позовної давності. В процесі перевірки реальності сум кредиторської заборгованості потрібно перевірити усі первинні документи, в яких відображено утворення кредиторської заборгованості, що викликає сумніви, та перевірити законність розрахункових операцій. Для отримання інформації про реальний стан сумнівної заборгованості потрібно проводити звірку сум кредиторської заборгованості

з підприємствами-кредиторами. Підприємство обов'язково повинно застосовувати політику погашення простроченої кредиторської заборгованості, бо в іншому випадку вона може дорого коштувати підприємству як у грошовому, так і в моральному вираженні – кредитори можуть передати справу про заборгованість підприємства факторинговій компанії (відділу банку) або іншій суворій установі, яка буде проводити стягнення боргів. Тому погашення простроченої кредиторської заборгованості потрібно здійснювати негайно, ще до того, як буде отримано лист або усне попередження по телефону про примусове стягнення суми заборгованості.

Для того, щоб ситуації, які виникали у зв'язку з появою простроченої і безнадійної кредиторської заборгованості, не повторювалися в майбутньому, підприємство мусить знешкодити всі негативні фактори, які впливали на появу таких заборгованостей в минулому. З цією метою на підприємстві потрібно вести постійний контроль щодо появи таких факторів та за виконанням запланованих заходів.

На останньому етапі підприємство визначає оптимальний обсяг кредиторської заборгованості, тобто такий, який задовольняє потребу в додатковому оборотному капіталі, генерує в майбутньому ресурси для її погашення, не тягне за собою фінансових санкцій, а відповідно, не дестабілізує фінансовий стан, не погіршує платоспроможність і ліквідність підприємства.

Зауважимо, що необхідно також постійну увагу приділяти співвідношенню дебіторської та кредиторської заборгованості.

Ефективною вважається така кредитна політика, за якої кредит, наданий покупцям, по строках наближається до кредиту постачальників. Якщо ж сума і строки погашення дебіторської заборгованості значно перевищують відповідні характеристики кредиторської заборгованості, то це означає, що підприємству потрібні додаткові кошти для фінансування дебіторської заборгованості [3, с. 700].

Проаналізуємо динаміку та структуру кредиторської заборгованості в Україні за даними, наведеними у таблиці 1.

Таблиця 1

Динаміка структури кредиторської заборгованості між підприємствами України, %

	2002		2003		2004		2005	
	Всього	У тому числі прострочена	Всього	У тому числі прострочена	Всього	У тому числі прострочена	Всього	У тому числі прострочена
1	2	3	4	5	6	7	8	9
Всього, у тому числі:	100	100	100	100	100	100	100	100

Продовження таблиці 1

1	2	3	4	5	6	7	8	9
За товари, роботи, послуги	54,58	58,84	53,79	60,24	52,08	65,63	51,89	63,86
За векселями	8,23	1,71	8,93	1,66	10,30	1,75	9,67	1,26
З бюджетом	6,84	12,77	6,1	12,97	5,71	13,21	5,44	12,01
Із внутрішніх розрахунків	12,17	14,6	10,85	14,06	8,96	8,57	8,44	12,01
Зі страхування	1,04	1,25	1,02	1,33	0,78	0,93	0,89	1,05
З оплати праці	1,85	2,05	1,47	1,77	1,23	0,83	1,44	0,63
Інша заборгованість	15,3	8,78	17,85	7,97	20,94	9,08	22,22	9,17

Джерело: таблицю складено за даними Статистичного щорічника України за 2003, 2004, та 2005 рр.

Як видно з даних табл. 1, лівову частку в структурі кредиторської заборгованості займає кредиторська заборгованість за товари, роботи, послуги (51,59% у 2005 р.). Кредиторська заборгованість за товари, роботи, послуги в останні чотири роки поступово зменшувалась (з 54,58% у 2002 р. до 51,89% у 2005 р.), тобто на 2,69%, що означає значне покращення платіжної дисципліни, а її незначне зменшення говорить про застосування механізму товарного і комерційного кредиту. Кредиторська заборгованість з оплати праці не мала постійної динаміки, проте її питома вага в загальному за аналізований період зменшилася на 0,41% і в 2005 р. становила 1,44%, що пояснює майже відсутню заборгованість з оплати праці та вчасну її виплату. Значна частина простроченої кредиторської заборгованості припадає на заборгованість за товари, роботи, послуги (63,86% у 2005 р.), заборгованість перед бюджетом та із внутрішніх розрахунків (12,01% у 2005 р.).

Отже, важливим показником ефективного управління оборотним капіталом на промисловому підприємстві є раціональна організація контролю за станом дебіторської і кредиторської заборгованостей, яка передбачає вирішення таких завдань: забезпечення юридичної обґрунтованості кожної суми дебіторської та кредиторської заборгованості; з'ясування їх причини та прорахунок наслідків; оцінка необхідних заходів щодо стягнення дебіторської заборгованості та можливості погашення кредиторської заборгованості; проведення інвентаризації розрахунків на підприємстві та з'ясування строків позовної давності.

Література

1. Біла О. Г. Робочий капітал – передумова поточної ліквідності підприємств // Фінанси України. – 2003. – №10. – С. 56 – 61.
2. Гриньова В. М., Коюда В. О., Лепейко Т. І. Фінанси підприємств. Навчальний посібник. – Ч.2. – Харків: Вид-во ХДЕУ, 2001. – 223 с.
3. Клименко О. М. Управління дебіторською заборгованістю // Економіка: проблеми теорії і практики. Збірник наукових праць. Випуск 183. – Дніпропетровськ: ДНУ, 2003. – С. 697 – 700.
4. Фінанси підприємств: Підручник / За редакцією професора Поддєрьогіна А. М. – К.: КНЕУ, 2000. – 460 с.

РОЗДІЛ 2

ВЕКТОРИ РОЗБУДОВИ ПОДАТКОВОЇ СИСТЕМИ

ПРАГМАТИКА РОЗБУДОВИ ПОДАТКОВОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ НОВОЇ КОНЦЕПЦІЇ ЇЇ РЕФОРМУВАННЯ

Податкова система України сьогодні перебуває у прагматичній ситуації, коли виконувати високоякісно свої функції стало проблематично без здійснення адекватних заходів щодо вдосконалення. Через порушення принципів економічної і соціальної справедливості, незадовільне вирішення фіскальних завдань, негативний вплив на стан національної економіки та низький рівень податкової дисципліни вона не може об'єктивно реагувати на класичні для ринкової економіки регулюючі впливи. Очевидно, що вирішення накопичених у податковій сфері суперечностей можливе лише завдяки проведенню послідовного і продуманого реформування податкової системи.

Проведення податкових реформ завжди пов'язане з великими труднощами. Практично неможливо цілком задовольнити інтереси всіх сторін оподаткування: реалізувати наміри держави, пристосувати фіскальний режим до комерційних інтересів бізнесу, забезпечити соціальні ідеали справедливості та суспільного добробуту. Для досягнення максимальної ефективності реформування податкової системи треба проводити комплексно, тобто одночасно повинні трансформуватись всі її складові: система оподаткування, механізм справляння податків і зборів, а також діяльність державної податкової служби. Тільки таким чином можна вирішити класичні завдання податкових реформ: максимізація та стабільність податкових поступлень, коригування дій ринкових механізмів, врахування інтересів бізнесу, реалізація соціальної та демографічної політики.

Складність виконання зазначених цілей підтверджується тривалими і багаторазовими спробами затвердження Концепції реформування вітчизняної податкової системи і запровадження Податкового кодексу. Різні варіанти Проекту концепції реформування податкової системи розроблялись робочими групами і комісіями, до яких залучались народні депутати України, представники Кабінету Міністрів України, Секретаріату Президента України, Державної податкової адміністрації України, інших державних органів, а також ділових кіл, профспілкових, громадських, інших неурядових організацій та їх об'єднань, наукових та аналітичних центрів, спеціалістів, експертів.

Очевидно, що розробка таких важливих документів повинна опиратись на послідовний, виважений і розумний моніторинг чинної податкової системи.

Напрямки і шляхи проведення податкових реформ в Україні досліджуються провідними вітчизняними вченими, такими як: В. Андрущенко, В. Загорський, Ю. Іванов, А. Крисоватий, В. Мельник, В. Опарін, А. Соколовська, В. Суторміна, А. Тищенко, В. Федосов, С. Юрій та ін. Та, на жаль, більшість теоретичних концепцій проведення податкових реформ залишаються поза увагою законодавчих і виконавчих органів.

Суттєвий відбиток на проведення податкових реформ накладає процес прийняття в парламенті рішень щодо їх змісту і порядку проведення. В ході розгляду податкових законопроектів, в основному, проходять узгодження інтересів різних політичних партій і груп. Для країн з нестійкими демократичними традиціями і недостатньою правовою свідомістю громадян, до яких належить і Україна, це має особливо негативний характер, оскільки суттєво збільшується загроза того, що прийняті парламентом податкові рішення за очікуваними результатами будуть далекими від оптимальних.

Тому нашою метою є дослідження напрямків податкового реформування в Україні, а також факторів, які гальмують його проведення. З огляду на це, вважаємо доцільним розглянути основні проблеми розбудови вітчизняної податкової системи, які необхідно усунути для забезпечення ефективності її реформування.

Як відомо, у фіскальній практиці існують два принципові нормативні підходи до реформування: створення цілком нової оптимальної податкової системи і перебудова існуючої системи, надання їй нової якості. Звичайно, прийнятніший, а тому й поширеніший другий, еволюційний спосіб [1, с. 54].

Саме еволюційним шляхом проводились податкові реформи 60 – 90-х рр. ХХ ст. в розвинутих країнах світу. Вони передбачали внесення поступових, але безперервних змін в податкове законодавство [2, с. 48]. Значне зниження податкових ставок під час реформ супроводжувалось пошуком шляхів забезпечення додаткових поступлень до бюджету. Це давало можливість запобігти різким коливанням структури фіскально-економічної системи і частки доходів бюджету у ВВП і таким чином забезпечувало ефективність еволюційного характеру реформування податкових систем.

Тобто, проведенню податкових реформ передували серйозні дослідження їх можливих соціально-економічних наслідків: стосовно темпів економічного росту і зайнятості, активізації інвестиційного процесу, дефіциту бюджету, мотивації суб'єктів ведення господарства тощо [3, с. 11].

Щодо України, то можна спостерігати тенденцію до швидких, революційних, часто необґрунтованих змін у податковій системі, що знижує ефективність реформування. Зокрема, побудова структури системи оподаткування в 1992–1995 рр. на основі податкових систем високо розвинутих країн, а також введення принципово нового порядку розрахунку податкової бази і податко-

вого обліку по основних податках (ПДВ та податку на прибуток) в 1997 р., не придали до бажаних позитивних результатів, а навпаки, спричинили нові проблеми, які до цих пір не вирішені. Як наслідок – загострилась проблема виконання бюджету й ускладнився процес реформування загалом.

Враховуючи власний негативний досвід у проведенні необґрунтованих реформ, для вітчизняної податкової системи однозначно прийнятнішим є еволюційний шлях з продуманими зваженими поступовими змінами, які будуть узгоджені з реформуванням інших сфер, що пов'язані з податковими перебудовами. Однак, сьогоднішні дії виконавчих структур вказують на протилежне.

Так, не зважаючи на суттєві критичні зауваження до останніх проектів Концепції реформування податкової системи та Податкового кодексу, держава не лише задекларувала перебудову податкової системи, а й впритул наблизилася до затвердження основного податкового документа. Кабінет Міністрів України розпорядженням від 19 лютого 2007 р. схвалив Концепцію реформування податкової системи [4]. І хоча цей документ розрахований на довготривалий період – до 2015 р., сьогодні поспіхом ведеться робота над затвердженням на його основі Податкового кодексу, “який найближчим часом має бути винесено на розгляд парламенту” [5].

Така спішність не може бути оправданою, оскільки вказані документи ще не відповідають поставленим цілям реформування податкової системи, а тому їх затвердження в такому вигляді може створити нові труднощі у її функціонуванні. Спроба надати давно очікуваному реформуванню податкової системи упорядкований, зважений підхід у вигляді Концепції не виявилась вдалою. Зупинимось на тих моментах затвердженої концепції, що викликають найбільший сумнів.

Насамперед, недоречним вважаємо те, що в основу Концепції закладене порівняння вітчизняної податкової системи з податковими системами країн ЄС. Сьогоднішній реалії функціонування податкової системи України не можна порівняти з жодною з європейських держав ні за економічним розвитком, ні за податковою культурою, ні за рівнем корупції, ні за рівнем тіньової економіки тощо.

Тому не можна порівнювати податкове навантаження в Україні, економіку якої можна назвати ринковою лише умовно (зокрема з причин, перелічених вище) з розвинутими ринковими країнами. І взагалі чи коректно фахівцям порівнювати податкове навантаження у різних країнах, беручи до уваги тільки ставки податків. Адже окрім ставок існує механізм справляння та адміністрування податків і зборів (обов'язкових платежів).

Для здійснення такого порівняння передусім треба враховувати, що в соціально-орієнтованій державі ринкового типу основна увага приділяється не розміру податкових ставок, а ефективності використання податкових надходжень. Це означає, що суми сплачених податків і податкових платежів

для всіх платників податків обов'язково повинні відповідати сумі фінансованих державою суспільних благ і трансфертних платежів, – тобто сплата податків має відповідати граничній корисності частини вартості валового внутрішнього продукту, що централізовано вилучається у платників податків і перерозподіляється через бюджет держави.

Тобто, ефективність податкових взаємовідносин держави та її суб'єктів досліджується через коефіцієнт співвідношення сум податкових платежів і фінансованих державою сум суспільних благ та трансфертних платежів [6, с.108-109].

Соціально-ринкове господарство взагалі передбачає наявність високого показника централізації валового внутрішнього продукту у руках держави, а заодно і високий рівень оподаткування. Але конкретного платника цікавить не так сам рівень оподаткування, як сумарна величина суспільного добробуту. У формалізованій теоретизації сумарна величина суспільного добробуту відображається через граничну корисність сплачених податків та податкових платежів.

Якщо коефіцієнт співвідношення сум суспільних благ і трансфертних платежів та сум сплачених податків і податкових платежів не опускається нижче 80%, то вважається, що високий рівень оподаткування виправдовує себе, і гранична корисність вилучених державою обов'язкових зборів з фізичних і юридичних осіб не порушується. Для прикладу, в Швеції рівень оподаткування сягає 57% ВВП, але коефіцієнт зазначеного співвідношення близький до 86%. Тому високий рівень оподаткування не чинить суттєвого впливу на темпи економічного розвитку та соціальний добробут громадян через те, що податки сплачуються з максимальною граничною корисністю – 86% і з мінімальною суспільною жертвою – 14% [6, с. 109].

В Україні вказаний коефіцієнт не перевищує 26%. Це говорить про те, що ефективність використання податкових надходжень у нас у 3,3 рази нижча, ніж у Швеції. І для того, щоб забезпечити такий рівень фінансованих державою суспільних благ в Україні, як в Швеції, нам необхідно за діючого коефіцієнта більше як у три рази збільшити рівень оподаткування. Звісно, що це нереально зробити, як з практичної, так і з теоретичної точки зору.

Тому при реформуванні податкової системи України доцільно порівнювати не тільки ставки оподаткування, а й ефективність використання податкових надходжень за умов граничної корисності таких платежів для конкретних платників податків. Адже у нас при менших ставках податків, але при абсурдних правилах нарахування й адміністрування податків, при заплутаному законодавстві і особливих методах роботи податкових органів податкове навантаження на платника податків є більшим ніж в інших країнах.

Як підтвердження цього, у прийнятій Концепції вказано, що “основними завданнями реформування податкової системи України є зниження податкового

навантаження на економіку. У результаті здійснення послідовних заходів, спрямованих на виконання цього завдання, зменшено ставки основних податків” [4]. І в той же час автори концепції визнають, що реакцією на значне підвищення податкового навантаження у 2005 р. стало ухиляння від сплати податків.

Наведені у документі цифри красномовно свідчать про те, наскільки податкове навантаження вдалося знизити за десятиліття. Стартовий рівень частки ВВП, яка перерозподіляється через податкову систему, у 1993–1994 рр. становив 38%, знизився до 31,8% у 2004 р., але потім знову повернувся до 36,6% у 2005 р., а за підсумками 9 місяців 2006 р. підвищився до 39,4%.

Ці дані вказують на перевищення рівня перерозподілу ВВП через податкову систему, що є одним з чинників негативного впливу на темпи економічного зростання, і якнайкраще характеризують податкову політику останнього періоду як непослідовну. Не дивно, що за оцінкою фахівців Всесвітнього банку, які досліджували 175 податкових систем світу за критеріями рівня податкового тиску, простоти законодавства, часових витрат на сплату податків та їхньої кількості, Україна опинилась серед найгірших країн і зайняла у рейтингу 170 місце [7].

Така ситуація суттєво відрізняє вітчизняну податкову систему від податкових систем інших країн, а тому унеможлиблює точне копіювання методів тієї чи іншої західної країни в процесі її розбудови. Не можуть процеси реформування в країні, яка знаходиться в процесі трансформації економіки і страждає від глибоких соціальних потрясінь, бути вдалими, якщо їх проводити на базі перейняття сьогоденного досвіду країн з розвинутою ринковою економікою.

Крім того, в трансформаційних економіках не завжди спостерігається ефект Лаффера, згідно з яким обсяг податкових поступлень бюджету повинен збільшитись при зменшенні ставок оподаткування. Це пояснюється наявністю в таких країнах складніших взаємозв'язків між податковою політикою й економічною активністю порівняно з розвинутими ринковими країнами. Основні відмінності структур бюджетів України і країн з розвинутою ринковою економікою якраз і полягають у значному відставанні нашої країни за обсягами бюджетного фінансування соціальної сфери, у великих розмірах адміністративно-управлінських витрат, державних цільових фондів і частки неподаткових надходжень у структурі бюджетних доходів, що негативно впливає на макроекономічне регулювання [8, с. 209–217].

З огляду на це, якщо робити вибір між шляхами реформування, що розглядаються різними науковими школами, то на трансформаційному етапі розвитку України ефективнішою є політика кейнсіанського регулювання економіки до моменту її якісного перетворення в економіку з цивілізованим розвитком неоконсерватизму. Метою реформування за кейнсіанською концепцією є поглиблення регулюючої функції податків та їх впливу на економічний ріст, яка

реалізується шляхом введення широкої системи податкових пільг і маніпулювання податковими ставками [9]. Щодо реформи податкової системи на основі неокласичної концепції, то вона ставить за мету стимулювання факторів виробництва шляхом суттєвого зниження ставок і відмови від прогресивності в оподаткуванні, а також розширення податкової бази на основі обмеження податкових пільг чи повної їх відміни [2, с. 47].

Загалом, всі теорії неоконсерватизму ґрунтовані на передбаченні існування й успішного функціонування ринкового середовища. Для транзитивної економіки це може бути метою і кінцевим етапом розвитку, але не реальністю сьогодення [8, с. 196 – 228]. Тому суттєве зниження ставок і відмова від прогресивного оподаткування в Україні можуть бути ефективними лише тоді, коли вона дійсно стане ринковою державою за всіма ознаками.

Той факт, що вітчизняну економіку ще рано називати ринковою підтверджують і недоліки податкової системи, які справедливо перераховані у затвердженій Концепції реформування та на яких ми зосередимо подальшу увагу.

Зокрема, першим недоліком відмічено “передусім фіскальну спрямованість податкової системи, що є лейтмотивом більшості змін, які вносяться до податкового законодавства” [4].

Очевидно, що усунути вказаний недолік повинна держава. Однак, навіть останні дії законодавчих органів влади ставлять під сумнів існування такого бажання. Зокрема, згідно з Законом України “Про податок з доходів фізичних осіб” на перехідний період до 2007 р. (при застосуванні пільгової ставки податку з доходів фізичних осіб у розмірі 13%) розміри податкової соціальної пільги були встановлені у певних відсотках до зазначеної законом суми пільги (розміру мінімальної заробітної плати): у 2004 р. – 30%, у 2005 р. – 50%, у 2006 р. – 80%, а з 2007 р. – 100% суми податкової соціальної пільги [10].

Проте в 2006 р. розмір податкової соціальної пільги діяв на рівні лише 50% і у 2007 р. передбачено також 50% суми податкової соціальної пільги (мінімальна заробітна плата станом на 1 січня 2007 р. становила 400 грн., а податкова соціальна пільга передбачена у розмірі 200 грн.). Разом з тим, ставка податку з доходів фізичних осіб вже становить 15%, як задекларовано законом. Отже, не всі положення чинного законодавства у нас виконуються однаково і говорити про бажання держави переорієнтувати податкову систему з фіскальної спрямованості на регулюючу, мабуть, ще рано.

Наступний недолік, який зазначений у Концепції, стосується постійної проблеми відомої всім – суперечливості податкового законодавства: “нормативно-правова база оподаткування є складною, неоднорідною та нестабільною, а окремі норми – недостатньо узгоджені, інколи суперечливі” [4].

Дійсно, про яку однозначність податкового законодавства можна говорити, якщо сьогодні навіть загальні положення щодо чинної системи оподаткуван-

Розділ 2. Вектори розбудови податкової системи

ня відображені у 264 нормативно-правових актах. Основні аспекти механізму оподаткування і досі регулюються не тільки законами, а і декретами Кабінету Міністрів України, указами Президента України. Зокрема, станом на 1 січня 2007 р. нормативно-правова база справляння основних податків і зборів мала наступний вигляд (табл.1).

Таблиця 1

Нормативно-правова база справляння окремих податків, зборів та платежів за станом на 1 січня 2007 р. *

Назва податку, збору, платежу	Усього нормативно-правових актів	У тому числі							
		Кодекси України	Заколи України	Декрети КМУ	Укази Президента України	Постанови Верховної Ради України	Постанови КМУ	Розпорядження Президента та КМУ	Накази та інструкції міністерств і відомств
Система оподаткування в Україні загалом	264	-	77	-	10	6	55	12	104
ПДВ	340	-	118	-	17	2	115	19	69
Податок на прибуток	256	-	82	-	13	1	41	1	118
Акцизний збір	243	-	62	2	16	12	78	7	66
Податок на доходи фізичних осіб	110	-	32	3	12	3	17	2	41
Плата за землю	92	1	49	-	9	2	24	-	7
Збір за спеціальне використання природних ресурсів	61	3	6	-	1	-	34	3	14
Збір за забруднення навколишнього середовища	38	-	12	-	-	3	14	-	9
Фіксований сільськогосподарський податок	28	-	13	-	1	-	9	-	5
Податок з власників транспортних засобів	14	-	10	-	-	-	1	-	3
Збір за геологорозвідувальні роботи, виконані за рахунок державного бюджету	14	1	4	-	-	-	3	1	5
Податок на промисел	6	-	4	1	-	-	-	-	1

* Складено за даними офіційного сайту Державної податкової адміністрації України // www.sta.gov.ua

Крім зазначених нормативно-правових актів існує ще велика кількість податкових роз'яснень, інструкцій, листів тощо, які регулюють сферу оподаткування через наявність у законодавчих актах норм непрямой дії. Звичайно, без вирішення цієї проблеми податкова реформа не може бути проведена успішно, навіть якщо інші її аспекти будуть вдалі.

Якість податкового законодавства критикують чи не з першого дня існування вітчизняної податкової системи. Проте, позитивних зрушень так досі і немає. Так, базові податкові закони [11] та [12] набрали чинності ще у 1997 р. До них постійно вносяться зміни, але розбіжності між податковим та бухгалтерським обліком, які вже протягом 10 років обговорюються у всіх фахових і спеціальних виданнях працівниками контролюючих органів і платниками податків, до цих пір не усунено.

Більше того, наказом Міністерства фінансів від 29.12.06 р. затверджено Положення про порядок розрахунку податкових різниць за даними бухгалтерського обліку, згідно з яким під податковою різницею розуміють різницю, що виникає між оцінкою і критеріями визнання доходів, витрат, активів і зобов'язань в бухгалтерському і податковому обліках. Валові доходи і валові витрати повинні враховуватися за даними бухгалтерського обліку шляхом їх коректування на податкові (постійні і тимчасові) різниці [13].

Такий підхід не тільки не зближує податковий і бухгалтерський обліки, а й забезпечує додаткове навантаження на платників податків, для яких поряд з бухгалтерським і податковими обліками появився ще і облік податкових різниць. Крім того, доцільність затвердженого порядку переведення бухгалтерських показників у податкові не підтверджується Концепцією реформування податкової системи України, де вказано, що "складання декларації про прибуток підприємства за даними бухгалтерського обліку є не можливим" [4]. Отже, податкове законодавство не тільки не усуває економічно необґрунтовані розбіжності, а й ускладнює.

Аналогічно можна розглядати і наступний недолік, який вказаний у Концепції реформування: "застосування спрощеного режиму оподаткування суб'єктів малого підприємництва з урахуванням позитивних чинників призвело до створення умов для побудови схем уникнення оподаткування внаслідок нечіткого законодавчого регулювання спрощеної системи оподаткування" [4].

Дійсно, сьогодні порядок застосування спрощеної системи оподаткування регулюється безліччю нормативно-правових актів, положення яких часто суперечать одне одному. Головною проблемою цієї системи оподаткування залишається те, що вона не ув'язана з чинними законами у сфері оподаткування. То чому ж проект відповідного Закону "Про спрощену систему оподаткування, обліку та звітності" розглядається ще з 1998 р. і не затверджений до цих пір?

Очевидно, що така ситуація викликає питання: чи прагнуть самі законотворчі органи домогтися однозначності податкового законодавства? Адже, щоб

Розділ 2. Вектори розбудови податкової системи

платник податків зміг виконати свої обов'язки в повному обсязі, вони як мінімум мають бути чітко сформульовані. Невизначеність податкового законодавства породжує можливість притягнення його порушників до фінансової відповідальності, а це свого роду додаткове джерело “мобілізації” коштів до бюджету і виконання планів податкових органів.

До речі, оцінюючи податкове навантаження шляхом порівняння ставок податків, які застосовуються в Україні й за кордоном, розробники концепції уникають порівняння механізму застосування санкцій та фактичних обсягів штрафів. Проте без урахування цього чинника висновок про податкове навантаження не може бути визнаний обґрунтованим.

Є очевидним і той факт, що націленість контролюючих органів на запланований обсяг штрафів дозволяє платникам податків інколи розраховувати на можливість домовитися з перевіряючими. У результаті – вина суб'єкта господарювання відступає на задній план, а дотримання законодавства взагалі стає не головним. Такий безпричинно-наслідковий зв'язок робить його дотримання непринциповим. А фактично неминучі штрафні санкції стають додатковим податком – легальним побором, який забезпечує необхідні надходження у бюджет [14].

Не можна завершити цей аспект, не відмітивши ще й інший вихід, яким може скористатися платник податків при неминучості сплати штрафних санкцій – докласти зусиль поза легальними рамками. Такий підхід сьогодні є дуже поширеним, що значно ускладнює процес реформування в державі. Науковці стверджують, що “на рівні виконавчої влади при зіткненні ідеалів з реальністю постає немало проблем. Закони й реформи, навіть виважені й мудрі, ще треба привести в дію. В оподаткуванні принципам суспільної етики протистоять індивідуальний прагматизм, доцільність сусідує з егоїзмом” [1, с. 282].

Основною проблемою у цьому плані є феномен корупції в податкових органах, наявність якого підтверджують дані таблиці 2.

Таблиця 2

Результати вжитих заходів щодо вчинення корупційних діянь працівниками Державної податкової служби за 2004 – 2006 рр. *

Проведені заходи	2004 р.	2005 р.	2006 р.
1	2	3	4
Притягнуто до адміністративної відповідальності, осіб	180	207	325
Притягнуто до дисциплінарної відповідальності, осіб	1800	1866	1650
Порушено кримінальних справ, шт.	125	253	325

Продовження таблиці 2

1	2	3	4
Притягнуто до кримінальної відповідальності згідно з рішеннями судів, осіб	7	13	19

* Складено за даними Управління по боротьбі з корупцією в органах державної податкової служби за 2004, 2005 і 2006 pp.//www.sta.gov.ua

Звичайно, збільшення кількості виявлених фактів вчинення працівниками податкових органів корупційних діянь свідчить про те, що управління по боротьбі з корупцією ДПА України та його регіональними підрозділами посилює роботу щодо виконання вимог Закону України “Про боротьбу з корупцією”, однак і вказує на те, що такий негативний феномен сьогодні існує і потребує реальних шляхів боротьби з ним.

З функціонуванням державної податкової служби автори затвердженої Концепції пов’язують наступний недолік податкової системи: “витрати на адміністрування окремих податків є значними порівняно з доходами бюджету, що формуються за рахунок їх справляння”.

Основним результативним показником, що характеризує виконання функцій, які покладені на органи Державної податкової служби, є обсяг мобілізації ресурсів по податках та зборах, надходження яких контролюється органами ДПС. Якщо простежити співвідношення цього показника з видатками на функціонування ДПА України за останні роки, то отримаємо наступну картину (табл. 3).

Таблиця 3

Видатки за бюджетними програмами ДПА України та мобілізація доходів до Зведеного бюджету України у 2001 – 2006 pp. *

Роки	Видатки на виконання бюджетних програм ДПА України – загальний фонд (млн. грн.)			Мобілізовано органами ДПС до зведеного бюджету (млн. грн.)	Відношення профінансованих видатків по бюджетних програмах до мобілізованих коштів (%)
	Затверджено в бюджеті на рік	Касові видатки			
		Сума	% до бюджету		
1	2	3	4	5	6
2001	802,9	792,3	98,7	36346,1	2,18
2002	945,9	857,9	90,7	40568,7	2,11

Продовження Таблиці 3

1	2	3	4	5	6
2003	1073,4	1070,2	99,7	47527,4	2,25
2004	1420,1	1419,8	100,0	53992,8	2,63
2005	2204,1	2202,1	99,9	78049,0	2,82
2006	2881,3	2846,9	98,8	97984,9	2,91

* Складено за даними Звіту про витрачання бюджетних коштів Державною податковою адміністрацією України за 2006 рік. // www.sta.gov.ua

Приведені дані показують, що видатки на функціонування ДПА України щорічно зростають, причому збільшується і їхня питома вага у сумі мобілізованих податковою службою коштів до бюджету. На 2007 р. бюджетною програмою затверджено фінансування в розмірі 3 402,6 млн. грн. [15], що на 551,3 млн. грн., або на 18% перевищує розмір видатків у 2006 р. (див. рис.1). І знову виникає питання: коли все ж держава почне скорочувати витрати на адміністрування податків і зборів?

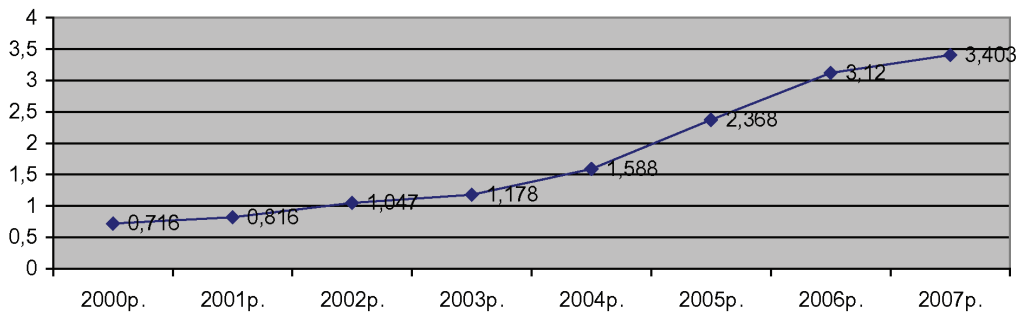

Рис. 1. Динаміка витраток Державного бюджету на утримання ДПАУ, млрд. грн.

Таким чином, розглянуті в концепції недоліки податкової системи не будуть усунуті, якщо держава в особі законотворчих і виконавчих органів не буде в цьому зацікавлена. Досі жодна з українських влад не продемонструвала щирого бажання створити сприятливі податкові умови для розвитку прозорого бізнесу в Україні. Аргументація щодо цього у необхідності фіскальної спрямованості податкової системи задля забезпечення надходжень до бюджету не є переконливою. Адже загальновідомо, що більшість коштів, минаючи бюджет, надходять у тіньовий сектор. І хоча представників влади це офіційно

бентежить, але рівень тіньової економіки в державі не зменшується. Цьому не існує іншого пояснення, крім того, що влада зацікавлена в несплаті податків і створенні потужного тіньового сектора, в якому перебувають і політики, чиновники, частина бізнесменів, кримінал. Тіньова економіка — могутнє джерело збагачення влади. Поки “тінь” потужна, про відокремлення влади від бізнесу в Україні говорити важко. Бізнес буде прагнути влади, а представники влади розглядатимуть політику як засіб власного збагачення. Це хоч і жорстокий, але факт.

Тому, якою б досконалою не була Концепція реформування податкової системи, вона до тих пір не дасть підстави розраховувати на те, що проблеми в сфері оподаткування будуть розв’язані, поки влада не буде відокремлена від бізнесу, а держава не перестане формувати з намічених цілей розвитку “блокнот агітатора” та почне реально їх втілювати в життя.

Література

1. Суторміна В. М. та ін. Держава – податки – бізнес: (Із світового досвіду фіскального регулювання ринкової економіки): Монографія / В. М. Суторміна, В. М. Федосов, В. Л. Андрущенко. – К.: Либідь, 1992. – 328 с.
2. Тищенко А. Н. Проблемы реформирования налоговой системы в экономике транзитивного типа / Налогообложение: проблемы науки и практики: Монография. – Х.: ИД “ИНЖЕК”, 2006. – 232 с.
3. Бальцерович Л. Уроки перехідної економіки // Економіст. – 2000. – № 3. – С. 21–25.
4. Концепція реформування податкової системи України / Затв. розпорядженням Кабінету Міністрів України від 19 лютого 2007 р. № 56-р. // www.sta.gov.ua
5. Микола Азаров: “Податкова служба має стати інструментом зростання конкурентоспроможної ринкової економіки України” // www.sta.gov.ua
6. Иванов Ю. Б., Крисоватий А. І., Десятнюк О. М. Податкова система: Підручник. – К.: Атіка, 2006. – 920 с.
7. Фахівці Всесвітнього банку і PWC досліджували // За матеріалами <http://status.net.ua/>
8. Иванов Ю. Б., Тищенко А. Н. Современные проблемы налоговой политики. – Х.: ИД “ИНЖЭК”, 2006. – 328 с.
9. Макконнелл К. Р. Экономика: принципы, проблемы и политика: В 2 т. / К. Р. Макконнелл, С. Л. Брю. – М.: Республика, 1992. – Т. 1. – 399 с.; Т. 2. – 400 с.
10. Закон України “Про податок з доходів фізичних осіб” від 22 травня 2003 року № 889-IV (зі змінами та доповненнями) / В зб. “Податкова сис-

тема. Хрестоматія”. Збірник систематизованого законодавства. – К.: “Бліц-Інформ”. – 2006. – Вип. 1. – С. 125–157.

11. Закон України “Про податок на додану вартість” від 3 квітня 1997 р. № 168/97-ВР (зі змінами і доповненнями) / В зб. “Податкова система. Хрестоматія”. Збірник систематизованого законодавства. – К.: “Бліц-Інформ”. – 2006. – Вип. 1. – С. 28–56.

12. Закон України “Про оподаткування прибутку підприємств” (в редакції Закону України від 22 травня 1997 р. № 283/97-ВР зі змінами і доповненнями) / В зб. “Податкова система. Хрестоматія”. Збірник систематизованого законодавства. – К.: “Бліц-Інформ”. – 2006. – Вип. 1. – С. 72–122.

13. Положення про порядок розрахунку податкових різниць за даними бухгалтерського обліку / Затв. наказом Міністерства фінансів України від 29.12.06р., № 1316.

14. Твердомед А. Податкова реформа: кому потрібна однозначність // Дзеркало тижня. – № 2 (631), 20–26 січня 2007 р.

15. Закон України “Про Державний бюджет на 2007 рік” від 19.12.2006 р., № 489 – У.

Романюк М. В.

ПЕРСПЕКТИВИ НАЦІОНАЛЬНИХ ПОДАТКОВИХ СИСТЕМ КРАЇН З ПЕРЕХІДНОЮ ЕКОНОМІКОЮ ТА ГЛОБАЛІЗАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ

Сучасний розвиток глобалізації суспільного життя має вагомі об’єктивні передумови. Жодна країна не може залишитися осторонь від цих процесів. Вони пов’язані з особливостями утвердження постіндустріальних технологій виробництва, поглибленням міжнародного поділу праці, перетворенням інформації, інтернаціональної по своїй сутності, в основний виробничий ресурс суспільства, соціалізацією економічних процесів.

Гармонізація національних економічних систем об’єктивно спричиняє гармонізацію систем оподаткування. Уперше ці процеси виражені наприкінці

ХІХ ст. початку ХХ ст. у створенні митних союзів деяких країн для проведення єдиної митної політики. У той же час, уніфікація структури й принципів оподаткування, єдиний напрямок податкових реформ та узгодження принципів побудови податкової політики в окремих державах свідчать про нові етапи процесу гармонізації національних податкових систем.

Не можуть залишитися осторонь від них і країни з перехідною економікою, що прагнуть посісти гідне місце в системі міжнародного поділу праці. Євроінтеграційний курс, обраний урядами деяких пострадянських країн, і в тому числі – України, вимагає істотного перегляду основ побудови податкової системи, оскільки зростає роль факторів та обставин економічного життя, що мають міждержавний, транснаціональний характер і формують новий якісний стан економіки, який виражається поняттям “глобалізація”.

Слід зазначити, що питанням доцільності й необхідності інтеграції податкових систем приділено чимало уваги в економічній літературі.

Серед українських вчених-економістів, що досліджували ці проблеми, варто згадати О. Д. Василика, В. П. Вишневецького, Ю. Б. Іванова, А. И. Крисоватого, Т. М. Кучерявенка, І. О. Лютого, А. М. Соколовську, В. М. Федосова, І. Я. Чугунова.

Питанням перспективи податкової політики в контексті світового розвитку присвячені роботи закордонних економістів: А. Зіденберга, Я. Корнаї, А. Погорлецького, А. Румянцева, Л. Сабельникова, Дж. Сакса, Д. Стігліца, Л. Хоффмана та ін.

У той же час, не всі питання інтеграції податкових систем в умовах глобалізації світогосподарських зв'язків належно розвинуті в економічній літературі. Так, зокрема, у сучасних дослідженнях основна увага приділяється перевагам такої інтеграції, котра повинна бути спрямована на збалансування інтересів національних господарств, що дає можливість прискорити економічний розвиток за рахунок вільного руху капіталів, робочої сили і товарних ресурсів (1, ст. 290).

Разом з тим, значно менше досліджені питання негативного впливу глобалізаційних процесів на функціонування національних податкових систем, ускладнення їхньої взаємодії, що обумовлюється факторами глобалізації, під якими, насамперед, розуміється розширення міжнародної торгівлі, зростання міжнародної мобільності капіталу й трудової мобільності, ріст міжнародних інвестицій і технологічні зміни, особливо в сфері комунікацій.

На нашу думку, прикладом цього може послужити практика податкової політики Європейського Співтовариства, де під впливом цих факторів стає усе складніше визначити податковий тягар у кожній конкретній країні, і виникає необхідність створення технології оподаткування глобальної економіки.

Збір податків не є самоціллю держави. З їхньою допомогою держава здійснює свої невід'ємні функції: забезпечує обороноздатність і соціальні гарантії, підтримує окремі галузі економіки й стимулює їхній розвиток. Тому рівень ліберальності податкової політики залежить від ефективності системи соціального забезпечення, створеної державою, оскільки для її функціонування потрібно значно менше коштів.

Сучасні економісти зазначають істотні відмінності пріоритетних функцій податків, характерних для двох сучасних моделей макроекономічного розвитку: неоліберальної та соціально-ринкової (2, ст. 30).

У неоліберальній моделі пріоритетною є регулююча функція податків. Податки, істотно впливаючи на діяльність господарюючих суб'єктів і населення, виконують функцію структурного регулювання економіки, створюючи або знищуючи одні зв'язки та зміцнюючи інші.

У той же час, соціально-ринкова модель робить значний наголос на фіскальній ролі податкових платежів. Звуження функцій податкової політики до наповнення державного бюджету на рівні науково-теоретичного аналізу призводить до ігнорування істотної групи соціально-економічних відносин щодо того, як процедура наповнення бюджету впливає на економічні процеси на макрорівні, а відповідно – і на мікрорівні. Тобто, в остаточному підсумку нівелюється питання про те, чи забезпечує податкова система розвиток економіки, чи стимулює вона цей розвиток, або, хоча б, не перешкоджає йому.

Тому показники податкового тягаря значно нижчі в країнах з переважно неоліберальною моделлю. Соціально-ринкова модель припускає більші соціальні гарантії, а відповідно – більші витрати по адмініструванню і більші податки.

Порівняльна характеристика показників державних доходів і витрат, наведена в табл. 1, свідчить про те, що частина країн Євросоюзу (наприклад, Ірландія й Великобританія) відрізняються незначною часткою державних витрат у валовому внутрішньому продукті (відповідно, в 2003 р. – 32,5 й 42,6%), у той час, як рівень державних витрат Німеччини й Франції, як найяскравіших представників соціально-ринкової моделі становить, відповідно, 48,9 й 54,5% ВВП.

Таким чином, зближення національних податкових систем має подвійну спрямованість. Для країн з неоліберальною моделлю кращим є злиття податкових систем та їх адміністрування із загального центру, що дає можливість додаткового зниження витрат на адміністрування податків, які стягуються, у той час, як для країн із соціально-ринковою моделлю перспективнішим є регулювання національних систем на наднаціональному рівні, що дає можливість мінімізувати негативні наслідки уніфікації податкових систем.

Показники державних фінансів деяких країн Європейського Союзу в 2003 році*

Країна	Частка у ВВП, %		
	Державні витрати	Державні доходи	Сальдо бюджету
Фінляндія	50,6	52,7	2,1
Данія	56,1	57,3	1,2
Швеція	58,2	58,7	0,5
Іспанія	39,5	39,9	0,3
Бельгія	51,4	51,6	0,2
Ірландія	35,2	35,4	0,2
Люксембург	46,9	46,8	0,1
Австрія	51,2	49,7	-1,4
Італія	48,9	46,4	-2,5
Португалія	47,9	45,0	-2,9
Греція	47,2	44,2	-3,0
Нідерланди	48,9	45,6	-3,2
Великобританія	42,6	39,3	-3,2
Німеччина	48,9	45,0	-3,9
Франція	54,5	50,4	-4,1

*джерело: www.worldbank.org

При цьому, варто враховувати ефект конкуренції між країнами в податкових режимах. Така конкуренція підштовхує окремі країни до зменшення податкового навантаження усередині країни. Для цього доводиться або скорочувати державні витрати, що для країн з високим рівнем соціальних програм може бути дуже хворобливим, або збільшувати бюджетний дефіцит, покриваючи його за рахунок емісії й збільшення державного боргу (внутрішнього або зовнішнього).

Обираючи неоліберальну модель макроекономічного розвитку, нові країни-члени Європейського Союзу використовують політику низьких податкових ставок для залучення закордонних інвестицій і кваліфікованих фахівців. При цьому важливо, щоб національна податкова політика будувалася на єдиних підходах до національного інвестора й інвестора-нерезидента, тому що в протилежному випадку можливий відтік національного капіталу в низькоподаткові юрисдикції.

Крім того, варто врахувати, що використання податкової системи як інвестиційного ресурсу новими членами Євросоюзу створює додатковий тиск на фінансові системи країн-донорів Співтовариства, оскільки низький рівень податкових надходжень не дає можливості новим членам Співтовариства самостійно здійснювати економічні й соціальні перетворення. Таким чином, формується потреба в залученні прямих фінансових субсидій із країн, де рівень оподаткування залишається дуже високим.

На сформовану в межах країн Європейського Співтовариства податкову політику та механізм її реалізації негативно впливають явища сучасної глобальної економіки. Оскільки Україна, як і деякі країни з перехідною економікою, як пріоритет зовнішньоекономічного розвитку обрала євроінтеграцію, врахування їх при формуванні податкової політики країни повинно здійснюватися вже сьогодні.

По-перше, частиною середовища глобальної економіки є торгівля через всесвітню інформаційну мережу, що ускладнює роботу податкових органів, оскільки електронні трансакції легше приховати або фальсифікувати, а крім того, з розвитком торгівлі благами, що не існують у фізичній формі (музичними записами, освітніми послугами тощо), найчастіше буває складно

встановити факт такої торгівлі за фізичною наявністю магазину або фіскальну приналежність платника податків до конкретної країни.

По-друге, значні труднощі в обрахуванні індивідуальних податків створює використання в розрахунках електронних грошей, тому що їхній облік здійснюється на загальному рахунку, не розбитому на рахунки користувачів.

По-третє, для оптимізації оподаткування, зниження податкового тягаря та мінімізації податкових платежів широко використовуються офшорні зони. Слід зазначити як можливість їхнього використання в податковому плануванні шляхом застосування пілг, зафіксованих у місцевому й міжнародному законодавстві, так і можливість застосування як засобу незаконного ухилення від сплати податків і зборів та відмивання грошей.

По-четверте, істотний вплив на податкову політику країн Співтовариства здійснює трансфертне ціноутворення та трансакції між підрозділами або філіями транснаціональних компаній. Оцінка в цих трансакціях інтелектуальної власності, витрат на наукові дослідження і технології може істотно впливати на оподаткування прибутку цих компаній.

П'ятим фактором, який впливає на побудову податкової політики, є відносно вільне переміщення робочої сили, що створює можливість для мінімізації оподаткування доходів усередині країни у випадку роботи за кордоном. Використовуючи лояльніші податкові системи, фізичні особи також мають можливість отримувати предмети розкоші та інші товари, що оподатковуються високими акцизами усередині країни, за кордоном. Це призводить до скорочення надходжень у національні бюджети непрямих податків.

Ці явища глобальної економіки, накладаючись на міжнародну конкуренцію податкових систем за вигідніше розміщення капіталу, спричиняють істотне зменшення податкових надходжень у країнах з перехідною економікою, яким необхідно в процесі реформування національних податкових систем ураховувати їхню дію.

Джозеф Стігліц у статті “У тіні глобалізації” окреслив цю необхідність у такий спосіб: “...глобалізацію можна вибудовувати так, щоб розкрити її позитивний потенціал. Ми не можемо повернути колесо глобалізації назад – нам доведеться жити з нею. Питання в тім, як її вибудувати, щоб якнайбільше людей у підсумку отримали максимум користі, щоб її плоди розподілялися рівномірніше” (3, ст. 5).

Податкова система, сформована в Україні, схожа до податкових систем розвинутих європейських країн. Більшість податків, які застосовують у вітчизняній фінансовій системі, подібні до європейських. Однак, оскільки ця система сформувалася в умовах високих соціальних зобов'язань держави, вона має переважно фіскальний характер, її регулююча функція не зорієнтована на стале економічне зростання та не сприяє зростанню економічної активності суб'єктів господарювання. Існуюча система формування державних доходів віддзеркалює недосконалість та суперечності перехідної економіки.

Її реформування, що здійснюється за умов відсутності визначеної та встановленої законодавством концепції, обмежується запровадженням окремих законодавчих актів, які не дуже адекватні стану економіки. З одного боку, зміни, що пропонуються та вносяться в податкове законодавство, спрямовані на зменшення податкового навантаження та податкове стимулювання підприємницької діяльності, з іншого, високий рівень соціального захисту вимагає значних державних видатків, а отже – високого рівня акумуляції доходів.

Таким чином, в сучасній економічній практиці України простежується поєднання двох сучасних моделей макроекономічного розвитку: неоліберальної та соціально-ринкової.

Євроінтеграційний курс уряду України також вимагає суттєвого перегляду основ побудови податкової системи, оскільки зростає роль факторів та обставин економічного життя, що мають міждержавний, транснаціональний характер і формують новий якісний стан економіки, який виражається поняттям “глобалізація”.

Мобільність світового ринку капіталів та ринку праці формує цілу низку нових явищ в національних економіках, що проявляється в нових формах конкурентної боротьби. Поряд з традиційною боротьбою за кошти покупця,

з'являються такі, продиктовані глобальними обставинами форми, як боротьба за кошти інвестора, за висококваліфіковану робочу силу тощо.

Реалізація цих нових форм конкурентної боротьби пов'язана з місцем і роллю держави, яка повинна створювати відповідне інституційне середовище для успішної боротьби за інвестиційні та трудові ресурси, застосовуючи заходи економічної політики.

На нашу думку, з інституціональної точки зору економіка України на теперішньому етапі не є конкурентною, оскільки її податкова система порівняно з країнами Євросоюзу відрізняється такою рисою, як переважання адміністрування над ринковим впливом на економічні процеси. Враховуючи це, привабливість України, як економічного простору для здійснення інвестицій, є неконкурентною.

Разом з тим, інституційне реформування економіки України повинно здійснюватися як комплекс заходів податково-бюджетної та грошово-кредитної політики. Досвід здійснення ринкових реформ у країнах з перехідною економікою свідчить про те, що успішними виявилися реформи тих країн, які фактично використовували комплексний підхід при узгодженому застосуванні різних важелів економічної політики в єдиному напрямку обраних економічних реформ.

Слід зазначити, що фінансова політика держави є суперечливою за своєю суттю. Уряд вимушений вирішувати завдання, які можуть бути не тільки сумісними, а й суперечливими (наприклад, боротьба з інфляцією та подолання безробіття). Кошти єдиного бюджету розподіляються і використовуються на забезпечення потреб різних галузей економіки та різних соціальних груп, що неминуче зумовлює потребу швидкого маневрування коштами та черговості у вирішенні тих чи інших соціально-економічних завдань.

З нашої точки зору, враховуючи складність і багатоплановість податкової системи, можливе лише теоретичне побудування її ідеальної моделі,

яка під дією зовнішніх факторів впливу буде постійно видозмінюватися, базуючись при цьому на загальному незмінному принципі інвестиційної привабливості.

Завдання реформування податкової системи перехідних економік ускладнюється тим, що лібералізація економічних відносин суперечить соціальній орієнтованості вітчизняного господарського механізму. На розумінні та всесторонньому врахуванні цієї суперечності слід базувати наукові методи та принципи податкового регулювання, напрямки його реформування і розвитку в сучасних економічних умовах.

Низька результативність діючої податкової системи дає змогу сформулювати вимоги до системи оподаткування та принципів державного регулювання податкової системи, які враховують соціально-економічну ситуацію в країні та стратегічні завдання реформування національної економіки та її європейської інтеграції. Реформування податкової системи повинно базуватися на таких вимогах, як прозорість і повнота сплати податків, стабільність і рівномірність податкових надходжень до Державного бюджету, їх зростання за рахунок розширення бази оподаткування та легалізації тіньового сектора економіки, врахування суперечностей між загальнодержавними та місцевими інтересами, наукова обґрунтованість податкових ставок і простота адміністрування податків і зборів.

Отже, виникає необхідність комплексного підходу до реформування податкової системи, який, на нашу думку, повинен містити такі складові:

- забезпечення стабільної правової бази функціонування податкової системи, її гармонізація з законодавством, що регулює господарські відносини (для України насамперед – Цивільним та Господарським Кодексами України);
- організаційні зміни, що полягають в чіткому визначенні місця та ролі Державної податкової служби, скорочення її чисельності з одночасним підвищенням ефективності функціонування, ліквідація нехарактерних для податкового органу функцій (трактування податкового законодавства, слідчі дії);
- зміни методів і принципів контролю за сплатою податків, зміни взаємовідносин податкового органу з платником податку;
- узгодження ставок оподаткування з можливостями платників податків;
- галузеве і регіональне диференціювання ставок оподаткування з метою узгодження різних груп економічних інтересів.

Побудова податкової системи на підставі означених принципів дасть можливість створити в країні принципово новий інвестиційний ресурс – податкову привабливість економіки. Він буде використаний як внутрішнім інвестором – платником податків, так і сприятиме конкурентності економіки України на ринку капіталів.

Література

1. Іванов Ю. Б., Тищенко О. М. Сучасні проблеми податкової політики: Навч. посібник. – Харків: ИД “Інжект”, 2006. – 327 с.
2. Погорлецький А. І. Податкові аспекти розширення Європейського Союзу // Вісник Санкт-Петербур. університету, – Серія 5. – Вип. 1. – 2005. – Ст. 30–39.
3. Дж. Стігліц У тіні глобалізації. <http://rusref.nm./indexpub216.htm>

Крисоватий А. І.

ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ПОЛІТИКИ В СФЕРІ ОПОДАТКУВАННЯ

Наріжна проблема формування концепції стратегії та тактики податкової політики в Україні набула актуальності не тільки через проблеми економічного і фінансового характеру. Сімдесятилітній тоталітарний режим спотворив психологію людини, а тому реформи щодо визначення стратегії та тактики податкової політики не можна обмежити лише матеріальною сферою. Необхідно також враховувати процеси ґрунтовної зміни ментальності громадян і, найголовніше, їх ставлення до перемін, яких неможливо уникнути при новітніх умовах державотворення.

Наукове підґрунтя для трансформації психології податкових фінансів в контексті оптимального врахування інтересів усіх суб'єктів податкових правовідносин закладено відомими вітчизняними та зарубіжними вченими-економістами. Серед зарубіжних науковців варто зазначити праці Ш. Бланкарта, У. Петті, А. Сміта, Д. Рікардо, І. Канта, П. Прудона, М.М.Алексеєнко, Дж.Сакса, Е.Ліндаля, К. Вікселя, А. Піґу, І. Озерова, Дж. Кейнса, М. Уейденбаума, А. Вернса, Г. Стайна, У. Фелнера, Г. Уоліча, А. Лаффера, К. Джозефа, Дж. Хау, А. Селдона, Й. Шумпетера. Серед вітчизняних науковців, які займаються проблемами оподаткування, треба згадати: В. Андрущенко, О. Василика, В. Вишневського, В. Гейця, А. Даниленка, О. Данілова, Т. Єфименко, В. Загорського, Ю. Іванова, О. Кириленко, І. Лютого, І. Луніну, П. Мельника, Ц. Огня, А. Поддєрьогіна, А. Соколовську, В. Суторміну, В. Федосова, С. Юрія.

Проблема співвідношення інтересів держави й економічних агентів дуже давня, тому важко знайти людину, у менталітеті якої не відобразилось би певне ставлення до дій такого суспільного інституту, як держава. Як суспільний інститут держава є стосовно окремої особи інститутом примушення, який проголошує суспільні цілі, але прагне досягти їх за рахунок індивіда, змушуючи його платити податки на утримання самого апарату примушення та соціальної сфери. Оскільки кожна людина позитивно сприймає отримання доходу у будь-якій формі і негативно його втрату (якщо це не пов'язано із задоволенням її потреб), сплата платежів на користь державі у будь-якому обсязі не приносить індивіду задоволення. Тому психологічне сприйняття дій держави у сфері податкового тиску на індивіда має два основних прояви у його поведінці. Людина:

- 1) або підтримує державу сплатою податків у повному обсязі;
- 2) або зробить усе можливе, щоб зменшити податкове навантаження (тобто проявити опір).

Для країни з низьким рівнем особистого споживання психологічне сприйняття податкових дій має не останнє значення. Саме воно формує мотивацію особи щодо держави: усі доходи особи легалізовані (тобто відомі державі) чи ні. Проблема в тому, що через дії економічних агентів, їхні психологічні оцінки “щирості” обіцянок з боку держави і наслідків довіри цим обіцянкам, довго не “відпускають” свідомість індивіду. Як наслідком – неефективне використання податкових інструментів, оскільки економічні агенти ще деякий час продовжують бути нечутливими до державного впливу, результатом чого є відсутність змін в об’єкті впливу податкової політики та досягненні поставлених цілей.

Прагнення держави мобілізувати додаткові ресурси за рахунок легалізації тіньових капіталів цілком зрозуміло, але при цьому відносини з їх легалізації між відповідними державними органами й економічними агентами мають бути еквівалентними. Якщо економічний агент приховує від держави частину своїх коштів, то для нього може бути замало лише усвідомлення того, що держава наголошує на відсутності переслідувань у разі добровільної легалізації тіньових доходів. Добровільна легалізація доходів суб’єкта господарювання від вторинної економіки (економіки, яка не сплачує податків – “тіньової” економіки) є свідомим оприлюдненням протиправних дій, що вважається дуже важким кроком з психологічної точки зору. Тому слід врахувати, у який спосіб економічним агентам повідомляють про наміри держави щодо легалізації доходів. Особливо у разі відсутності з боку держави можливостей або прагнення запропонувати особам, що легалізують свої доходи, певні переваги щодо цієї дії. Податкова амністія, конфіденційність інформації, гарантії відсутності дій з боку держави щодо конфіскації задекларованого капіталу – все це може викликати інтерес та сформувати в економічного агента психологічне підґрунтя для декларування своїх нелегальних доходів.

Інструментами податкового впливу, які мали б виразний психологічний вплив можна вважати ставки оподаткування (особливо прямого), оскільки саме з податковою системою, незалежно від бажання економічного агента, він має справу хоча б уже тому, що функціонує як економічна одиниця.

Податкова політика кожної країни має свої особливості ще й з точки зору того, що на неї має впливати менталітет суспільства – сформована століттями свідомість людей. Справа не в тому, що підвищення податків в одній країні буде сприйматись позитивно, а в іншій – ні. Йдеться про форми та способи прояву психологічної реакції на фіскальні дії держави. Якщо національний тип охарактеризовано як впертий індивідуалізм, то економічні агенти цієї країни опиратимуться діям держави, захищаючи свої інтереси доти, доки це буде

можливо. Про це не слід забувати під час розгляду можливих перспектив застосування податкових інструментів.

Успіх реалізації політичних рішень щодо управління фінансами залежить від соціально-економічної організації суспільства. Такий підхід до пояснення й вирішення податкових проблем отримав назву фіскальної соціології.¹ Державним фінансам властивий нерозривний зв'язок з розвитком держави та суспільства. Фінансові процеси, пов'язані з державними доходами та видатками, фінансове становище держави неможливо зрозуміти поза соціологічним контекстом. Об'єктивна залежність між суспільними підвалинами, рівнем економічного розвитку й політичним середовищем, з одного боку, і бюджетною системою, з іншого, вимагає систематичного врахування змін соціальних параметрів при аналізі фінансових явищ.

Сьогодні та частина фіскальної соціології, яка називається суспільним вибором, безпосередньо стала складовою вчення про психологію фінансів держави. Без знайомства з ідеями та понятійним арсеналом фіскальної соціології неможливо охарактеризувати сучасний стан податкового мислення, а отже – й практику реалізації податкової політики. Майже 500 років тому Ібн Хальдун, відкритий заново в Європі на початку XIX ст., висловив ідеї, що виявилися, на диво, сучасними й придатними не лише для аналізу оподаткування, а й соціально-економічних процесів. В інтерпретації Ібн Хальдуна сільський тип соціальної організації та виробництва поступово замінюється міським. Місто перетворюється на центр політичної влади, осередок цивілізації та культури. Зростаючі виробництво й багатство сприяють розвитку держави, проте породжують також саморуйнування, змінюють соціальну поведінку людей. Вони звикають до комфорту, стають марнотратними. З'являються борги, а, живучи в борг, окремі люди й цілі суспільства вважають себе багатшими, ніж вони є насправді. Ці вади переходять і на створену людьми державу. Стають нормою бюджетні дефіцити.² Держава – не тільки вища політична сила і влада. Вона також виконує численні функції: заохочує економіку та торгівлю, розвиває науку й мистецтво, створює ринок товарів і послуг. За Ібн Хальдуном, держава – несучий елемент цивілізації. Інститут державних фінансів та його елементи – бюджетні видатки з їхнім впливом на економічне життя, податки, які можна сприймати і як дохід державної скарбниці, і як збиток для платника, – складова частина цивілізації, її підйому й занепаду.

Податки виникають на високому рівні суспільного розвитку, бо вони вимагають загальновизнаних законів і норм громадянської поведінки, інакше – податки сприймаються як свавільна конфіскація приватної власності. Буржуазна цивілізація виробила відомі критерії оподаткування:

¹ Шумпетер Й. Капіталізм, соціалізм и демократія. – М.: Економіка, 1995. – С. 456.

² Там само. – С. 456.

- справедливість;
- неупередженість;
- рівність;
- всеосяжність;
- платоспроможність.

Додержання цих правил – необхідна умова здорового соціально-економічного розвитку, а порушення неминуче спричиняє занепаду держав.

Із розширенням державної діяльності необхідне збільшення податкових надходжень, що буває безболісним для суспільства тільки за постійного зростання економічного добробуту. При визначенні висоти податкових ставок головне – заохочення ділової активності, оскільки повне руйнування економічних стимулів означає руйнацію цивілізованого суспільства. Цілком зрозуміло, що в царині оподаткування добро для господарювання – низькі податкові ставки, а зло – високі. В намаганні перебороти бюджетні дефіцити податки збільшують, що підриває економічну базу державних доходів. Схоже, теорія Ібн Хальдуна була першою звісткою, яка віщувала міграцію населення з країни із занепадаючою економікою, що призводить до неминучих наслідків: наростання нестачі робочої сили, спаду виробництва і, врешті-решт, утрати податкових надходжень.³

Може, сама держава здатна компенсувати занепад ділової активності та монополізувати господарчу діяльність? Адже держава багатша, ніж будь-який її громадянин і, крім того, володіє потужними інструментами політичної влади. Але прислухаймося до попередження з глибин середньовіччя: вилучення виробництва та комерції з приватних рук рівнозначне знищенню економічних основ суспільства. Крім того, спотворюється, робиться ненормальним процес оподаткування, бо податки стягуються державою залежно від результатів хазяйнування самих державних органів.

Оцінюючи вчення Ібн Хальдуна загалом, помічаємо немало тверджень, спільних з іншими діалектичними уявленнями про взаємозв'язок між станом економіки, розвитком держави та поступом цивілізації. Чим могутніша державна влада, чим ефективніше управління, чим сильніше урядове заохочення економіки, тим успішніше економічне зростання й вище суспільне благо. І навпаки, економічне процвітання генерує державну могутність.⁴ Проте тут виникає зловісна спіраль: приріст державної сили забезпечується збільшенням обсягу бюджету. Це потребує нових і вищих податків, що, в свою чергу, пригнічує економічне життя. Спроби активізувати його через безпосереднє

³ Держава – податки – бізнес (із світового досвіду фіскального регулювання економіки) / Під ред. В. Л. Андрущенко, В. М. Федосова, В. М. Суторміної. – К.: Либідь, 1992.

⁴ Шумпетер Й. Капіталізм, соціалізм і демократія. – М.: Економіка, 1995. – С. – 456.

втручання держави в господарську діяльність і мобілізацію доходів мають подальші негативні наслідки.

Колись середньовічний мудрець зробив висновки, правильні для всіх часів: податки й інші доходи відповідають умовам конкретної суспільної ситуації. А зміни податкових систем відображають докорінні перетворення соціальних структур та досягнуту фазу розвитку.

Оперуючи поняттям “податкова держава”, Йозеф Шумпетер модернізував уявлення про взаємозалежність між соціальною організацією суспільства й державним сектором. У його інтерпретації фіскальна система постає як складова частина суті й форми держави та учасниця процесів еволюції економічних систем. Відповідно до поглядів Й. Шумпетера, структура державних доходів залежить від рівня економічного розвитку, форми держави, її потреб.⁵ Неможливо замінити одну фінансову систему на іншу без фундаментальних змін природи самої держави. Такі зміни означають, що економіку рухають нові суспільні сили в новому напрямку, модифікується зміст соціального побуту.

Проте за умов існування ринкової економіки податкові домагання держави об’єктивно обмежені. Це обмеження розвитку фіскальної сфери й обсягу податкових надходжень визначається динамічною взаємодією ринкових і політичних сил, що внутрішньо притаманна капіталізму. Сягнувши певного рівня, претензії фіску заходять у суперечність з економічними потребами, стають соціально та психологічно неприйнятними. Послідовники фіскальної соціології особливо наголошують на тому, що розширення державного сектора економіки за рахунок приватного призводить до згортання підприємницької активності. При збільшенні вилучення ресурсів державою як неринковою і неконкурентною силою продуктивне зростання економіки гальмується.

Зниження економічного потенціалу накладає обмеження й на можливості держави адекватно задовольняти попит суспільства на послуги урядових інститутів, включаючи стимулюючі заходи щодо господарства. Коло замикається. Фіскальна соціологія розкриває прості, але незаперечні істини – з падінням ефективності та прибутковості виробництва руйнується фінансова база правової, а отже, й податкової держави. У такій ситуації намагання підвищити податкові ставки бізнес сприймає як кару. Моральність платників падає, що при суцільному декларуванні доходів має фундаментальне значення.

Так, при недотриманні соціології фіску податок з норми цивілізованого суспільства може перетворитися на ворога його економічно активної верстви – ділового світу. Будучи оточеним певними соціально-економічними обставинами, податок має відповідати умовам і потребам часу. Й. Шумпетер називав “подоходний” податок дитиною капіталістичного суспільного устрою. Проте це “дитя”, якщо дати йому перерости й посісти чільне місце

⁵ Шумпетер Й. Капіталізм, соціалізм і демократія. – М.: Економіка, 1995. – С. 456.

в сім'ї соціальних інститутів, здатне придушити свою матір – економіку та зруйнувати свій дім – податкову державу.⁶ Заслуга соціального погляду на податок – у посиленій увазі до людського фактора фіскальних процесів, у тому суб'єктивно-індивідуалістичному аспекті аналізу, який можна назвати податковим антропологізмом. Якщо погодитися, що головними діючими особами податкового процесу є індивідуальності – розсудливий виборець, він же і носій податків, менеджер фірми, для якого сплата корпоративного податку – частина стратегії бізнесу, а також урядовий бюрократ як збирач і контролер, то антропоцентризм податкового знання не здається вже таким безпідставним. Виявляється: без класового аналізу відносин власності, а точніше, передбачаючи, що більшість людей мають або можуть мати власність, оперуючи мотивами економічної й політичної поведінки соціальних угруповань, політичних партій та окремих індивідів, цілком можливо одержати змістовні наукові висновки щодо суспільного призначення та функціонування податкової політики.

У податковій психології немає якоїсь улюбленої ідеї, що безперечно приймається за доведену істину, досягнення якої – абсолютна мета фіскального будівництва й яка все виправдовує на шляху до неї. Вона лише намічає маршрути податкової практики, постійно вишукує способи й орієнтири такої модифікації податкової системи, щоб перетворити її на активний фактор соціально-економічного розвитку, а не на його баласт чи гальмо.

Ідеям фіскальної соціології, що оперує поняттями економіки, фінансів, оподаткування, права, суспільної психології, зобов'язана своїм походженням сучасна теоретична концепція державних фінансів – теорія суспільного вибору.⁷

Серед джерел теорії суспільного вибору треба зазначити філософію екзистенціалізму, яка розуміє свободи та права людини як внутрішньо індивідуальну свободу волі й думки, рішень та вибору. Ці вияви особистості здобувають суспільне визнання через демократичну участь у соціально-політичних подіях.

У демократичному суспільстві податкова політика формується як результат складного процесу взаємодії інтересів і пристрастей економічного, соціального, політичного, культурного характеру. При цьому податкова політика, якщо вона справді є політикою, обслуговує не тільки поточні потреби. Вона передбачає бажані та перспективні цілі й забезпечує їх реалізацію. Раціональність податкової політики – не у відданості догмам, а в сприянні довгочасному розвитку та процвітанню. Перебороти потяг до видимих, безпосередніх інтересів — не просте завдання. Минуло чимало часу, перш ніж західні демократії в державних масштабах виробили механізм добору відповідальних політиків та чиновників, здатних відстоювати й забезпечувати національні інтереси.

⁶ Шумпетер Й. Капіталізм, соціалізм і демократія. – М.: Економіка, 1995. – С. 456.

⁷ Тарасова С. В. Экономическая теория благосостояния: Учеб. пособие для вузов. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2001. – С. 239.

У завершеному вигляді концепція демократичного механізму довготривалого та короткотривалого акценту оподаткування, що об'єднує в єдине ціле функціонування інститутів державної влади, процеси виборів і голосування, мотивацію поведінки виборців, партійні програми, політику урядової бюрократії, стримала на Заході назву теорії суспільного вибору. Теоретики суспільного вибору стверджують, що підхід з цього боку до з'ясування природи оподаткування – продукт демократії, в межах якої людину трактують як егоїстичну й водночас раціональну істоту, котра максимізує свої вигоди в умовах соціально-економічних обмежень. Егоїстичні інтереси лише стримуються, гуманізуються обережними (щодо багатства) способами організованого державою перерозподілу доходів через систему оподаткування.

Щоправда, бізнес нерідко вважає податкові вилучення нестерпними й через те вимагає податкових пільг чи бюджетних субсидій. У результаті податки перетворюються на інструмент сприяння зростанню власності та модернізації економіки, але водночас залишаються джерелом коштів для полегшення долі соціально обділених суспільних верств. На державні кошти фінансується соціальна сітка, що допомагає бідним вижити.

Проблема суспільного вибору податкової політики існує лише в контексті демократії й особистої свободи. З нормативної позиції суспільний вибір спирається на передумову, що суспільству необхідно мати сукупність цінностей чи забезпечуваних суспільною владою колективних благ, без яких воно – не суспільство.⁸ Цим вимогам відповідають блага цивілізованого суспільства: національна безпека, правопорядок, охорона здоров'я, освіта, благоустрій тощо. Користування названими благами має прямувати до певного ідеалу — оптимуму Парето. Це означає, що істинне поліпшення суспільних умов, у тому числі породжуваних процесами перерозподілу через оподаткування, можливе лише тоді, коли той чи інший захід здатний:

- 1) підвищити добробут усіх без винятку;
- 2) підвищити добробут якоїсь однієї соціальної групи (груп), не змінивши добробут інших.

Теорія суспільного вибору не розставляє всіх крапок над “і”, ухиляється від дефініцій, не формулює мету суспільного розвитку. Вчення про вибір нагадує про неодмінну різноманітність, невизначеність реальності. На практиці вибір звернений до особистої відповідальності людей та організацій, що господарюють чи беруть участь у політичному процесі. Це породжує свої проблеми. В умовах демократії неминуче зростає кількість формальних і неформальних, професійних і політизованих об'єднань, кожне з яких переслідує групові інтереси, тобто робить власний вибір. Надмірне розростання та різноманітність

⁸ Тарасова С. В. Экономическая теория благосостояния: Учеб. пособие для вузов. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2001. – С. 239.

суспільних уподобань, попереджав Й. Шумпетер, шкодить економічному розвитку. Адже розвиток – справа потрібна й дорога, а вузькі інтереси, як і їхні тимчасові комбінації, прагнуть швидких результатів, крикливо претендуючи на якомога більший шматок “суспільної паляниці”. Тож за умов демократичного управління більшістю, за котрою стоять дрібні, але численні групові інтереси, суспільний консенсус щодо розподілу наявних ресурсів досягається одним загальним інтересом – зростанням обсягу державного бюджету. Звісно, операційними інструментами такого перерозподілу є податки, бюджетні субсидії й інші державні регулюючі заходи. Західні вчені давно застерігають: демократія будь-що повинна вирішити проблему ефективного перерозподілу в інтересах економічного зростання, якщо вона не хоче загинути.

На думку американського теоретика державних фінансів Р. Масгрейва, для того, щоб демократичним шляхом визначити податкову політику серед економічних, політичних та ідеологічних впливів необхідно зважати на поведінку на виборах людей – носіїв різних інтересів, що залежать від рівня доходів та їхнього походження, регіону, виду діяльності, віку.⁹ В цьому соціальному конгломераті розбіжності потреб тих, хто зацікавлений у фіскальній експансії перерозподілу, і тих, хто проти неї, можуть взаємно блокувати необхідні заходи податкової політики.

Суть проблеми, поставленої теорією вибору при розробці стратегії і тактики податкової політики, наочно ілюструє такий приклад. Припустимо, що є три парламентарії, котрі мають вибрати між трьома програмами (які потребують відповідного фінансування за рахунок платників податків) – великою (1), середньою (2), невеликою (3). Цілком імовірно, що голоси розподіл

Депутат А: 1 \implies 2 \implies 3

Тобто, перша має перевагу над другою, друга – над третьою.

Депутат Б: 2 \implies 3 \implies 1

Депутат В: 3 \implies 1 \implies 2

Проблему створює нелогічна поведінка депутата В: коли загалом віддають перевагу великій програмі над середньою, середній – над невеликою, то депутат В вибирає невелику програму проти великої. Він чинить непослідовно, але він має на це формальне право.

На основі цього парадоксу вибору в 1951 р. К. Ерроу сформулював славнозвісну теорему, названу його ім'ям: якщо можливих варіантів більше, ніж

⁹ Samuelson P.A., Nordhause W.D. *Macroeconomics*. 13th ed. – New York: McGraw – Hill Company, 1989.

два, жодна процедура голосування не забезпечує розумного колективного вибору, який відповідав би п'яти умовам (раціональності, незалежності від безглузвих альтернатив, позитивному взаємозв'язку, оптимуму Парето, недопустимості диктату).¹⁰ Парадокс голосування, за Ерроу, підкреслює як непередбачуваність незрілої демократії, де можлива нелогічна поведінка, так всю складність прийняття рішень у парламенті, що різняться надто великою різноманітністю позицій.¹¹ Податковий компонент теорії вибору має тут особливе значення. Адже оподаткування як процес реалізації податкової політики стосується всіх без винятку суспільних та особистих інтересів. Податковій політиці належить неабияка роль у регулюванні економіки та управлінні державою. В умовах ринкової економіки вона часто заміщає планові, цінові, адміністративні методи управління соціально-економічними процесами. Ця політика може стати заручницею хибної, але панівної суспільної думки, жертвою явних чи прихованих тисків на законодавців. Вихід з цієї ситуації у тому, що нормальний демократичний процес має еволюціонувати поряд із пізнавальним, разом із визріванням правосвідомості громадян як виборців та платників податків. Тоді суспільство може знаходити й приймати потрібні “податкові преференції”, а платники, як і урядовці, керуватимуться не егоїстичними інстинктами, а раціональними сподіваннями, продиктованими громадянською відповідальністю та обов'язком. На жаль, уроки демократії, вже давно збагнуті на Заході, нам ще доводиться засвоювати, а заодно і налагоджувати партнерські стосунки в царині податкової політики між державою та її суб'єктами.

Література

1. Шумпетер Й. Капитализм, социализм и демократия. – М.: Экономика, 1995. – С. 456.
2. Держава – податки – бізнес (із світового досвіду фіскального регулювання економіки) / Під ред. В. Л. Андрущенко, В. М. Федосова, В. М. Суторміної. – К.: Либідь, 1992.
3. Тарасова С. В. Экономическая теория благосостояния: Учеб. пособие для вузов. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2001. – С. 239.
4. Samuelson P.A., Nordhause W.D. Macroeconomics. 13th ed. – New York: McGraw – Hill Company, 1989.
5. Mabry R., Ulbrich H. Inroduction to economic principles. – New York: McGraw Hill Company, 1989.

¹⁰ Mabry R., Ulbrich H. Inroduction to economic principles. – New York: McGraw Hill Company, 1989.

¹¹ Те саме.

Крупка М. І.
Замасло О. Т.

РОЛЬ ПОДАТКУ З ДОХОДІВ ФІЗИЧНИХ ОСІБ У ФОРМУВАННІ ФІНАНСОВИХ РЕСУРСІВ УКРАЇНИ

Орієнтація України до інтеграції в європейську спільноту потребує відповідних підходів до удосконалення податкової системи. Одним із важливих її елементів є оподаткування доходів фізичних осіб. У 2004 р. реформовано прибутковий податок з доходів громадян: знижено ставку податку, розширено базу оподаткування, визначено податкову соціальну пільгу для працівників з низькими доходами. Пройдено складний шлях, але чи розв'язано проблему оптимального податкового навантаження, регулюючої функції податку, легалізації доходів громадян? Ці питання й досі турбують економістів, а проблема реформування прибуткового оподаткування залишається актуальною.

Вагомий внесок у розвиток теорії та практики оподаткування доходів фізичних осіб і його удосконалення зробили у наукових та науково-практичних дослідженнях такі учені, як О. Василик, О. Данілов, Л. Демиденко, С. Лекарь, А. Нікітішин, А. Соколовська, В. Федосов, Н. Фролова. Втім, не всі аспекти цієї актуальної проблеми в умовах трансформаційної економіки України з'ясовано й обґрунтовано, багато положень є дискусійними. Потребує вирішення питання теоретичного обґрунтування рекомендацій щодо удосконалення системи оподаткування доходів фізичних осіб в Україні на основі врахування зарубіжного досвіду.

Податок з доходів фізичних осіб (ПДФО) відіграє суттєву роль у формуванні доходів бюджетів багатьох країн. В Україні його частка в обсязі доходів бюджету в 1994 р. становила 10% від суми податкових надходжень, але протягом останніх років бюджетне значення цього податку постійно зростає, про що свідчать дані табл. 1.

Таблиця 1

Динаміка окремих податкових платежів у структурі доходів державного бюджету України [7] млрд. грн.

Податок	Роки					
	2000	2001	2002	2003	2004	2005
ПДВ	9,4	10,3	13,5	12,6	16,7	33,8
Податок на прибуток	5,6	6,2	8,2	13,1	16,0	23,3
Податок з доходів фізичних осіб	6,4	8,8	10,8	13,5	13,2	17,3
Акцизний збір	2,1	2,4	3,9	5,1	6,7	7,9

Розділ 2. Вектори розбудови податкової системи

З фіскальної точки зору цей податок є нестабільним джерелом формування доходів бюджету, оскільки циклічні коливання економіки істотно впливають на базу оподаткування доходів фізичних осіб. Крім того, розподіл податкових надходжень є нерівномірним у різних регіонах і залежить від розвитку промислового виробництва (рис.1).

З позиції регулюючого впливу на макроекономіку ПДФО відносять до одного з найбільш “вбудованих стабілізаторів” економічного циклу, оскільки оподаткування гнучко реагує на економічні піднесення і спади.

Відповідно до нормативів відрахувань від загальнодержавних податків у доходи місцевих бюджетів України, ПДФО закріплюється у розмірі 100% за доходами місцевих бюджетів. Очевидно, що фінансовою основою стабільності як у регіоні, так і в державі загалом є бюджети органів місцевого самоврядування, від наповнення яких залежить своєчасність і повнота реалізації затверджених у регіоні цільових програм соціально-економічного розвитку.

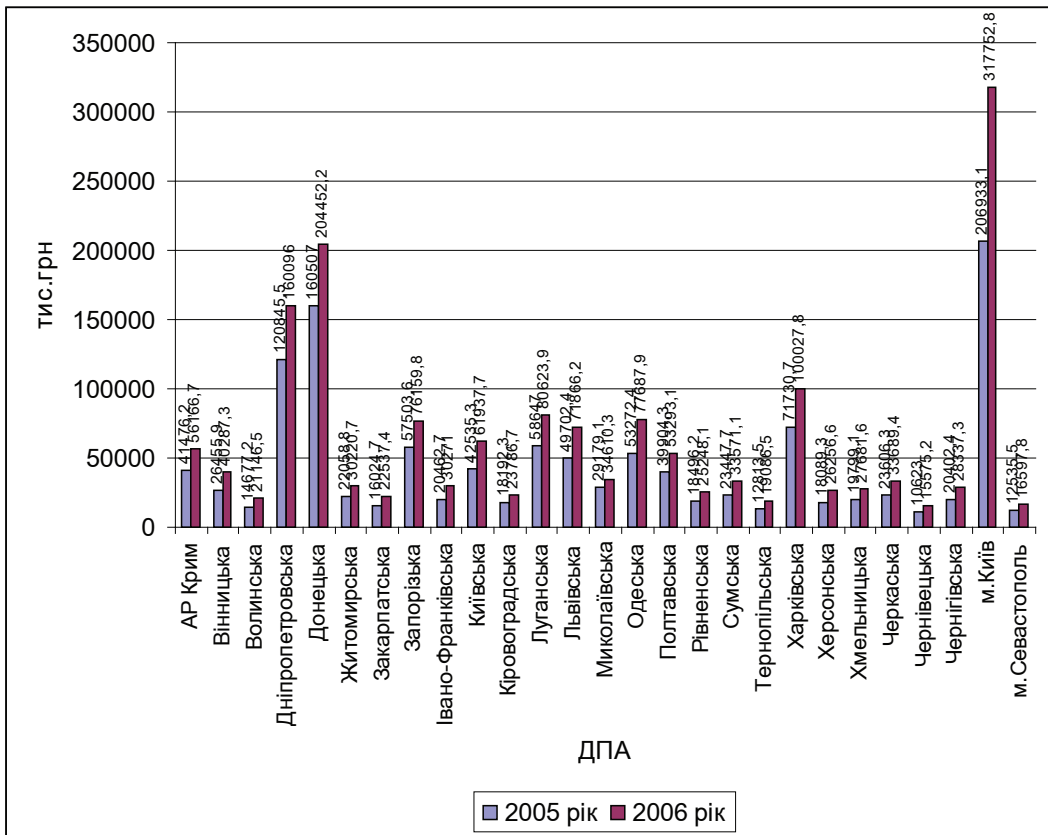

Рис. 1. Надходження податку з доходів фізичних осіб станом на 01.06.2006 р. порівняно з аналогічним періодом попереднього року.

У податковій системі, що сформувалась в Україні до 2003 р., прибутковий податок забезпечував майже п'яту частину доходів Зведеного бюджету. Збільшення надходжень цього податку з 3,4% ВВП у 1999 р. до 5,1% ВВП у 2003 р. відбувалося здебільшого за рахунок оподаткування заробітної плати найманих працівників. Головною метою впровадження пропорційного податку було зниження податкового тягаря. Це помітно відобразилося на надходженнях до бюджету України. У 2004 р. питома вага надходжень ПДФО у податкових надходженнях становила 20,9%, тоді як у 2003 р. – 24,9%, у 2002 р. – 23,8%, у 2001 р. – 23,9% [7]. Водночас, зауважимо, що в Україні набрання чинності нового закону про оподаткування доходів фізичних осіб не суттєво вплинуло на структуру надходжень податку з доходів. Так, у 2004 р., як і раніше левову частку становлять надходження від оподаткування заробітної плати, які нині забезпечують 21–25% суми загальних надходжень цього податку до бюджету [6]. Спадщина, призи, виграші, подарунки та інші доходи, що підлягають декларуванню, оподатковуються згідно з чинним законодавством за ставками від 0% до 30%. У 2005 р. відбувалось зниження частки цих податкових надходжень, а зростання надходжень від ПДФО, на нашу думку, відбувається за рахунок зростання мінімальної заробітної плати, а не через вихід доходів з тіні.

Широкомасштабна легалізація тіньових доходів населення внаслідок реалізації нового закону, як бачимо, – економічно невиправдане сподівання. Розмір заробітної плати найманого працівника встановлює роботодавець, який і вирішує, чи легалізувати весь обсяг виплат, беручи до уваги витрати, пов'язані із соціальними нарахуваннями на фонд оплати праці [1]. На сьогодні Законом України “Про Державний бюджет України на 2007 рік” змінено ставки соціальних внесків. Найсуттєвіші корективи стосуються розмірів платежів до Пенсійного фонду. Так, якщо минулого року загальна ставка була зменшена з 32,3% до 31,8%, то цього разу законодавці зробили протилежний крок – підвищили ставку з 31,8% до 33,2% фонду оплати праці. Розмір внесків на соціальне страхування від тимчасової втрати працездатності зменшено на 1,4%. Отже, загальне навантаження на фонд оплати праці у 2007 р. порівняно з 2006 р. не змінилось. Високе податкове навантаження, спричинене внесками на соціальне страхування, та їхня обмежена податкова база – ці питання нині турбують і ділові кола, і уряд України.

Однак, зниження ставок внесків за нинішніх соціально-економічних умов господарювання, на нашу думку, навряд чи сприятиме поліпшенню ситуації. Для забезпечення його ефективності з точки зору розширення податкової бази й уникнення втрат у податкових надходженнях, здійсненню такої політики повинні передувати структурні реформи, зокрема:

а) підвищення ефективності відповідних фондів у сфері справляння внесків через прискорення об'єднання їх функцій, запровадження єдиної ставки;

б) встановлення у пенсійній системі чіткого взаємозв'язку між внесками та виплатами;

в) посилення координації дій страхового органу і ДПА з метою удосконалення системи моніторингу.

Зауважимо, що протягом 2001 – 2005 рр. збільшилась кількість фізичних осіб – суб'єктів підприємницької діяльності у 1,5 рази: з 1,3 млн. осіб до 1,9 млн. осіб. Вони створили понад мільйон робочих місць, що, в свою чергу, позитивно впливає на економічний та фінансовий стан країни. Крім того, у 2001 р. підприємці перерахували до бюджету 789 млн. грн., а у 2005 р. – 2083 млн. грн., тобто у 2,7 рази більше. В окремих регіонах питома вага надходжень податків від підприємців в доходній частині місцевих бюджетів становить 10–15%, що істотно впливає на фінансування бюджетної сфери місцевих органів самоврядування [3].

Однак нині бюджет держави недоотримує левову частку доходів внаслідок високого рівня несплати податків. Недоліком справляння ПДФО є значні можливості у зниженні оподаткованого доходу і в ухиленні від його сплати. Особливо це стосується оподаткування доходів від підприємницької діяльності. До методів уникнення від оподаткування можна віднести все те, що пов'язане з умисним неправильним відображенням у деклараціях відомостей про доходи та витрати з використанням протиправних бухгалтерських схем. За оцінками експертів Світового банку тіньова економіка України становить 50% реального сектора економіки [5]. У тіньовому секторі працює і велика кількість фізичних осіб та підприємців, які, будучи офіційно зареєстрованими, декларують істотно занижені доходи.

Водночас в Україні уникнення сплати ПДФО відбувається також внаслідок широкого використання спрощеної системи оподаткування. Найяскравішим прикладом такої практики є випадки, коли працівник погоджується надати підприємству ті чи інші послуги, а для цього реєструється суб'єктом підприємницької діяльності – фізичною особою, хоча насправді є працівником цього підприємства. Інакше кажучи, такий працівник, виконуючи такі ж функції, як і інші працівники підприємства, отримує в податкових органах інший статус, який дозволяє йому сплачувати набагато менші податки. Наприклад, отримуючи річний оподатковуваний дохід 500000 грн., працівник повинен сплачувати звичайний ПДФО 75000 грн., максимальна ж податкова ставка у суб'єкта підприємницької діяльності – фізичної особи, що працює на спрощеній системі оподаткування – 200 грн./місяць, або 2400 грн. на рік.

Вагомим резервом надходжень ПДФО є контрольно-перевіркова робота податкових органів. Через проведення перевірок підприємств, установ та організацій з питань правильності справляння, повноти і своєчасності перерахування до бюджету ПДФО донараховуються у бюджет держави суми основних

платежів, фінансових санкцій та пені. Очевидно, що причини порушення законодавства з питань оподаткування лежать в основі сутності самих податків, податкових відносин, які передбачають публічне зобов'язання віддати частину заробленого на користь держави.

Зауважимо, що в табл. 1 було наведено загальні надходження до державного бюджету ПДФО та його динаміку упродовж 2000 – 2005 рр., водночас доцільним є також аналіз надходження цього податку до місцевих бюджетів Львівської області (табл.2).

Як видно з таблиці 2 в обласному бюджеті Львівщини у 2004 р. ПДФО становив 72,0% від податкових надходжень і 40,1% від усіх надходжень до цього бюджету. У бюджеті міста Львова ця частка становить 68,6% податкових надходжень і 43,2% від усіх надходжень до бюджету міста.

Таблиця 2

Доходи місцевих бюджетів Львівської області у 2004 р. [4]

Райони, міста обласного значення	Всього	У тому числі			
		Податкові надходження	З них:		
	тис. грн.		тис. грн.	Податок з доходів фізичних осіб	
		тис. грн.		% до гр.1	% до гр.2
1	2	3	4	5	
Всього по області	1921706	780697	544398	28,3	69,7
Бродівський	38615	8994	6714	17,4	74,6
Буський	28489	4638	3194	11,2	68,9
Городецький	38938	7624	5367	13,8	70,4
Дрогобицький	34991	4463	2632	7,5	59,0
Жидачівський	38085	9912	7302	19,2	73,7
Жовківський	55840	12293	8164	14,6	66,4
Золочівський	39612	7281	5252	13,3	72,1
Кам'яно-Буський	30074	9525	7294	24,3	76,6
Миколаївський	35554	8781	5549	15,6	63,2
Мостиський	32508	5087	3378	10,4	66,4
Перемишлянський	25282	3894	2786	11,0	71,5
Пустомитівський	46391	12955	8815	19,0	68,0
Радехівський	27736	5283	3388	12,2	64,1
Самбірський	40585	2413	1197	2,9	49,6
Сколівський	32976	5767	4143	12,6	71,8
Сокальський	52315	17820	14906	28,5	83,6
Старосамбірський	418327	5053	3587	0,9	71,0
Стрийський	67064	12273	9576	14,3	78,0
Турківський	44017	3129	2251	5,1	71,9
Яворівський	69986	14484	9942	14,2	68,6
Львів	506751	319278	218973	43,2	68,6

Продовження таблиці 2

	1	2	3	4	5
Борислав	29768	11646	7735	26,0	66,4
Дрогобич	58084	26996	17692	30,0	65,5
Моршин	4916	2606	1791	36,4	68,7
Новий Розділ	16388	3388	2239	13,7	66,1
Самбір	27014	12199	8663	32,1	71,0
Стрий	36027	20453	14410	40,0	70,5
Трускавець	30689	14362	7953	25,9	55,4
Червоноград	45482	18575	13410	29,5	72,2
Обласний бюджет	339202	188978	136095	40,1	72,0

В розрізі бюджетів районів області найбільша частка надходжень від ПДФО припадає на Сокальський районний бюджет і становить 83,6% податкових надходжень і 28,5% усіх доходів цього бюджету. Друге місце за цими показниками посідає Стрийський районний бюджет (78,0% і 14,3% – відповідно). Найменшу частку становлять надходження цього податку до Самбірського районного бюджету (49,6% і 2,9% – відповідно).

Серед міст обласного значення перше місце по надходженню ПДФО посідає Червоноград – 72,2% від податкових надходжень бюджету міста. Всього по області надходження цього податку становлять 544398 тис. грн., а це 69,7% податкових надходжень і 28,3% усіх доходів бюджету Львівської області. Суми надходжень залежать насамперед від економічного потенціалу району, міста, області та кількості зайнятого населення.

Підсумовуючи вищенаведене, можна сказати, що нині в українському суспільстві ще не сформувалась ідеологія добровільної сплати податків, а тому велика кількість платників не бажають визнавати таке зобов'язання, підтримуючи таким чином розвиток і стабільність соціально-економічної політики держави. Очевидно, в оподаткуванні фізичних осіб необхідно відійти від поняття рівності до поняття соціальної справедливості, тобто з часом доцільно було б знизити навантаження на фонд оплати праці та повернутися до прогресивної шкали оподаткування доходів фізичних осіб.

Література

1. Данілов О. Д., Жеревчук Ю. В. Оподаткування доходів фізичних осіб: проблеми та шляхи їх вирішення // Фінансова система України. Збірник наукових праць. – Острог: Видавництво НаУ “Острозька академія”, 2006. – Вип. 8. – Ч. 1. – С. 72–77.

2. Закон України “Про Державний бюджет України на 2007 рік” №489-V від 19.12.2006р.//www.rada.kiev.ua/

3. Лекарь С. Податкова культура населення значно зросла //Вісник податкової служби. – 2006. – № 30. – С. 36–39.

4. Статистичний збірник. Фінанси Львівщини. – Головне управління статистики у Львівській області. – Львів. – 2005. – 79 с.

5. Створення фіскального простору для економічного зростання. Огляд державних фінансів України// Звіт Світового банку від 14 вересня 2006 р. № 36671-UA.

6. Фролова Н. Б. Пропорційний податок з доходів: особливості та досвід використання //Фінанси України. – 2005. – № 10. – С. 34–42.

7. www.kmu.gov.ua/prezentaciya_Zvit

РОЗДІЛ 3

НАПРЯМИ РЕФОРМУВАННЯ КРЕДИТНО-БАНКІВСЬКОЇ СИСТЕМИ

ДЗЮБЛЮК О. В.

ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ МОНЕТАРНИХ ВАЖЕЛІВ ВПЛИВУ ЦЕНТРАЛЬНОГО БАНКУ НА ПЕРЕБІГ ЕКОНОМІЧНИХ ПРОЦЕСІВ В УМОВАХ ПЕРЕХІДНОГО ПЕРІОДУ

Однією із найважливіших засад функціонування ринкової економіки є наявність ефективного регулятивного впливу з боку центрального банку на перебіг господарських процесів. Потрібно наголосити, що саме регулюючі функції держави в особі центрального банку мають надавати економіці організований характер, впорядковувати дії суб'єктів ринку, забезпечувати дотримання законів та реалізацію суспільних інтересів.

Монетарні методи регулювання економіки посідають провідне місце в системі економічного регулювання серед усього набору державних важелів впливу на господарство. З одного боку, це пов'язано з природнім звуженням сфер прямого, адміністративного регулювання, які суперечать основам функціонування ринкового господарства, однак певний мінімум яких необхідний з огляду, наприклад, на потреби підтримання конкуренції, регулювання діяльності монополій, вирівнювання зовнішніх ефектів. З другого боку, в умовах перехідної економіки обмеженими є можливості і щодо застосування окремих економічних інструментів регулювання, зокрема, бюджетних. Йдеться передусім про можливі негативні наслідки частих змін у податковій системі (збільшення податків виявляє дестимулюючий вплив на суб'єктів господарювання, що може ускладнити подолання спаду в перехідний період, а розширення системи податкових пільг і преференцій може обумовити серйозні структурні диспропорції в економіці). Крім того, труднощі зі збиранням податків і, відповідно, відсутність у держави належних фінансових ресурсів не дають змоги проводити активну бюджетну політику з підтримання розвитку пріоритетних секторів економіки.

Монетарна політика, таким чином, – це один із ключових елементів економічної політики держави (нарівні з промисловою, структурною, зовнішньоторговою, фіскальною та ін.) і визначається пріоритетами і цілями економічного розвитку. Такими пріоритетами є стабільний ріст економіки, низька інфляція і, відповідно, стабільність цін, низький рівень безробіття, стійкий платіжний баланс. При цьому, найважливішим завданням центрального

банку – основного державного інституту з реалізації монетарної політики – є забезпечення безінфляційного грошового обігу, оскільки саме подолання інфляції в умовах перехідного періоду слід вважати основною умовою формування належних умов для забезпечення успішного перебігу всіх ринкових перетворень.

Інфляційні процеси, руйнівний характер гіперформ яких виявився на початкових етапах реформування, зумовили нагальну потребу регулювання темпів зростання грошової маси в національній економіці. Реалізація цього завдання безпосередньо залежала від формування і подальшого ефективного застосування основних монетарних інструментів регулювання, за допомогою яких центральний банк спроможний впливати на масштаби і характер операцій комерційних банків (зміна офіційної облікової ставки, операції з цінними паперами на відкритому ринку, зміна норм обов'язкових резервів).

Водночас, подолання інфляції може розглядатися лише як початковий етап у процесі налагодження механізмів монетарного регулювання, за допомогою яких мають долатися кризові явища, притаманні перехідній економіці, й насамперед виробничий спад. За таких обставин основним завданням монетарної політики в умовах зниження темпів інфляції (що можна вважати другим етапом перехідного періоду) є сприяння переорієнтуванню потоків капіталів з фінансового у реальний сектор економіки. Досягнення вказаних цілей визначається вже можливостями центрального банку створити належні стимули у комерційних банків для кредитного забезпечення процесу розширеного відтворення на мікрорівні. А це, в свою чергу, вимагає певної диференціації у методах монетарної політики, щоб інвестування коштів у реальний сектор було рентабельнішим, аніж їх оборот на фінансовому ринку.

Таким чином, саме монетарна політика як найгнучкіша й адекватніша природі ринку є найпридатнішою для активного застосування в умовах перехідної економіки, котра являє собою виведену з рівноваги систему, потреба в стабілізації якої відчувається з особливою гостротою. Це не виключає, звісно, можливості й необхідності грамотного, виваженого використання усіх інших інструментів регулятивного механізму, поєднання і взаємне узгодження яких з відповідними монетарними важелями спроможне усунути або ж пом'якшити протиріччя суто ринкової системи господарювання – вирівнювання довгострокових циклічних і короткострокових кон'юнктурних коливань, усунення диспропорцій ринкового розподілу з небажаними наслідками у соціальній сфері, ліквідація структурних диспропорцій між галузями економіки, що виникають унаслідок технічного прогресу, забезпечення раціональних територіальних пропорцій розміщення виробництва, капіталовкладень і зайнятості.

Загалом стабілізація економічної кон'юнктури, згладжування циклічних коливань, забезпечення макроекономічних умов, сприятливих для підтри-

мання економічного росту і високого рівня зайнятості, є тими цілями, на досягнення яких спрямовано весь комплекс інструментів регулятивного впливу держави, у т. ч. і власне монетарні важелі, що утворюють відносно самостійну систему державного регулювання – монетарну політику.

За таких обставин вибір найприйнятніших напрямків монетарного регулювання, тобто його стратегії, відіграє винятково важливу роль у всій сукупності здійснюваних у перехідний період перетворень, позаяк монетарна політика активно впливає на діяльність усіх суб'єктів ринку в усіх ланках і секторах господарства. Йдеться про можливість чи неможливість досягнення кінцевих цілей регулятивного процесу, причому, саме стосовно перехідної економіки, особливості розвитку якої відрізняються від функціонування розвинутої ринкової системи відсутністю належних механізмів підтримання внутрішньої рівноваги.

Зазначена проблема зумовлена наявністю протиріч між стратегічними цілями монетарного регулювання ринкової економіки, що виявляється, причому у більших масштабах, і в економіці перехідного періоду. Указані протиріччя позначаються передусім на досягненні таких цілей, як низькі темпи інфляції (стабільність цін), з одного боку, та економічний ріст і висока зайнятість, з другого. Виробниче зростання, збільшення зайнятості та, відповідно, зниження безробіття супроводжується ростом темпів інфляції, оскільки в економіці зменшується обсяг невикористаних ресурсів, а підвищення попиту на останні призводить до росту цін. В іншому разі заходи, спрямовані на скорочення державних витрат і грошової маси з метою зниження рівня цін і стабілізації інфляції, знижують прибутки підприємств, що спонукає їх до скорочення обсягів виробництва, а отже і зайнятості.

Взаємозв'язок між рівнем інфляції та безробіттям (крива Філіпса), а також супроводжування високих темпів економічного зростання відповідним ростом цін, не є абсолютними правилами, що емпірично підтверджуються за будь-яких обставин. Однак загальні тенденції у розвитку ринкової економічної системи загалом підтверджують суперечливість окремих кінцевих цілей державного регулятивного впливу на економіку.

За таких обставин Центральний банк змушений маневрувати у виборі інструментів грошово-кредитної політики з огляду на стан господарської кон'юнктури і зміну фаз ділового циклу з тим, щоби власними заходами не сприяти посиленню тенденцій ні у “перегріві” економіки, ні у її спаді й, відповідно, не загострювати проблеми надмірної інфляції та підриву довіри до національної валюти.

В умовах же економіки перехідного періоду протиріччя між стратегічними цілями монетарного регулювання виражені ще більшою мірою, що породжено відсутністю налагоджених механізмів самоорганізації та регулювання усіх

господарських процесів на мікроекономічному рівні. Також необхідно зазначити, що особливістю економіки перехідного періоду є наявність трансформаційного спаду, за якого нарівні з неконкурентоспроможними і неефективними підприємствами можуть згортати свою діяльність і порівняно сучасні виробництва, що пов'язано, зокрема, з такими причинами, як цінові перекоси в перехідній економіці, конкуренція імпорту, подорожчання сировини і матеріалів тощо. А це вимагає певного тимчасового втручання державних інститутів у формі відповідної економічної політики з метою налагодження дії конкурентних механізмів в економіці. Зрозуміло, що далеко не останню роль у цьому процесі мають відігравати монетарні важелі регулювання.

Зазначений трансформаційний спад принципово відрізняється від циклічної кризи у розвинутій економіці ринкового типу. В останньому випадку у кризових явищах закладені передумови для переходу до економічного зростання. Ці умови полягають в тому, що припиняється функціонування неконкурентоспроможних, технологічно відсталих виробництв, у результаті чого витісняється застаріле обладнання, знижуються виробничі витрати, а наступний цикл розпочинається на якісно новій основі при ефективнішому виробництві. Подолання ж трансформаційного спаду потребує глибоких інституційних і структурних зрушень в економіці, оскільки криза перехідного періоду не містить внутрішніх імпульсів для відновлення економічного росту, а має здебільшого системний характер, при якому висока інфляція поєднується зі спадом виробництва, зростанням безробіття (у т. ч. прихованого) і падінням життєвого рівня населення.

За таких умов механізм реалізації монетарної політики має ґрунтуватися на обранні різних її стратегічних напрямків, що диференціюються між собою з огляду на пріоритетність тієї чи іншої цілі ринкових перетворень загалом. Вибір пріоритетів має бути безпосередньо пов'язаним із трьома основними напрямками перетворень у процесі становлення ринкової економіки: по-перше, лібералізацією, яка зумовлює поступове скорочення державного контролю у всіх сферах господарської діяльності; по-друге, формування ринкових інститутів, яке передбачає зміну форм власності і умов господарювання, створення ринкової інфраструктури, перетворення правової бази, що регулює поведінку економічних агентів; по-третє, структурним реформуванням економіки, яке визначає ліквідацію виробництв, продукція котрих не користується попитом і пріоритетний розвиток виробництва споживчих товарів і надання послуг, а також нових сегментів ринку (капіталу, праці, землі).

Початкові етапи реформування економіки, пов'язані із лібералізацією, перевели інфляційні процеси з прихованої форми у відкриту. Коли ж інфляція набуває галопуючих та гіпер-розмірів, без стабільної грошової одиниці економіка приречена на глибоку кризу, оскільки відсутні умови для нормальної роботи ринкових інститутів (підприємства, наприклад, не вкладають кошти у

розвиток виробництва, оскільки не можуть розраховувати на отримання прибутку в умовах швидкого росту цін). Зрозуміло, що основною стратегічною метою монетарного регулювання за таких обставин має бути цінова стабілізація, тобто подолання інфляції. Після досягнення фінансової стабілізації і переходу економіки у фазу зростання в міру реалізації необхідних інституційних та структурних перетворень для монетарної політики пріоритетність цілей зміщується в бік стимулювання економічного росту. При цьому одним із ключових елементів регулятивного впливу, спрямованого на збільшення сукупної пропозиції, є забезпечення виробництва необхідними капіталами – процес, у якому важливу роль відіграють монетарні важелі центрального банку.

Очевидно, що для забезпечення стабільності грошової одиниці необхідною є жорстка монетарна політика, позаяк обмеження інфляційних процесів – це базова умова стабілізації економіки і подолання трансформаційного спаду. Річ у тім, що в період високої інфляції розширення грошової пропозиції не може стимулювати притік капіталів у виробничу сферу і збільшення випуску продукції, а найприбутковішим напрямком вкладення коштів стає перерозподільча діяльність. Природно, що за таких обставин реалізація обмежувальної монетарної політики, спрямованої на ліквідацію інфляційного потенціалу, потребує встановлення жорсткого контролю за приростом грошової маси.

У такому разі йдеться про обмежувальну спрямованість у використанні монетарних важелів впливу на економіку, при якому ключовою тактичною метою слід вважати стабілізацію грошової маси, а зниження темпів інфляції, відповідно має створити умови для зростання інвестицій, відновлення і пожвавлення виробництва та ефективнішого вирішення соціальних проблем. Жорстка монетарна політика – припинення прямого кредитування центральним банком дефіциту державного бюджету, встановлення процентних ставок за кредитами комерційним банкам вище рівня інфляції, збільшення нормативів обов'язкових резервів, обмеження рефінансування комерційних банків – призводить до обмеження приросту або ж скорочення грошової бази та, відповідно, позначається на стані грошової маси і темпах інфляції.

Однак, на практиці на початкових етапах перехідного періоду, пов'язаних із лібералізацією економіки, спрямованість щодо застосування монетарних важелів НБУ набула не обмежувального, а експансіоністського характеру.

Попри те, що, з формальної точки зору, було взято курс на стимулювання розвитку вітчизняного виробництва і підтримання соціальної сфери, ці заходи на початку 90-х рр. здійснювались без попередньої фінансової стабілізації й стримування інфляції. Набір же відповідних монетарних важелів Національного банку України, що використовувався для досягнення зазначених цілей, за своїм змістом був ще далеким від ринкового, позаяк містив пряме кредитування бюджетних витрат, централізований розподіл кредитних ресурсів, надання пільгових кредитів пріоритетним галузям та окремим державним підприємствам.

Експансіоністський характер монетарної політики набув конкретного вираження у зростанні кредитних вкладень центрального банку в економіку через бюджет і державний сектор. Так, за 1992 р. обсяги кредитів, наданих Національним банком уряду, збільшилися у 34 рази, за 1993 р. – у 7 разів, а за 1994 р. – в 11 разів. Значні кредити було надано також вугледобувній галузі, агропромислому комплексу і на поповнення оборотних коштів підприємств. Кінцеві ж результати указаної політики виявилися протилежними до очікуваних. Значне зростання обсягів грошової маси (за 1992 р. – в 11 разів, за 1993 р. – у 19 разів, за 1994 р. – у 7 разів) стимулювало різке зростання цін, індекс яких у відповідні періоди становив 2100%, 10256% і 501%. У кінцевому підсумку кредитна підтримка збиткових підприємств нарівні з надмірним державним споживанням об'єктивно виявили гальмівний вплив на можливості структурної перебудови економіки і розвитку виробництва. Натомість попри величезне зростання грошової маси в обігу в 1993 р. (1928%) наступного року було зафіксовано найбільший за всю новітню історію України виробничий спад – майже 23%.

Гіперінфляція стала одним із наслідків помилкового обрання пріоритетів серед стратегічних цілей монетарної політики через нерозуміння неможливості досягнення економічного зростання без забезпечення стабільності національної валюти. З усвідомлення цього і вибору за пріоритетну мету грошово-кредитної політики досягнення цінової стабільності бере початок уже якісно новий етап у її реалізації.

Уже починаючи з 1995 р. антиінфляційна спрямованість монетарної політики Національного банку набула послідовного обмежувального характеру й засновувалась вже на таких засадах, як: запровадження практики обов'язкового резервування для валютних депозитів, що є умовою зниження надлишкової ліквідності комерційних банків; встановлення порядку, згідно з яким комерційні банки зобов'язані коригувати власні процентні ставки відповідно до змін облікової ставки НБУ; використання державних цінних паперів як інструменту фінансування дефіциту бюджету; введення ломбардного кредитування комерційних банків під заставу облігацій внутрішньої державної позики; проведення валютних інтервенцій для підтримання стабільного курсу карбованця; оптимізація структури кредитів, наданих Національним банком України.

Реалізація указаних обмежувальних заходів дала змогу суттєво знизити темпи зростання грошової маси в обігу – якщо в 1994 р. грошова маса зросла у 7 разів, то в 1995 р. – вже у 2,1 рази, а в 1996 р. – лише в 1,3 рази. У результаті було досягнуто істотних позитивних зрушень і у динаміці інфляції, темпи якої набули стійкої тенденції до зниження.

У наступні роки Національним банком було продовжено реалізацію монетарної політики, орієнтованої на макроекономічну стабілізацію. При цьо-

му, відповідні заходи монетарного регулювання у розвиток наведених вище охоплювали: забезпечення кількісного контролю за динамікою грошової маси шляхом встановлення межі її приросту; відмову від прямого кредитування дефіциту державного бюджету; збільшення частки кредитної емісії, спрямованої на рефінансування комерційних банків; дотримання позитивного рівня облікової ставки НБУ щодо темпів зростання цін.

Указані заходи сприяли подальшому зниженню темпів інфляції – з 39,7% у 1996 р. до 10,1% у 1997 р. І навіть в умовах фінансової кризи 1998 р. оперативність Національного банку у застосуванні певних рестрикційних методів монетарної політики (підвищення норм обов'язкового резервування й облікової ставки, регулятивні заходи на валютному ринку, спрямовані на зниження попиту, рекомендації з обмеження кредитних операцій) не дозволила інфляційним процесам вийти з під контроль, внаслідок чого річні темпи інфляції становили 20%, що загалом може засвідчувати певне підвищення дієвості грошово-кредитних важелів регулювання економіки.

Разом із тим, в умовах перехідного періоду жорсткі заходи монетарного регулювання не можуть застосовуватись у повній відповідності із класичними заходами монетаристської теорії, як у деяких розвинутих країнах. Так, якщо згідно з класичним монетаризмом основною кінцевою метою монетарної політики є стабільність рівня цін, а досягнення росту виробництва і зайнятості відбувається внаслідок цього автоматично – через властивість ринкової системи до саморівноваги, то для перехідної економіки такий постулат не може бути прийнятим у зв'язку з недостатнім розвитком саморегулювальних механізмів. Крім того, монетаристська теорія вважає, що інфляція завжди й усюди є результатом підвищення темпів зростання грошової маси порівняно з темпами росту реального виробництва, що не можна вважати справедливим стосовно перехідної економіки, у якій не усунуті ще структурні диспропорції, а ціни не стали інструментом встановлення рівноваги. За подібних обставин жорсткі заходи монетарного регулювання, спрямовані на обмеження грошової маси в обігу, можуть дати лише тимчасовий позитивний ефект при збереженні інфляційного потенціалу.

На практиці це означає, що жорстка монетарна політика, пов'язана з обмеженням платоспроможного попиту, не може залишатися незмінною упродовж тривалого періоду часу, оскільки поряд із позитивними моментами, що виявляються у зниженні темпів інфляції, вона може мати і певні негативні наслідки, що полягають передусім у виробничому спаді і зростанні безробіття. Загальний спад при цьому переростає у структурну кризу, для якої характерним вже є те, що відмінності у глибині спаду і динаміці виробництва в різних галузях визначаються обмеженнями в попиті.

Водночас, потрібно розуміти, що досягнення стабільності національної грошової одиниці є необхідною умовою припинення спаду матеріального

виробництва і відновлення економічного росту. Вже у такому розумінні може йтися про зміну основної тактичної мети монетарного регулювання – від жорсткої політики підтримання на певному рівні грошової маси до гнучкої політики регулювання ставки процента. Помірна експансія у проведенні монетарної політики через лібералізацію умов кредитування центральним банком комерційних банків розширює грошову пропозицію на ринку, знижуючи тим самим ціну на кредитні ресурси – процентні ставки, що через зниження вартості капіталу стимулює інвестиційні процеси, а відповідно, веде і до зростання реального ВВП. Разом із тим, ліберальна монетарна політика повинна мати помірний характер з тим, щоб не спровокувати відновлення інфляційних процесів. У кінцевому підсумку за мету такої політики має бути прийнята лібералізація кредитних відносин настільки, щоб полегшити підприємствам реального сектора доступ до необхідних їм грошових ресурсів.

Цілком очевидно, що перехід української економіки починаючи з 2000 – 2001 рр. у фазу зростання можна до деякої міри вважати також результатом певної лібералізації монетарної політики Національного банку (зниження і встановлення диференційованих норм мінімальних обов'язкових резервів, зниження облікової ставки, збільшення обсягів рефінансування тощо). Як наслідок, обсяг кредитних вкладень у господарство комерційних банків України у наступні декілька років мав стійку тенденцію до зростання і за період 2000 – 2006 рр. збільшився у 12 разів із 20 до 245 млрд. грн.

Водночас, якщо вести мову про конкретні результати реалізації монетарної політики в Україні у плані досягнення її кінцевих стратегічних цілей протягом усього перехідного періоду, то слід звернути увагу на обмежені можливості впливу монетарних важелів на стан реального сектора господарства країни. Це пов'язано передусім із відсутністю або недостатністю базових, структурних реформ у ньому, виявом чого є нездатність основної маси підприємств працювати в умовах гнучкої системи цін, пристосовуватися до умов конкурентного середовища та змін ринкової кон'юнктури. У таких умовах реальний сектор недостатньо реагує на вплив монетарних важелів.

Відтак, основою остаточного подолання кризових явищ в економіці має бути реалізація низки заходів, спрямованих передусім на забезпечення кардинальних змін у структурі господарства – пріоритетний розвиток малого і середнього бізнесу, закриття неефективно працюючих підприємств через механізм санації і банкрутства, проведення реформи фінансової системи з метою зниження податкового тиску на суб'єктів підприємницької діяльності. Тільки за умов успішних структурних зрушень буде повною мірою реалізовано потенціал монетарної політики щодо її впливу на реальний сектор, причому не лише у плані підтримання цінової стабільності, а й стимулювання виробництва.

Б. Л. Луців

МІСЦЕ БАНКІВСЬКОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ У ВИРІШЕННІ РЕГІОНАЛЬНОЇ ПРОБЛЕМИ ЗАЛУЧЕННЯ ІНВЕСТИЦІЙ

Створення потужної банківської системи України зумовлено ринковою трансформацією економіки. Саме банківські установи, глибоко проникаючи у всі сфери економіки, здійснюють активний вплив на економічне зростання та соціальний розвиток країни. Від здатності раціонально управляти активами і пасивами банків значною мірою залежить інтенсивність інвестиційних процесів, динаміка розвитку виробництва й надання послуг, обсяги товарообороту, а в кінцевому результаті – добробут населення.

З огляду на це зміни, що відбуваються останнім часом в економіці нашої країни, кардинально впливають на напрямки та темпи розвитку банківської системи. Зокрема, вже нині банківський сектор України набув ознак динамічної, високотехнологічної та конкурентоспроможної галузі. Діяльність банківських установ за умов функціонування ринкових механізмів – це багатогранний і динамічний процес, одним із напрямків якого є забезпечення інвестиційних потреб підприємницьких структур фінансовими ресурсами. Через це у сфері їхньої діяльності є ще багато проблем, які потребують невідкладного вирішення.

Варто особливо наголосити на тому, що якщо в економічно розвинутих країнах теорія і практика інвестиційного бізнесу банків доволі добре розроблена, то щодо умов вітчизняної економіки вона проходить процес адаптації, зумовлений рядом характерних відмінностей. Зокрема, в Україні простежуються: нестабільна економічна і політична ситуація; критичний фінансовий стан великої кількості промислових підприємств; небезпека виникнення значних інформаційних процесів; недосконалість правової бази; відсутність розвиненої інфраструктури фондового ринку та ін. Через це саме визначення впливу зазначених особливостей на розвиток інвестиційної діяльності банків потребує не тільки поглиблених досліджень, а й розробки нових механізмів їхнього вирішення.

Вивченню проблем та перспектив розвитку банківського бізнесу присвятили свої наукові праці О. Барановський, І. Бланк, Л. Борщ, В. Корнєєв, А. Кузнецова, О. Кузьмін, І. Лютий, Т. Майорова, А. Пересада, Я. Шевчук та багато ін.

Доречно також зауважити, що економічна ситуація в нашій країні дуже швидко змінюється, виникають нові проблеми, пов'язані з появою на вітчизняному фінансовому ринку зарубіжних банків, які мають великий досвід у забезпеченні інвестиційних потреб суб'єктів реального сектору економіки. Тому із сучасних позицій потребують доопрацювання та систематизації методи оцінювання факторів впливу змін економічної ситуації на інвестиційні можливості банків.

Вітчизняний і зарубіжний досвід свідчить, що інвестиційна привабливість регіону, галузі економіки залежить до певної міри від стану й особливостей функціонування фінансово-кредитної системи. Ось чому нині такою важливою є активізація інвестиційної діяльності банківських установ України.

З огляду на це активізація інвестиційної діяльності банків та інших фінансово-кредитних установ має спрямовуватися на:

- посилення ролі довгострокового та середньострокового кредитування;
- розширення посередницької діяльності в управлінні інвестиційними портфелями компаній;
- розвиток різного роду довірчої діяльності, операцій страхування та перестраховання інвестицій;
- участь у функціонуванні інвестиційних процесів.

Окрім цього, міжнародний досвід переконливо свідчить, що економічне зростання і забезпечення ефективних умов для розвитку приватного сектора, поліпшення соціального захисту та добробуту можливі лише за умов ефективного розвитку банківської системи як одного з головних елементів ринкової економіки. Банки мають справді стати ключовою ланкою інвестиційного механізму та перебудувати свою роботу так, щоб стати, нарешті, каталізаторами інвестиційних процесів. Упродовж останніх років у банківській системі України тривав процес становлення і подальшого її розвитку, розширення мережі універсальних банківських послуг, підвищення обслуговування, впровадження нових та вдосконалення традиційних банківських технологій, що характерно для фінансово-кредитної системи Європи й відповідає міжнародним стандартам загалом. Істотні зрушення відбулися в загальноекономічній ситуації нашої країни. Швидкими темпами починає розвиватися фінансовий сектор, вдалось отримати задовільні макроекономічні показники, забезпечити стабільне економічне зростання, знизити інфляцію, стабілізувати курс гривні та збільшити обсяги валютних резервів.

Однак українській економіці все ще не вдалося повністю реалізувати наявний потенціал у сфері прискорення економічних перетворень. На її ефективність позитивно впливають високі операційні витрати й обмеженість можливостей для спрямування ресурсів у рентабельні проекти. Фінансовий сектор і надалі залишається фрагментарним, а його обсягів значно бракує.

Позитивна тенденція зростання активно-пасивних операцій загалом сприяла підвищенню функціональної ролі банків у розвитку економіки, про що свідчить співвідношення основних показників банківського сектора відносно ВВП (табл. 1).

Таблиця 1

Основні показники розвитку банківської системи України відносно ВВП*

ПОКАЗНИКИ (млн. грн.)	01.01. 2004 р.	01.01. 2005 р.	01.01. 2006 р.	ВІДНОСНО ВВП, %		
				01.01. 2004 р.	01.01. 2005 р.	01.01. 2006 р.
Валовий внутрішній продукт	267344	345113	427741	X	X	X
Кредитний портфель	46736	73442	97197	17,5	21,3	22,7
Зобов'язання банків	87352	115927	188427	32,7	33,4	44,1

* Джерело: розраховано на основі [2].

Уже визначилася загальна тенденція зростання інтересу банків до довгострокових кредитів, про що свідчить якість структури кредитного портфеля банківської системи України (табл. 2). Отже, зазначимо, що у 2006 р. дещо сповільнилися темпи зростання довгострокових кредитів у кредитному портфелі банків нашої держави.

Таблиця 2

Структура та динаміка активів банків України*

ПОКАЗНИКИ (млн. грн.)	СТАНОМ				НА	
	01.01.2005 р.		01.01.2006 р.		01.01.2007 р.	
	Абсолютна величина	Відносна, %	Абсолютна величина	Відносна, %	Абсолютна величина	Відносна, %
1	2	3	4	5	6	7
Загальні активи	141497	134,1	223024	157,6	353086	158,3

Продовження таблиці 2

1	2	3	4	5	6	7
Кредитний портфель, у тому числі: – кредити, надані суб'єкта господарювання; – кредити, надані фізичним особам	97197	132,3	156385	160,9	269688	172,5
	72875	125,7	109020	149,6	167661	153,8
	14599	164,4	33156	227,1	77755	234,5
Питома вага кредитного портфеля у загальних активах, %	68,7	X	70,1	X	76,4	X
Довгострокові кредити, у тому числі: – надані суб'єктам господарювання	45531	161,8	86227	189,4	157224	182,3
	34693	149,3	58528	168,7	90576	154,8
Питома вага довгострокових кредитів у кредитному портфелі, %	46,5	X	55,1	X	58,3	X
Проблемні кредити (прострочені та сумнівні)	3145	125,8	3379	107,4	4456	131,9

* Джерело: розраховано на основі [1; 2].

Збалансоване зростання активів, покращення їхніх структури та якості є необхідною умовою стабільного функціонування і розвитку банків. За 2006 р. чисті активи збільшилися на 59,1% і становлять 340179 млн. грн. За даними Центру Разумкова, з цієї загальної суми чистих активів банків на частку м. Києва припадає 47%, а на 14 областей – менше, ніж 1%. Щодо розподілу обсягів коштів на страхових депозитах населення, то загалом він відповідає показникам соціально-економічного розвитку регіонів. Так, частка м. Києва в

Розділ 3. Напрями реформування кредитно-банківської системи

загальних обсягах коштів, залучених на строкові депозити, становить 32,3%, Дніпропетровської області – 8,5%, Донецької області – 7,6%. Водночас частка кожної з областей – Вінницької, Черкаської, Київської, Хмельницької та Тернопільської – становить близько 1,5%, з інших областей – близько 1% від загального обсягу.

Отже, можна констатувати, що інвестиційні ресурси в Україні продовжують концентруватися лише в кількох областях і м. Києві, що не лише консервує, а й посилює соціально-економічні диспропорції між регіонами нашої держави. Усунення цих диспропорцій потребує нових засад і рівня взаємодії як між центральними та регіональними органами влади, так і між органами влади різних, насамперед сусідніх регіонів. У цьому контексті слід зауважити, що якщо економічно слабкі регіони, які самостійно вирішують свої внутрішні проблеми, не можуть претендувати на залучення значних обсягів інвестицій, то варто вести мову не про можливість окремих областей, а про їхні спільні скоординовані зусилля, що загалом відповідало б економічним та інтеграційним потребам регіонів. З метою поглиблення міжрегіональної та прикордонної співпраці України (понад 70% її території є прикордонною) велике значення має поступове перенесення основного акценту інтеграційного процесу з центральних органів виконавчої влади на регіони. Діюча ж нині практика впровадження навіть регіональних проектів розвитку, що підтримуються міжнародними інститутами, має складну систему узгоджень та затверджень і потребує тривалих узгоджувальних процедур на рівні центральної влади.

Все викладене вище дає підстави окреслити коло проблем і перешкод, що мають як системний характер регіонального розвитку, так і специфічний для кожного регіону:

- ~ зростання диспропорцій соціально-економічного розвитку регіонів та недостатня економічна активність у них;
- ~ відсутність законодавчо визначеного механізму державного стимулювання розвитку регіонів, у тому числі депресивних територій;
- ~ недостатній рівень залучення інвестицій в економіку регіонів;
- ~ обмеженість можливостей реалізації спільних інвестиційних проектів;
- ~ інерція місцевих органів влади, відсутність у них реальних повноважень та фінансування з боку держави, а також власних коштів для здійснення інвестиційних проектів;
- ~ критичний стан інфраструктури і житлово-комунального господарства й обмежені фінансові можливості місцевих органів влади щодо їхнього покращення;
- ~ незадовільні умови розвитку підприємництва на місцевому рівні, низький рівень інституційного забезпечення регіонального розвитку.

Результатом впливу далеко неповного переліку вказаних проблем і перешкод, який набуває економічної й політичної гостроти, стали значні міжрегіональні диспропорції, що посилюють протистояння між відносно багатими (східними) і бідними (західними) областями. Сьогодні лише 4–5 областей України, які концентрують понад 50% усіх інвестиційних ресурсів, містять для інвесторів значний інтерес. Більше того, на регіональному рівні підтверджується прямий взаємозв'язок між динамікою й обсягами залучених інвестицій. Так, частка м. Києва, Дніпропетровської і Донецької областей у створенні загальнонаціональної доданої вартості становить понад 39%, а їхня частка в інвестиціях в основний капітал – понад 35%, тоді як частки семи економічно найслабших областей становили лише 9–10%. До областей, де створюються найменші обсяги регіональної доданої вартості, належать: Волинська, Закарпатська, Кіровоградська, Рівненська, Тернопільська, Херсонська і Чернівецька [3].

Важливо звернути увагу й на те, що існуючі диспропорції не зможуть бути подолані лише за рахунок приватизації, оскільки потенційно привабливі для інвесторів підприємства зосереджено в окремих (здебільшого східних) індустріальних областях України. При цьому в нашій державі практично законсервовано приватизацію інфраструктурних об'єктів, що також зменшує інтерес інвесторів до багатьох областей.

Привертає увагу ще й така особливість: за загальними обсягами залучених інвестицій (без урахування м. Києва) лідерами є східні області України, натомість за обсягами інвестицій у житлове будівництво в розрахунку на душу населення лідирують західні області. У фінансуванні такого будівництва вагоме значення мають українські громадяни, які перебувають на заробітках в європейських країнах і серед яких переважають саме вихідці із західних областей. Водночас великі індустріальні області мають найнижчі показники за обсягами як введеного в експлуатацію житла, так і ресурсів, спрямованих на житлове будівництво в розрахунку на душу населення. При низькому рівні житлового будівництва у промислових областях останні невдовзі можуть стикнутися із суттєвим дефіцитом трудових ресурсів, а отже – з труднощами переходу до стійкого економічного розвитку.

Одним з основних економічних чинників структурної перебудови і тривалого економічного зростання в Україні – значне збільшення припливу прямих іноземних інвестицій. Розвиток цього процесу насамперед залежить від політичної стабільності в нашій державі, вдосконалення правової та фінансової систем, підвищення ефективності приватизаційних процесів. На хвилі політичних змін в Україні за кордоном формуються великі фонди портфельних інвестицій під Україну. Подібні фонди готові платити за невеликі пакети акцій великих вітчизняних емітентів істинно високу ціну. Вони ж протягом двох-трьох років здатні створити прозорий і ліквідний ринок українських акцій зі

Розділ 3. Напрями реформування кредитно-банківської системи

своєю історією та реальною вартістю компаній. Через кілька років створювані нині вітчизняні недержавні пенсійні фонди та державний накопичувальний пенсійний фонд зможуть працювати в зовсім іншому, значно більш сприятливому ринковому середовищі. При цьому підвищиться рівень корпоративної культури, виникнуть передумови для прозорості та принципово іншої якості управління підприємствами. Водночас покращаться умови для отримання позик, розміщення корпоративних боргових паперів і додаткових випусків акцій українськими компаніями як усередині нашої держави, так і на світових фінансових ринках.

Аналізуючи загальні обсяги прямих іноземних інвестицій, можна дійти висновку, що їхнє залучення після 2000 р. має яскраво виражений динамічний характер (рис. 1).

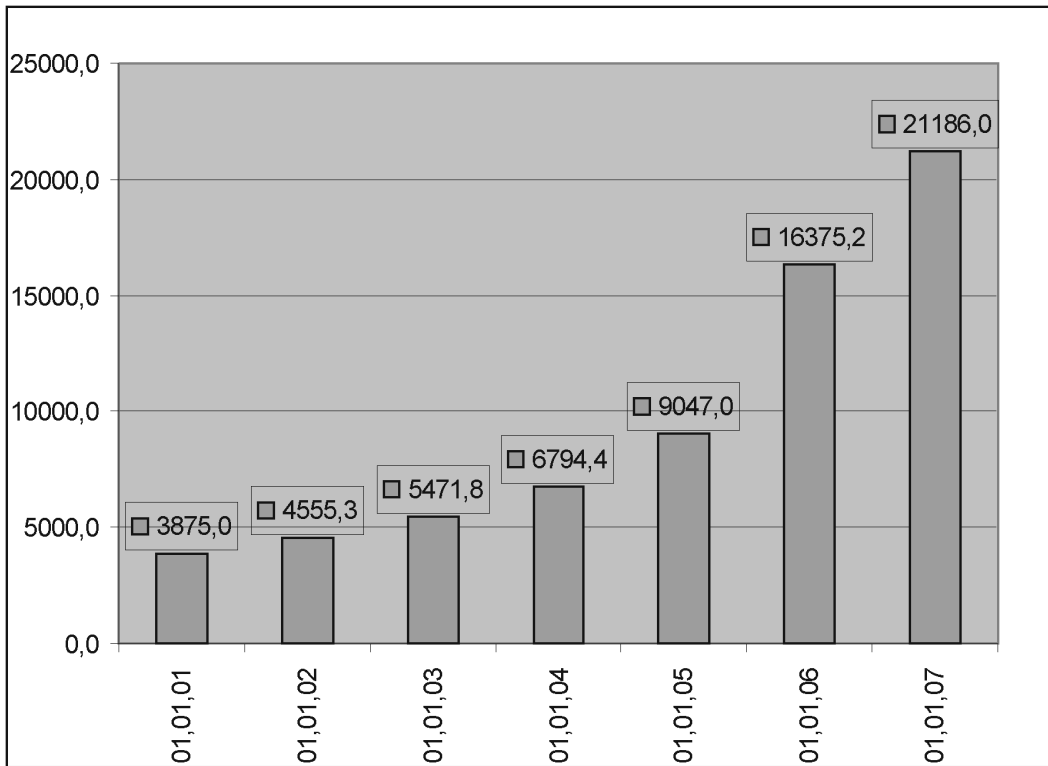

Рис. 1. Динаміка прямих іноземних інвестицій в Україну (млн. дол.) [1]

Найбільш привабливими галузями для інвесторів за станом на 1 січня 2007 р. виявилися фінансова діяльність (2419,8 млн. дол.), оптова торгівля та посередництво у торгівлі (2264 млн. дол.), операції з нерухомістю, оренда, інжиніринг і надання послуг підприємцям (1773,4 млн. дол.). Сталою є зацікавленість інвесторів у підприємствах з виробництва готових металевих виробів,

в які нерезидентами вкладено 1398,3 млн. дол., і підприємствах з виробництва харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів – 1274,6 млн. дол. Таким чином, загалом приріст сукупного обсягу іноземного капіталу в економіці нашої держави, з урахуванням його переоцінок, втрат, курсової різниці тощо за 2006 р. становив 4295,9 млн. дол., що дорівнює 54,8% від показника 2005 р. (7328 млн. дол.). При цьому обсяг приросту іноземного капіталу за 2005 р. був одним з найбільших за всі роки інвестування завдяки надходженню коштів від приватизації ВАТ “Криворіжсталь”.

Беручи загалом значне збільшення припливу іноземних інвестицій в економіку України, доцільно зауважити, що розподіл прямих іноземних інвестицій за регіонами нашої держави є ще більш виразним, ніж інвестицій загалом, та відображає зростаючі регіональні диспропорції. Іноземні інвестиції концентруються лише в окремих містах чи областях. Як правило, іноземні інвестори надають перевагу урбанізованим регіонам з відносно розвинутою (за вітчизняними мірками) інфраструктурою, наявністю кваліфікованих трудових ресурсів, достатньою пропозицією виробничих ресурсів і офісних приміщень – таким мінімальним вимогам в Україні відповідають лише кілька областей чи міст-мільйонників. Викликає занепокоєння зменшення інтересу інвесторів до регіонів, які ще недавно розглядалися як перспективні (АР Крим, Київська область), у тому числі через соціально-політичні протистояння на цих територіях.

Щодо природи іноземних інвестицій, то в ряді випадків вони справді мають вітчизняне походження і є переважно коштами українського чи російського валютного бізнесу, вивезеними раніше на офшорні території. Найбільшими країнами-інвесторами в окремі області України є Німеччина та Кіпр (табл. 3).

Таблиця 3

Основні країни-інвестори України [1]

КРАЇНА	Обсяги інвестицій, млн. дол.	
	на 01.01.06 р.	на 01.01.07 р.
Німеччина	5503,74	5620,65
Кіпр	1635,85	3011,02
Австрія	1439,45	1600,83
Великобританія	1174,75	1557,18
Нідерланди	919,52	1493,04

На нашу думку, повернення раніше виведених коштів є також вагомим і свідчить про покращення ділового клімату в Україні. Проте вони, з одного боку, спрямовуються переважно лише на розширення вже діючого виробництва, а з іншого – найчастіше не несуть нового менеджменту та нових висококонкурентних технологій, а тому не можуть розглядатися як стратегічно важливі для економіки нашої держави.

Останнім часом в Україні почали висловлювати занепокоєння з приводу експансії іноземного капіталу в національну банківську систему. Справді, у фінансових системах розвинутих країн майже немає іноземних банків. Наприклад, у США, Німеччині, Швейцарії, Японії їхня кількість не перевищує 5–8%. Проте порівняно з іншими країнами Центральної та Східної Європи питома вага іноземних банків у банківському секторі України залишається незначною. З огляду на це іноземні банки не змогли значною мірою розширити свою присутність на вітчизняному ринку та подолати труднощі, пов'язані з кредитуванням в Україні. Частково це можна пояснити низькими обсягами прямих іноземних інвестицій у промисловості, про що ми згадували вище, а також тим, що підприємства найчастіше звертаються з метою отримання послуг до українських банківських установ. Порівняно низька активність іноземних банків у нашій державі негативно впливає на розвиток банківської системи, для якої вони могли би слугувати прикладом у сфері оцінювання кредитних заявок, інвестиційних проектів та організації внутрішніх систем управління ризиками.

Підсумовуючи вищесказане, можемо зробити висновок, що економічна ситуація в Україні залишається не визначеною, тому кожен суб'єкт підприємницької діяльності не має гарантій ефективного функціонування на тривалий період. Тому навіть обнадійливі показники поточної діяльності не гарантують, що суб'єкти залишаться надійними платниками протягом усього терміну довгострокового кредиту. На нашу думку, активізація інвестиційної діяльності може здійснюватися у найрізноманітніших формах. Крім вкладання власних коштів банку у вигляді довгострокових кредитів купівлі цінних паперів, важливого значення набуває їхня діяльність, пов'язана з управлінням коштів самих підприємств – довірчі операції, участь у роботі наглядових рад, консалтинг інвестиційних проектів та ін.

Водночас зауважимо, що банківські установи мають всі підстави долучитися й до подолання диспропорцій соціально-економічного й інвестиційного характеру між регіонами нашої держави. У межах інвестиційної проблематики дедалі частіше порушується питання про створення так званого Державного банку реконструкції і розвитку, основою діяльності якого стануть «цілеспрямоване» фінансування та надання державних гарантій певним пріоритетним галузям і підприємствам. Водночас організація спеціальних структур зі

страхування кредитів, що видаються малим підприємствам саме на розвиток виробничої бази, надавала би додаткової стійкості господарському організму, а тому сприяла б економічному оздоровленню регіонів, поступовому підвищенню їхньої інвестиційної привабливості. Донині подібні механізми, власне, не впроваджуються. Однак у різних формах для інвестиційного стимулювання використовувалися механізми, які при незначному адмініструванні можуть мати високий позитивний ефект для регіонального розвитку загалом. У цьому контексті, на нашу думку, може стати таким механізмом інвестиційний кредит, який надаватиметься підприємствам, що не лише здійснюють інвестиції у виробництво, а й сприяють вирішенню проблем збільшення зайнятості шляхом створення нових робочих місць і перекваліфікації працівників, а також реально запроваджують нові технології.

Окрім цього, варто наголосити, що в Україні на значній кількості територій немає великих, потенційно прибуткових підприємств. Через це вони не зможуть стати інвестиційно привабливими в найближчій перспективі. Тому розвиток підприємництва та малого бізнесу стає важливим чинником зміцнення зв'язків між інвестиційними потоками і місцевою економікою. Проте, для малого бізнесу також потрібні фінансові інвестиційні ресурси хоча би на початковому етапі. Останнім часом у вітчизняній науці розглядається проблематика спільного вирішення інвестиційних проблем, які є схожими для кількох областей, у створенні єврорегіонів. Так, сім західних областей України (Волинська, Закарпатська, Івано-Франківська, Львівська, Рівненська, Тернопільська і Чернівецька) природно утворюють мегарегіон, головним економічним пріоритетом якого могли би стати активна інтеграція і транскордонне співробітництво з розширенням ЄС. Передбачається, що транскордонне співробітництво в межах єврорегіонів сприятиме розбудові соціальної, інформаційної, виробничої інфраструктури та охороні довкілля.

Залишається слабким залучення до розвитку такого співробітництва підприємницьких структур, відсутня достовірна інформація про можливості для підприємництва на міжобласному рівні, а також незадовільною є координація на рівні регіональної влади (практично відсутні горизонтальні комунікації). Зрозумілим є те, що для західних областей України виникають додаткові можливості поглиблення кооперації з огляду на вступ країн Центрально-Східної Європи до ЄС.

Отже, зважаючи на наведені складові, регіональному аспекту залучення інвестицій через банківську систему України, а також завдяки сприятливим зовнішнім обставинам перед органами державної влади відкриваються можливості проводити далекосяжні реформи у фінансово-інвестиційному секторі. Теперішні умови дають змогу уряду створити основу для повернення капіталу вітчизняного походження, виходу його з “тіні”, залучення іноземного капіталу

в Україну, створення нового режиму діяльності, що ґрунтуватиметься на засадах ефективності, підзвітності й прозорості.

Література

1. Бюлетень НБУ. – 2007. – № 3.
2. Вісник НБУ. – 2007. – № 3. – С. 70.
3. Левченко З. Регіональні проблеми залучення інвестицій // Цінні папери України. – 2007. – № 6. – С. 31.
4. Любунь О. Планування банківських інвестицій в промисловий сектор економіки // Ринок цінних паперів України. – 2006. – № 3–4. – С. 25–28.
5. Сіржук Р. Залучення прямих іноземних інвестицій // Цінні папери України. – 2007. – № 12. – С. 20.

Гуцал І. С.

КРЕДИТНИЙ МЕХАНІЗМ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РЕГІОНАЛЬНОЇ ІННОВАЦІЙНО-ІНВЕСТИЦІЙНОЇ СТРАТЕГІЇ

Одним із головних факторів, які визначають стабільне економічне зростання є інвестиції – це висококонкурентна сфера діяльності, яка інтегрує не тільки науково-технічний прогрес, а й економічні, соціальні та політичні аспекти.

Відомий закон Харрода-Домара констатує, що темпи економічного зростання прямо пропорційні обсягу інвестицій. Більше того, в сучасній економіці інновації й інвестиції – це тісно взаємопов'язані явища, які нерідко бувають єдиним цілим упровадження нових проєктів. Поза як в сучасних умовах інноваційне поновлення виробництва (впровадження новітніх технологій і нових принципів їх організації) є визначальним фактором успішного розвитку виробництва, як з точки зору суспільного виробництва, так і з точки зору його конкурентоспроможності. В останні роки дослідження інвестиційної діяльності банків і впливу кредитного механізму на інноваційно-інвестиційну активність суб'єктів регіональної економіки проводили такі науковці: І. А. Бланк, З. М. Васильченко, І. С. Гуцал, Є. В. Жуков, Б. Л. Луців, І. О. Лютий, А. М. Мороз, Л. О. Примостка, В. І. Ричаківська та інші.

На сьогоднішньому етапі економічного розвитку в умовах зменшення обсягів державних інвестицій банки мають посісти місце головних інвесторів економіки. Особливий інтерес при цьому виявляють інноваційні процеси регіонального бізнесу, на котрі повинен впливати і кредитний механізм. Ця стаття є спробою пошуків відповідей на такі питання та проблеми.

Розвиток регіонального бізнесу, який пов'язаний безпосередньо із місцевими виробничими силами та має наявні реальні можливості росту, передбачає якісне втілення своїх новітніх процесів у реальній перспективі і може повніше використовувати всі доступні йому ресурси та традиції краю.

Безперечно, основні питання нових технологій, відродження традиційних виробництв на нових підходах, розробка форм і методів їх впровадження залишаються за керівниками підприємств і менеджерами. Проте, поряд із цим, сам підприємець чи фірма може бути не в змозі впровадити інновації: йому не вистачає коштів, можливостей, чи знань про існуючі практичні методи, які нагромаджені у цій сфері. Тому інноваційний клімат повинен створюватися не тільки самим підприємцем чи фірмою, а й державою. Адже, саме від того, як держава та регіони формуватимуть і реалізовуватимуть свою політику в галузі інноваційної діяльності, використовуватимуть свій науковий і виробничий потенціал залежить по якому шляху розвитку піде розвиток економічного потенціалу України. Чому саме акцентується увага на реальному інноваційно-інвестиційному розвитку?

По-перше, регіональна інноваційна діяльність, зрештою, вигідна не тільки фірмі, підприємцю, який здійснює впровадження новітніх технологій, а й регіону загалом. Ефективний розвиток місцевого товаровиробника дозволить максимально розвивати регіональний бізнес, підвищити його конкурентоспроможність, зайнятість, рівень життя населення. Держава також є заінтересованою стороною, адже, одержуючи податки та відрахування, вона виграє і від економічного розвитку своїх суб'єктів, їх конкурентоспроможності.

По-друге, регіональна орієнтація інноваційно-інвестиційної активності дасть змогу повніше й ефективніше використовувати можливості, закладені на місцях. Більше того, вступ України в СОТ, поглиблення міжнародної конкуренції внаслідок глобалізації потребує використання усього незадіяного потенціалу.

По-третє, регіон передусім зацікавлений у пріоритетному розвитку інновацій і залученні інвестицій на свою територію, адже це безпосередньо впливає на рівень життя населення, стан регіонального бюджету, загальні перспективи розвитку.

По-четверте, безперечна вигода від розробки та впровадження новітніх технологій та залучення інвестицій є у товаровиробників з огляду на їх прискорений розвиток, посилення ринкових і фінансових можливостей.

Особливістю інвестиційної діяльності в Україні є те, що вона відбувається за умов скорочення сировинної бази, зростання дефіциту фінансових ресурсів та інших соціально-економічних проблем. З іншого боку, інвестиційна діяльність є одним із найскладніших і ризикових видів бізнесу. До суттєвих чинників, що не сприяють її розвитку в Україні, вважаємо, належать такі, як: недостатня економічна ефективність підприємств, слабкий захист капіталу, відсутність ринкової інфраструктури та дієвих механізмів щодо надання та повернення капіталу.

Для реального впровадження інноваційно-інвестиційних проектів як на загальнодержавному, так і на регіональному рівнях є система забезпечення, яка складається із фінансового, кредитного, венчурного, страхового, лізингового, податкового механізмів. Якщо фінансовий і кредитний механізми є початковою стадією або основою розробки інноваційно-інвестиційних процесів, то венчурний і лізинговий – формами реалізації або їх впровадження.

Найактивнішим і водночас ефективним способом інноваційного розвитку є венчурний бізнес. Під венчурним бізнесом розуміють вид бізнесу, який орієнтований на практичне використання технічних і технологічних новинок, результатів наукових досліджень. Оскільки результати використання нових технологій є апробовані, то, відповідно, венчурний бізнес є дуже ризиковим, хоча і передбачає, можливо, вищий ступінь віддачі й ефективності. Тому, для його організації необхідно насамперед налагодити контакти зі спеціалістами, котрі могли б проводити відповідні дослідження. Важливою умовою для цього є наявність у регіоні відповідних наукових та академічних інститутів. Саме роль адміністрації регіону і полягає у розробці напрямків таких досліджень, створення науково-аналітичних центрів і залучення провідних вчених до відповідних досліджень. Однак, запропонована схема потребує певної конкретизації в частині питання фінансування інвестицій. Враховуючи те, що будь-яка інноваційна діяльність супроводжується певним рівнем ризику, то в цьому випадку надання кредиту на такі цілі потребує певних гарантій повернення. Очевидно, що таким запобіжним засобом може бути страхова система. Тут знову ж таки, ініціатором і організатором цього процесу може бути регіональна адміністрація. Адже відомо, що страховий бізнес в Україні тільки набирає “обертів”, а основну питому вагу страхових договорів складають договори, які укладаються в обов’язковому порядку. Тому, регіональні органи влади на перших порах можуть ініціювати організацію регіональних страхових компаній, які здійснювали б страхування інновацій. Метою запропонованої страхової системи, котра працюватиме у цій сфері, є створення постійно діючого грошового фонду, що поновлюватиметься частково за рахунок страхувальників, а частково – за рахунок коштів регіону, які перераховуватимуться під конкретні проекти.

З огляду на зменшення державних інвестицій роль банківських інвестицій, особливо в інноваційно-інвестиційній стратегії розвитку регіонів, повинна зростати. На сьогодні банки володіють суттєвими фінансовими важелями та значним

грошовим капіталом. Водночас, задовольняючи інтереси виробників, вони є посередниками у відносинах між промисловістю та торгівлею, сільським господарством і населенням. Таким чином, діяльність банків тісно пов'язана з потребами відтворення. Проте кредитне забезпечення інноваційно-інвестиційної діяльності в масштабах регіону є на сьогодні недостатнім і проблематичним. До проблем, які перешкоджають інвестиційній діяльності банків, належать:

- висока ризиковість банківських інвестицій, тому банкам надійніше кредитувати ті підприємства, стосовно яких він є співвласником бізнесу: акціонером або інвестором і має можливість регулювати фінансові потоки, контролювати та коригувати діяльність;
- відсутність інвестиційної привабливості підприємств реального сектора економіки через законодавчу та економічну нестабільність;
- відсутність ефективної системи управління банківськими ризиками;
- наявність додаткових регулятивних вимог НБУ щодо участі банків на ринку цінних паперів, адже норматив інвестування в цінні папери окремо за кожною установою (Н 11) обмежує придбання корпоративних цінних паперів за кожним емітентом на рівні 15% від розміру регулятивного капіталу банку, а норматив загальної суми інвестування встановлений для універсальних банків – 60%; якщо банк здійснив вкладення в капітал асоційованих та дочірніх установ в розмірі 10% і більше їхнього статутного капіталу, то регулятивний капітал банку зменшується на балансову вартість таких активів.

Щодо регіональних проблем участі банків в інноваційно-інвестиційній діяльності, то слід зауважити, що відсутність місцевих банків – юридичних осіб – у 10 регіонах України, нерівномірність їхнього територіального розташування призводять до зниження їх інвестиційної діяльності. Адже у половини регіонів, де відсутні банки – юридичні особи – спостерігається відтік коштів, в т. ч. довгострокового характеру. Очевидно, що адміністративними заходами цей процес не зупинити, тому необхідно посилювати співпрацю між регіональними банками та муніципальними органами влади як у формі обслуговування місцевих бюджетів, так і регіональної інфраструктури, у т. ч. житлово-комунального господарства. Саме регіональні банки повинні стати економічною опорою розвитку, адже, по-перше, вони зацікавлені у розвитку регіону, тому що їхній розвиток залежить в повній мірі від його економічного потенціалу; по-друге, ці банківські установи знають клієнтуру регіону і можуть враховувати її особливості при розробці інвестиційної політики; по-третє, вони можуть тісніше співпрацювати із муніципальними органами влади щодо пріоритетності інвестування; по-четверте, така співпраця з місцевими органами влади дасть можливість, з одного боку, залучати акціонерів банку, а з іншого – розробляти ефективні схеми інвестиційного кредитування через страхування, гарантію тощо; по-п'яте, з огляду на індивідуальну співп-

рацю з потенційними клієнтами банки здатні залучати кошти, які надходять від заробітчанин і безризиково їх інвестувати, а не “вимивати” кошти із регіонів з низькою інвестиційною привабливістю.

Дійовим механізмом активізації інвестиційної діяльності на регіональному рівні має стати створення схеми участі венчурного механізму та залучення до його функціонування страхових компаній і регіональних банків. У цій схемі банк за участю страхової компанії надає кошти науковій установі для розробки та впровадження у виробництво інноваційної продукції в кредит, а далі підприємства або підприємець за рахунок отриманих від реалізації інновації коштів покриває витрати банку на розробку та реалізацію інновацій разом з процентами. Очевидно, що муніципальні банки не обов’язково мусять бути великими банками, адже їхня основна функція – обслуговування середнього та дрібного бізнесу. Як показує вітчизняна та зарубіжна практика, саме венчурна й інноваційна системи найефективніші в сучасних умовах реалізації регіональної інноваційно-інвестиційної стратегії щодо середніх і малих підприємств. Більше того, наявність малих та середніх місцевих банків значно зменшать монополізм великих банків в обслуговуванні регіональних клієнтів. Якщо взяти до уваги концентрацію активів, то близько 50% їх сконцентровано у великих банках і столичному регіоні. Така концентрація і є джерелом системних ризиків у банківській системі. виправити таку ситуацію – означає повернути хоча б частину фінансових потоків до їхніх регіональних джерел, що дасть можливість місцевим банкам економічно зростати, як за обсягами активів, так і за обсягами капіталу. Формування регіональних (місцевих) банків повинно відбуватися за участю місцевих органів влади, а їхню оптимальну кількість визначатиме ринок банківських послуг.

Підсумовуючи вищевикладене, можна зробити відповідні висновки:

- у регіональному розвитку пріоритетним напрямком є інноваційно-інвестиційна діяльність суб’єктів ринку, забезпечувати яку повинні венчурний, фінансовий, кредитний, податковий і лізинговий механізми;
- важливу роль у кредитному забезпеченні такого розвитку повинні відігравати банківські установи, які працюють у певному регіоні;
- слабка інвестиційна активність банків у регіональному розвитку зумовлена низькою причиною, зокрема: недостатністю довгострокових ресурсів, суттєвими диспропорціями у регіональному розвитку банківської системи та недосконалістю їх структури; слабким рівнем розвитку співпраці між банками і регіональними органами влади та місцевого самоврядування;
- шляхами розв’язання зазначених проблем і, відповідно, заходами для активізації інвестиційної діяльності в регіонах є: сприяння розвитку регіональних банків; створення регіональних робочих груп за участю банківських працівників, науковців і місцевих органів влади; створення в регіонах венчурно-інноваційних груп.

Література

1. Луців Б. Л. Банківська діяльність у сфері інвестицій. – Тернопіль: Економічна думка: Карт-бланш, 2001. – 318 с.
2. Примостка Л. О. Аналіз банківської діяльності: сучасні концепції, методи та моделі: Монографія. – К.: КНЕУ, 2002. – 316 с.
3. Фомин П. А., Кузнецов Н. В. Финансовые механизмы региональной инновационно-инвестиционной стратегии // Финансы и кредит. – 2006. – № 27. – С. 33–39.

Савич В.Л.

ОСОБЛИВОСТІ ТРАНСФОРМАЦІЇ ФІНАНСОВОГО РИНКУ ТА РИНКУ ІПОТЕЧНОГО КРЕДИТУВАННЯ УКРАЇНИ В УМОВАХ ПОСИЛЕННЯ СВІТОВИХ ІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ

Дослідження розвитку економічних систем дозволяє зробити висновок про постійно наростаючу тенденцію до посилення світових інтеграційних процесів у контексті активізації такого явища, як глобалізація. Сьогодні все більше країн світу втягуються в процес глобальних трансформацій, відкриваючи для міжнародної співпраці ті чи інші сторони свого національного господарства. Не стоїть осторонь й Україна, особливості політичного, соціально-економічного розвитку, територіальної дислокації якої зумовлюють високу багатогранність процесу інтеграції у світову спільноту, який, з одного боку, передбачає сукупність небезпек і загроз, а з іншою, відкриває унікальні можливості для реалізації та подальшого зміцнення власних потенцій, які дають змогу вивести країну на новий якісний рівень суспільного розвитку. Суть стратегії національного розвитку має зводитись до максимальної мінімізації небезпек та максимізації можливостей для реалізації власних економічних потенцій з метою ще більшого зміцнення своїх позицій на світовій арені. Можна погодитись з думкою М. А. Павловського та О. Г. Білоруса, що “у системі майбутнього глобального правління світом, в його структуризації особливе місце посядуть глобальні, регіональні та національні стратегії розвитку: стратегії безпеки, стратегії виживання, стратегії сталого розвитку, анти кризові стратегії” [1,2]. Подібного роду стратегії мають розроблятися і на рівні суб’єктів ринку, серед яких вільне місце відводиться фінансовим установам, передусім банкам.

Розділ 3. Напрями реформування кредитно-банківської системи

Одну з так званих “перших скрипок” у процесі світової економічної інтеграції відіграє фінансовий ринок, адже для капіталу, як відомо, немає кордонів. Як вірно зазначає В. М. Шелудько. “Процес інтеграції фінансових ринків, який зараз триває в світі, пов’язаний із багатьма процесами, що відбуваються на національних та міжнародних ринках. Найважливіша роль серед них відіграють: розвиток новітніх технологій, що робить високоефективними інформаційну інфраструктуру фінансового ринку та систему розрахунків між учасниками ринку, концентрація діяльності учасників ринку в світових фінансових центрах; інституціоналізація фінансових ринків, тобто постійне збільшення частки інституційних учасників ринку (інвестиційних, страхових компаній, пенсійних фондів тощо); лібералізація фінансових ринків, тобто створення законодавства, що сприяє проникненню учасників ринку на фінансові ринки різних рівнів і стимулює їх активність” [3]. Відкритість національних економік сприяє диверсифікації механізмів залучення в них іноземного капіталу, тим самими розширюючи ємність складника фінансового ринку національного ринку в частині складових частин останнього – внутрішнього та зовнішнього (іноземного) ринків (відповідно до класифікації фінансового ринку за ознакою глобальності) [3], а також, що найголовніше, розширюючи можливості задоволення попиту саме на “довгі” гроші. Для країн з перехідною економікою пошук джерел довгострокового капіталу, як вже неодноразово зазначалося, традиційно залишається актуальною проблемою.

Для України процес Інтеграції у світовий фінансовий ринок пов’язаний насамперед зі створенням на її території іноземних банків як зі змішаним капіталом, так і зі стовідсотковим іноземним капіталом. За останнє десятиріччя цей процес відбувався дуже активно (табл. I).

Таблиця 1

Банки з іноземним капіталом в Україні у 1995-2005 рр.

Показники	Роки						
	1995	2000	2001	2002	2003	2004	2005
Банки з іноземним капіталом							
- кількість банків	12	31	21	20	19	19	23
У тому числі зі 100% іноземним капіталом	1	7	21	20	19	19	23
- статутний капітал, млн. грн.	6	725	946	1046	1152	1630	2074
У тому числі зі 100% іноземним капіталом	-	225	265	365	414	689	1025

Примітка: за даними: Бюлетень НБУ. – 2006. – № 1. – С. 153–154.

Серед останніх подій у цьому напрямку можна відзначити придбання італійцями Укрсоцбанку, Raiffeisen International AG – банку “Аваль” (98%), BNP Paribas – Укрсиббанку (51%), Bank of New York and other institutional investors – банку “Форум” (10%), Внешторгбанком – банку “Мрія” (98%), ТВІН-СигмаБлейзер – Вабанку (9,55%), Renaissance – банку “Лідер” [4]. Один із провідних фінансових холдингів Чехії PPP Сгоир підписав попередню угоду про купівлю невеликого банку “Приватінвеси” [5]. Про бажання продати 25% акцій стратегічному інвестору заявив банк “Фінанси і кредит”. І, як показують монографічні дослідження цього процесу, він у найближчій та середньостроковій перспективі набиратиме обертів.

Прихід іноземного банківського капіталу на український фінансовий ринок на сьогодні сприймається неоднозначне серед науковців і представників банківської системи.

Серед останніх – Асоціація українських банків, яка, зокрема, дуже критично відреагувала на вимогу Національного банку України щодо нарощування до кінця 2006 р. капіталів банків, мотивуючи свою позицію високою ймовірністю виникнення “системної кризи”, оскільки дві третини банків не спроможні будуть виконати таку вимогу. Національний банк України, у свою чергу, стоїть на позиції, що “... у банкірів є час знайти інвестора чи піти шляхом об’єднання. Іноземні банки наступають, і чим швидше дрібні банки об’єднуються, тим краще”. Із такою позицією загалом варто погодитись. Адже навряд чи можна миритись із ситуацією, коли, за оцінками тієї ж Асоціації, нині дві третини банків не мають регулятивного капіталу, необхідного для отримання дозволу на інвестиційну діяльність [6]. Період, коли банки створювались заради власної примхи окремих бізнесменів, пройшов. На часі – створення потужної банківської системи країни, інтегрованої в єдину систему національної економіки як чинника її сталого розвитку. Крім того, у сучасного бізнесу має бути кардинально змінена точка зору на природу банку. У цьому випадку слід погодитись з позицією, що “банк не є суто комерційною установою. Навіть з урахуванням того, що він створений на кошти приватних осіб, банк виконує важливу суспільну функцію. Акціонери й учасники банку, які вкладають кошти у його статутний фонд, мають розуміти природу цієї установи. В іншому випадку сподівання акціонерів та учасників щодо доходу на вкладений у банківській бізнес капітал заздалегідь приречені на невиконання. Наслідком цього є зростання недовіри до банківське відновлення ж довіри до неї оголошено НБУ одним з пріоритетних розвитку” [7].

Негативними наслідками експансії іноземних банків на український ринок вважають наступні: підвищення ймовірності відтоку українського капіталу до зарубіжних країн; обмеження доступу національних позичальників до внутрішніх заощаджень, використання мобілізованих філіями Іноземних банків

ресурсів для зовнішніх активних операцій; ускладнення банківського нагляду за операціями філій іноземних банків; підвищення вразливості банківського сектора України від коливань на світових фінансових ринках; кошти іноземних банків не є надійним джерелом кредитування національної економіки, оскільки у разі фінансової кризи вони залишають ринок приймаючої країни без спроби відшкодування своїх витрат; прихід філій іноземних банків, які не мають високих міжнародних рейтингів та достатніх обсягів капіталу; зосередження діяльності на найприбутковіших операціях із відмиванням “брудних” грошей та спекулятивних фінансових операціях; ймовірність посилення іноземного контролю за банківською системою України, що може негативно позначитися на економічній безпеці держави; загострення міжбанківської конкуренції створить тиск на вітчизняні банки, що сприятиме їхній ліквідації [8].

Викладені положення загалом заслуговують на увагу. Разом із тим, окремі з них не сприймаються вже так однозначно, а тим більше песимістично. З приводу деяких положень дозволимо собі висловити певні міркування.

Щодо положення “кошти іноземних банків не є надійним джерелом кредитування національної економіки, оскільки у разі фінансової кризи вони залишають ринок приймаючої країни без спроби відшкодування своїх витрат” слід зауважити, що поведінка вітчизняних банків при загостренні кризи не набагато краща. Вони або взагалі банкрутують, або ж, в кращому випадку, суттєво зменшують обсяги кредитування економіки та заморожують депозити. Для економіки загалом та громадян зокрема немає різниці, який банк – вітчизняний чи іноземний – виходить з ринку чи звужує на ньому свою присутність, або ж ігнорує інтереси своїх клієнтів.

Проблема приходу на український ринок філій іноземних банків, які не мають високих міжнародних рейтингів та достатніх обсягів капіталу, поперше, знаходиться в площині регулятивної політики Національного банку України, а по-друге, дуже успішно, як свідчить світовий досвід, вирішується з часом. У цьому випадку ми погоджуємось з думкою Н. Бицької, що “збільшення установ іноземних банків в Україні відбуватиметься поступово (особливо на першому етапі), за рахунок 1) банків із країн з аналогічним суверенним кредитним рейтингом ..., а також 2) середніх західних банків. ... Можна також очікувати приходу західних банків на вітчизняний ринок через філії східноєвропейських банків, які належать західному капіталу. Лише за кілька років, можливо, з’являться філії великих банків”. При цьому, вже сьогодні можна констатувати той факт, що “останніми роками загальний обсяг іноземних інвестицій до банківського сектора України становив 207,6 млн. дол., або 12,57% від загальної суми його капіталу. В цих інвестиціях частка країн ЄС наближається до 40%. а європейських країн загалом (без Росії) – майже до 65%. Серед них вирізнялися інвестори з Австрії – 17,2%, Польщі – 13,4%,

Швейцарії – 10,7%, Франції – 5,4%, Великобританії – 4,3% [9]. Що ж до проблеми банківського нагляду, зауважимо, що сьогодні робляться відповідні кроки на міжнародному рівні в контексті наростаючої глобалізації та розвитку світових фінансових ринків. Так, з метою запровадження нових змін в організації систем банківського нагляду та регулювання “Базельський комітет розповсюдив серед центральних банків консультативну доповідь “Нова схема достатності капіталу”, відому під назвою Базель-2, в якій викладено нові підходи до проблеми забезпечення адекватності капіталу та поліпшення контролю за дотриманням банківськими установами пруденційних норм, Основною метою Базеля-2 є сприяння адекватній капіталізації банків і вдосконаленню системи управління ризиками, тобто посиленню банківської системи загалом. ... Нині Національний банк України послідовно впроваджує вимоги Базельського комітету щодо капіталу” [10].

Щодо положення “зосередження діяльності на найприбутковіших операціях, операціях із відмиванням “брудних” грошей та спекулятивних фінансових операціях”, зауважимо наступне. Проблема відмивання “брудних” грошей на сьогодні є компетенцією відповідних контролюючих органів і питанням нагляду за банківською системою, що, до речі, поширюється не лише на іноземні банки, а й на вітчизняні. Що ж до високого інтересу до спекулятивних і найприбутковіших (які, до речі, часто бувають саме спекулятивними), то займатися такими (та, зрештою, і займаються) зовсім не проти і вітчизняні банки. Головне, щоб такі операції були законними.

Дещо завищеною видається оцінка такої загрози, як загострення міжбанківської конкуренції, яка призведе до ліквідації вітчизняних банків. Зауважимо, що українські банки “успішно” ліквідуються і без тиску на них з боку іноземного капіталу. Так, за період з 1992 Ію 1999 рр. було ліквідовано 69 банків з причин порушення банківського законодавства та інших причин. А загалом з 2000 р, ліквідації зазнало 39 банків. При цьому, станом на 01.11.2005 р. в стадії ліквідації перебувало ще 20 банків. Проблема тут, як можна побачити, в порушенні банківського законодавства, а також, на чому можна акцентувати увагу, в низькому ризик-менеджменті, що можна спостерігати найбільше в малих банках, а такими є більшість. Зрештою, в банківській системі України існує четверта група банків, діяльність яких фахівцями оцінюється як низькоєфективна, конкурентоспроможність – як низька, а можливості розвитку – обмежені, що, загалом, дає підстави кваліфікувати її як одну з найризикованіших [11], Що ж до тиску на вітчизняні банки, то в певних межах він потрібний саме для зміцнення банківської системи України, потребу в якій дуже гостро відчуває національна економіка.

Власне і вітчизняні банкіри (і не лише вони) не проти купівлі іноземних банків. Навпаки, активність їх у цьому напрямку дуже велика. Взяти хоча б си-

туацію навколо виграшу української сторони у тендері з придбання одного із земельних банків Німеччини, з приводу чого нині йде судовий розгляд справи.

Не вважаючи за доцільне продовжувати подібну дискусію, зупинимось на позитивах експансії іноземних банків на український ринок, тим більше, що це процес неминучий і таким шляхом йде увесь цивілізований світ. Серед таких, зокрема, вирізняють: прискорення впровадження новітніх банківських технологій; впровадження міжнародного досвіду банківської справи; поліпшення обслуговування клієнтів; розширення асортименту банківських послуг та підвищення їхньої якості; здешевлення вартості ресурсів через надходження на ринок України дешевих ресурсів та суттєве збільшення обсягів інвестицій; загострення конкуренції між іноземними та вітчизняними банками, що сприятиме, зокрема, здешевленню надавання кредитів і обслуговування клієнтів, прискорить процес реформування банківського сектора; створення умов для можливого повернення “вивезеного” українського капіталу; консолідація банків, витіснення з ринку економічно слабких банків, що сприятиме посиленню довіри до вітчизняної банківської системи юридичних і фізичних осіб, а також формуванню конкурентоспроможнішої та фінансово стійкішої банківської системи [8]. На нашу думку, перелічені позитиви суттєво перевищують шальки терезів не на користь негативів, тим більше, що окремі з наведених положень нівелюють вплив окреслених негативних наслідків.

Прихід іноземного банківського капіталу на фінансовий ринок України слід розглядати насамперед під кутом збільшення ємності інвестиційного ринку країни, з одного боку, та посилення конкурентного середовища у банківському секторі, з другого.

Перший аспект полягає у збільшенні обсягу пропозиції стосовно дешевого та довгострокового кредитного ресурсу, потребу в якому у повному обсязі на сьогодні не спроможна задовольнити вітчизняна банківська система. Присутність іноземного капіталу дозволяє збільшити в структурі фінансового ринку саме частку ринку капіталів через розширення використання на ньому таких фінансових інструментів, як середньо- та довгострокових кредитів, середньо- та довгострокових боргових цінних паперів. Насамперед, це стосується іпотечного ринку, адже такі його сегменти, як ринок іпотечного житлового кредитування та ринок іпотечного кредитування в аграрній сфері під заставу земель сільськогосподарського призначення, як жодні інші потребують саме довгострокових інвестиційних ресурсів. Крім того, наявність довгострокового капіталу формує економічне підґрунтя для розвитку вторинного ринку іпотечних цінних паперів через механізм сек'юритизації як ефективного способу збільшення обсягів рефінансування іпотечних кредитів.

Банки з іноземним капіталом, як правило, є потужнішими порівняно з вітчизняними банками (табл. 2).

Іноземні та українські банки на ринку України в 2005 р.

Показники	Всього по банківській системі України	В тому числі		
		Іноземні банки зі 100% іноземним капіталом	Іноземні банки зі змішаним капіталом	Українські банки
Кількість банків, од.	185	9	14	162
Статутний капітал, млн. грн.	14833	1025	1049	12759
Частка в загальній кількості банків, %	100,0	4,9	7,6	87,5
Частка в сукупному статутному капіталі, %	100,0	6,9	7,1	86,0
Статутний капітал в розрахунку на 1 банк, млн. грн.	80,2	113,9	74,9	78,8

Примітка: за даними: Бюлетень НБУ. – 2006. – № 1. – С. 154.

Як можна побачити з даних табл. 5.3,2, за розміром статутного капіталу в розрахунку на 1 банк іноземні банки зі стовідсотковим іноземним капіталом суттєво випереджають “суть українські” банки. Відповідно і можливості щодо здійснення активних операцій у перших значно більші.

Другий аспект проблеми не слід розглядати однобоко, лише під кутом ймовірної загрози для вітчизняного банківського сектора. А саме такий підхід нині часто має місце при дискутуванні проблеми щодо допуску і рівня такого допуску іноземного капіталу у банківську систему України. Логічно виходити з того, що характер розвитку економічної системи країни об’єктивно вимагає трансформації вітчизняної банківської системи у напрямку трансформації в чинник економічного зростання. Сьогодні в Україні дуже обмежені можливості для реалізації великих інвестиційних проектів, у зв’язку із чим часто інвестиційний ресурс залучається переважно під державні гарантії, що призводить до збільшення зовнішнього державного боргу. Від українських банків вагомою альтернативою цьому можна очікувати, як на нашу думку, лише за умови збільшення розміру капіталу банків. У цьому випадку слід погодитись з думкою Н. Бицької: ... шлях до зміцнення і посилення нашої банківської системи одна з умов подальшої інтеграції вітчизняних банківських структур у світову банківську систему [9].

Вимоги до капіталу банків мають посісти одне з провідних місць у практиці банківського регулювання. На сьогодні світова практика володіє

значним досвідом збільшення капіталу банків. Серед шляхів такого збільшення: збільшення капіталу за рахунок субординованого боргу: вдосконалення механізму залучення субординованого боргу, залучення субординованого боргу за рахунок випуску депозитних сертифікатів, випуску банківських обліганий, банківських єврооблігацій: збільшення капіталу за рахунок консолідації банківської системи: консорціумне кредитування, створення банківських об'єднань, груп і корпорацій тощо, злиття банків; збільшення статутного капіталу, додаткового капіталу та механізму розрахунку капіталу: збільшення капіталу через удосконалення механізму розрахунку регулятивного капіталу, збільшення капіталу за рахунок зростання банківського прибутку, додаткових внесків акціонерів/учасників банків, випуску банками привілейованих акцій [9]. Україна має з чого вибирати, керуючись власними вигодами з цього процесу та умовами, в яких той чи інший напрямок реалізовуватиметься.

У контексті вирішення проблеми концентрації банківського капіталу одним із найефективніших шляхів видається об'єднання банків. Підвищення рівня концентрації банківського капіталу, в тому числі й шляхом об'єднання банків, нині фахівцями банківської системи розглядається під кутом “розвитку стійкої конкурентоспроможної ... вітчизняної банківської системи, діяльність якої має бути спрямована на економічний і соціальний розвиток країни загалом” [10].

Процес концентрації слід розглядати також не лише як з точки зору збільшення інвестиційного потенціалу банківської системи, а й в плані посилення конкурентних позицій вітчизняної банківської системи на внутрішньому ринку банківських послуг. Останнє, у свою чергу, має спонукати прихід на український фінансовий ринок ще потужніших іноземних банків, ніж ті, що працюють нині на ньому (або/чи збільшення капіталу останніх). Варто звернути увагу на досвід постсоціалістичних країн Східної Європи – Угорщини, Польщі, Чехії, де частка іноземних банків у банківських активах сягає 50% [12]. Посилення конкуренції на фінансовому ринку призвело до зниження вартості послуг фінансових посередників. Здешевлення ціни фінансових послуг банківських інститутів слід очікувати і на вітчизняному ринку у зв'язку з проникненням на нього ширшого кола потужних іноземних банків, спроможних суттєво збільшити пропозицію привабливіших для вітчизняного товаровиробника інвестиційних продуктів.

Слід зазначити, що поглиблення концентрації банківського капіталу є незаперечною тенденцією в “умовах глобалізації”. У 2000 р., наприклад, отримані до оподаткування доходи 1000 найбільших банків світу сягнули 317 млрд. дол. США ... Водночас третиною сукупного капіталу 1000 найбільших банків у 2000 р. володіли лише 25 із найбільших банків світу. За даними Top 1000 list

журналу *The Banker* тільки дві найпотужніші фінансові групи світу – Citigroup і Mizuno Financial Group, яка сформувалася у результаті злиття трьох великих банків Fuji Bank, Dai-ichi Kangio Bank і Industrial Bank of Japan, – володіють 5,9% сукупного капіталу 1000 найбільших банків планети. ... Об'єднання активів у результаті злиття японських банків у Mizuno Financial Group дало змогу довести показник розміру активів цієї банківської групи до більш як 1 трлн. дол. США. У 2000 р. відбулись потужні поглинання між банківськими установами США – Chase Manhattan поглинув J.P. Morgan, а провідний інвестиційний банк CS First Boston придбав Donaldson, Lufkin & Jenrette... Голландська фінансова група ING придбала Франкфуртський банк та водночас намагалася отримати контроль над французьким банком Credit Commer. Іспанський Banco Santander надав 2 млрд. дол. позики британському Royal Bank of Scotland для придбання провідного британського банку National Westminster Bank. [12].

Перед Україною, як ні перед жодною з країн перехідної економіки, завдання впровадження ефективних форм концентрації банківського капіталу стоїть надзвичайно гостро. І скільки б нарікань не було зараз на адресу великих банків, саме вони є економічною основою розвитку промислового потенціалу. Тільки концентрація капіталу може бути тим засобом, за допомогою якого можна проводити великі інвестиції у пріоритетні проекти. Цілі ж, які Україна має досягти у напрямку створення моделі, інноваційного розвитку, можливо забезпечити лише за наявності потужних інвестиційних ресурсів, спроможність формування яких слід розглядати в і аспекті концентрації банківського капіталу.

Слід зазначити, що стратегічним пріоритетам інтеграції банківської системи України у світовий фінансовий простір керівництво держави постійно приділяє значну увагу. Ще у проєкті Комплексної програми розвитку банківської системи України на 2003–2005 рр., наприклад, Національним банком України було чітко зазначено: “Банківська система України є системою відкритого типу. В Україні створені рівні умови для реєстрації та функціонування банків з вітчизняним та іноземним капіталом, в тому числі щодо регламентації дозволених банківських операцій та їх оподаткування. ... Законодавче обмеження щодо максимальною рівня участі іноземного капіталу в українській банківській системі, яке існувало в перші роки її становлення, було скасовано. За банками законодавче закріплено право виходу у світовий фінансовий простір, у тому числі і шляхом відкриття іноземних філій” [13]. При цьому, основними формами інтеграції визначені наступні: присутність іноземного капіталу у банківській системі України; присутність українських банків на території інших держав шляхом створення філій, дочірніх банків і представництв; встановлення та введення прямих кореспондентських рахунків між українськими та закордонними банками для забезпечення зовнішньоекономічної діяльності суб'єктів господарювання та виконання власних функцій: членство україн-

ських банків у міжнародних банківських організаціях, а також в міжнародних платіжних системах; співробітництво на рівні Національного банку України та центральних банків інших країн і міжнародних фінансових організацій.

Слід зазначити, що процес експансії іноземного капіталу не оминув й інших суб'єктів фінансового ринку України. Взяти хоча б страхові компанії, які дедалі більше стають привабливими для іноземних інвесторів. На сьогодні близько 70 страхових компаній (майже п'ята частина) працюють із залученням іноземного капіталу і з кожним роком їх контингент зростає [14].

Загалом це об'єктивний і закономірний процес, зумовлений загальним характером розвитку глобалізаційних процесів. Глобалізацію, до речі, в економічній літературі прийнято класифікувати як процес зближення споживчих переваг і універсалізацію асортименту пропонованої продукції по всьому світу, в процесі чого всесвітні продукти витісняють місцеві [15]. Український ринок страхових послуг є дуже привабливим для представників світового страхового ринку як в плані його потенціалу, так і низької конкурентної позиції вітчизняних страховиків та їхніх продуктів. Найбільшої конкуренції вітчизняним страховикам слід очікувати насамперед від іноземних страхових компаній з високими інвестиційними рейтингами, наприклад, AAA AIG.

Чи є такий процес позитивним для вітчизняного страхового, а, зрештою, й для інвестиційного ринку, слід, на нашу думку, визначати з аналізу інтересів учасників цього ринку, які вони переслідують і які трансформуються в процесі такої експансії.

Щодо страховиків, то цей процес двоякий. З одного боку, загроза їхнім ринковим позиціям з боку іноземних страховиків є цілком очевидною. З другого, створюється ситуація, яка вимагає здійснення суттєвих кроків у напрямку підвищення конкурентоспроможності власного продукту, запровадження ефективних систем управління цим продуктом, що базуються на системному економічному мисленні, прогресивних стратегіях розвитку, виживання, лідерства, кращих стандартах навичок і вмінь інформаційного і фінансового посередництва. Посилення конкуренції на страховому ринку формує певний контингент його суб'єктів, орієнтованих на отримання максимальної вигоди з глобалізаційних процесів. Загалом ми погоджуємося з висновком, що "глобалізація економічного розвитку всіх сторін господарської діяльності диктує відповідні вимоги, кількісні та якісні параметри для української економіки. А тому відповідність української економіки світовим стандартам вимагає від страхових компаній розгляду якісно нового підходу при організації страхової діяльності..." [16].

Такі процеси, до речі, відбуваються в Росії, де вітчизняні страхові компанії спромоглися створити значну конкуренцію іноземним суб'єктам, виступаючи на певному етапі представниками світового капіталу щодо інших країн,

в які здійснюється його експансія. Досвід Росії підтверджує вірність обраного вітчизняними страхувальниками шляху в умовах посилення конкуренції з боку іноземного капіталу, який є єдино вірним в конкурентній боротьбі як за страхувальників, так і за ніші на інвестиційному ринку.

З точки зору страхувальників безперечно процес експансії іноземного капіталу є позитивним явищем, яке дозволяє диверсифікувати асортимент страхових послуг на вітчизняному ринку, підвищити стандарти страхування та доступність страхових продуктів для ширшого кола потенційних страхувальників, які на сьогодні через низьку платоспроможність не спроможні скористатися послугами страховиків.

До прихильників глобалізаційних процесів належать і треті особи, які з внесенням на вітчизняний ринок нових стандартів страхування мають можливість отримати належний фінансовий захист за договорами страхування різних видів відповідальності перед третіми особами, а також різноманітних професійних об'єднань (консалтингових фірм, інститутів менеджменту тощо), які з посиленням глобалізаційних процесів можуть розраховувати на обмін професійним досвідом, між-корпоративне спілкування, участь у різноманітних міжнародних форумах, освітніх програмах з підготовки фахівців страхового ринку.

Позитивним процесом глобалізації є для суб'єктів страхового бізнесу, які працюють у сфері перестрахування. З посиленням інтеграційних процесів та зміцненням конкурентних позицій вітчизняних суб'єктів страхового ринку слід очікувати суттєвого розвитку ринку перестрахування в Україні за рахунок притоку на нього капіталу іноземних суб'єктів страхового бізнесу. Такий процес, до речі, відбувається в Росії, ринок перестрахування якої є привабливим для страхових компаній Угорщини, Литви, інших країн Східної Європи, а також країн СНД, в тому числі й України. Таким чином формується позитивна динаміка переорієнтації країни зі статусу донора ризиків, що своїм наслідком має витік капіталу за кордон, на країну з вхідним потоком з відповідним позитивним наслідком – притоком іноземного капіталу на вітчизняний перестраховальний ринок. На сьогодні можна констатувати факт формування такої тенденції і в Україні.

Подальші перспективи України у розширенні сегменту саме вітчизняного перестраховального ринку, який доцільно розвивати за рахунок переорієнтації перестраховальних премій на внутрішній ринок та стимулювання притоку на нього іноземного капіталу, слід пов'язувати з підвищенням інвестиційного рейтингу країни загалом.

В узагальнюючому вигляді соціально-економічні наслідки для вітчизняного страхового бізнесу можна окреслити наступним чином: перехід на стандарти всесвітньої страхової культури; формування великих вітчизняних

інституціональних інвесторів, які відіграватимуть дедалі вагомішу роль як в національній економіці, так і в інтеграційних процесах у світову економіку; подальша концентрація капіталу в страхових групах і їх злиття з банківським і фінансово-промисловим капіталом, підвищення на цій основі рівня участі страхового бізнесу в інвестиційних процесах; запровадження інноваційних механізмів у просування страхового продукту на ринок (наприклад, он-лайнове страхування через систему Інтернет).

З розвитком страхового ринку слід очікувати подолання нинішньої ситуації, яка полягає в несприйнятті владою та бізнесом фінансового ринку як серйозного джерела залучення інвестиційних ресурсів. Такий висновок був зроблений учасниками четвертого фінансового форуму “Фінансовий ринок, інновації та державне регулювання 2006”, що відбувся у червні 2006 р. і офіційно оформлений як пропозиції учасників цього форуму [17]. Такий підхід до фінансового, в тому числі і страхового, ринку формує небезпечну ситуацію, насамперед для вітчизняних суб’єктів фінансового ринку з точки зору їх конкурентоспроможності, а отже, здатності протистояти експансії іноземного капіталу. Забезпечення конкурентоспроможності національних фінансових інститутів в контексті інтеграційних процесів, в тому числі і суб’єктів страхового ринку, вбачається насамперед в законодавчому вирішенні питання поетапного допуску іноземних фінансових інституцій в Україну за умов створення рівних конкурентних умов для вітчизняних та іноземних суб’єктів. Крім того, ставляться завдання: удосконалення інфраструктури пенсійної системи, інвестиційного бізнесу та фондового ринку, створення єдиного біржового торговельно-інформаційного простору; скасування заборон та існуючих обмежень на рух капіталу (зокрема, щодо репатріації інвестицій і доходів від інвестиційних операцій, інвестування коштів резидентів закордоном та інвестування нерезидентів в Україні); зняття тотального контролю за операціями з фінансування нерухомості та у сфері довгострокового кредитування; створення сприятливих умов для реалізації прав інвесторів на придбання цінних паперів на міжнародних фондових ринках; внесення змін до податкового законодавства, спрямованих на відмову від оподаткування інфляційної складової у вартості власного капіталу та курсової різниці інвестицій, внесених у валюті; скасування податку на дивіденди фізичних осіб і нерезидентів (як подвійного податку на Інвестиційні доходи); подальший розвиток саморегулювання на фінансовому ринку; підвищення капіталізації страхових компаній та конкурентоспроможності національного страхового ринку; запобігання використанню страхової системи для тінізації доходів, ухилення від оподаткування та виведення капіталів за кордон; розвиток нових видів страхування й удосконалення діючих страхових продуктів з метою суттєвого збільшення сфери користування цими продуктами населенням України; запровадження

уже випробуваних у цивілізованому світі видів страхування, зокрема відповідальності власників автотранспортних засобів, відповідальності роботодавців, медичного, екологічного страхування, страхування інвестиційних ризиків тощо; розширення форм і методів співпраці між страховиками, зокрема співстрахування, товариств взаємного страхування, спеціалізованих страхових пулів; формування адекватної системи фахової підготовки і сертифікації фахівців зі страхування; підвищення рівня страхової культури населення та запровадження ефективних організаційно-правових механізмів захисту інтересів споживачів страхових послуг [17].

Ще одна принципова позиція, на якій слід акцентувати увагу, полягає в тому, що найближчі сусіди України в межах СНД, передусім Росія, розуміючи невідворотність глобалізаційних процесів на фінансовому ринку, роблять усе можливе на державному та бізнесовому рівнях для зміцнення конкурентних позицій вітчизняних суб'єктів ринку, а також для нарощування їх інвестиційного потенціалу з орієнтацією на здійснення зовнішньої експансії на фінансові ринки інших країн. Україна не може і не повинна залишатись осторонь цих процесів. В протилежному випадку конкурентні позиції на фінансовому ринку вітчизняними суб'єктами будуть втрачені, що створюватиме загрози та небезпеки для фінансової системи країни загалом.

На порядок денний ставиться завдання об'єднання зусиль вітчизняних суб'єктів страхового, банківського й інвестиційного бізнесу, в тому числі у напрямку удосконалення методичного забезпечення страхування страхових ризиків, страхування інвестиційних та інноваційних проєктів, створення методик рейтингової оцінки кредитного рейтингу фінансових організацій і їхніх клієнтів, погодження єдиної методики андеррайтингу в страховому бізнесі тощо.

Слід зазначити, що інтеграція банківського і страхового бізнесу упродовж кількох десятиліть є загальносвітовою тенденцією, яка, до того ж, розвивається за наростаючою траєкторією. Злиття і поглинання, як зазначає Д. Гармаш, “з початку 1990-х рр. загалом стали своєрідним атрибутом розвитку банківського і страхового секторів економіки. ... За даними Speer & Associates, найбільші 100 банків планети беруть участь у кількох тисячах партнерських союзів” [18]. Страхування дедалі сильніше стає невід'ємним елементом такого ланцюга, як поточний рахунок – накопичення – кредитування – страхування – ризик-менеджмент. Для суб'єктів страхування вигоди від такого злиття зводяться до: отримання доступу по розгалуженій філійній мережі банків, а на цій основі – до ширшої клієнтської бази; додаткового забезпечення операцій при здійсненні страхування; отримання доступу до ефективних систем управління інвестиціями. Банки ж, в результаті диверсифікації банківських продуктів, фінансових інструментів, розширення клієнтської бази, що призводить до збільшення ризиків, мають змогу органічно вписувати систему страхування у загальний механізм банків-

ського ризик-менеджменту. У свою чергу, зростання потреби банків на продукт суб'єктів страхового ринку вимагає від останніх прикладання постійних зусиль у напрямку розробки такого продукту, спроможного задовольнити вимоги банків щодо ефективних механізмів мінімізації ризиків.

Така велика увага до проблем експансії іноземною капіталу на український фінансовий ринок та необхідності зміцнення вітчизняної банківської системи, інших учасників фінансового ринку, які традиційно вважаються інституціональними інвесторами на Іпотечному ринку, цілком обґрунтована і безпосередньо стосується теми нашого дослідження ринку іпотечного кредитування, адже потенційні можливості останнього здебільшого пов'язані з проникненням іноземного капіталу на український фінансовий ринок через інститути, які безпосередньо задіяні в іпотечних схемах. Підсумовуючи, коротко зупинимось на окремих моментах трансформації позиціонування основних інститутів ринку – іноземних та вітчизняних банків, інституціональних інвесторів, зокрема серед страхових компаній – в контексті входження на вітчизняний ринок іноземного фінансового капіталу

Іноземні банки. Зазначені суб'єкти потенційно мають кращі можливості для успішного закріплення на ринку іпотечного кредитування України.

По-перше, ресурсна база іноземних банків, передусім зі стовідсотковим

Іноземним капіталом, значно перевищує за цим показником вітчизняні банківські структури. Це дозволяє їм претендувати на досить значний сегмент ринку іпотечного кредитування через достатньо високий обсяг пропозиції іпотечних кредитів.

По-друге, з приходом на український ринок іноземних банків, як вже зазначалося, очікується збільшення пропозиції саме “довгих” кредитних ресурсів, що надзвичайно важливо передусім для формування ринку іпотечних цінних паперів.

По-третє, іноземні банки мають реальну можливість збільшення пропозиції на українському іпотечному ринку стосовно дешевих кредитів. Це можливо насамперед за рахунок їхньої потужної ресурсної бази, а також завдяки можливостям зазначених суб'єктів залучати ресурси для подальшого кредитування на світових фінансових ринках. Таке джерело, як правило, виявляється дешевшим порівняно з депозитною базою на внутрішньому ринку. Здешевлення кредитів дозволяє суттєво розширити коло їх користувачів, особливо серед тих, які дійсно потребують покращення житлових умов, а не шукають ефективних шляхів збереження своїх заощаджень, що, власне, сьогодні відбувається на ринку іпотечного житлового кредитування. Крім того, дешеві кредити мають сприяти територіальній диверсифікації ринку іпотечного житлового кредитування, який на сьогодні обмежується фактично одним регіоном — столицею.

По-четверте, іноземні банки мають значні можливості для здешевлення іпотечних кредитів за рахунок скорочення витрат на утримання філійної мережі. Такі суб'єкти можуть просувати власний продукт на ринок через існуючу мережу філій українських банків, витрати на що виявляються значно меншими, ніж на створення власної мережі. Запас міцності в іноземних банків у цьому випадку формується також за рахунок формування дешевого кредитного ресурсу шляхом зовнішніх запозичень. Така практика, зокрема, має місце в українській дійсності – взяти хоча б Міжнародний іпотечний банк.

По-п'яте, прихід на український ринок банків з високими кредитними рейтингами суттєво зміцнить їхні позиції на внутрішньому депозитному ринку, тим самим забезпечить їм доступ до вітчизняного інвестиційного ресурсу.

По-шосте, потужні іноземні банки слід розглядати не лише в контексті виходу на український іпотечний ринок потенційного кредитора, а й потенційного інвестора, який формуватиме реальний попит на іпотечні цінні папери, емітовані як банками, так й спеціалізованими іпотечними установами, в тому числі Державною іпотечною установою, тим самим забезпечуючи функціонування механізму рефінансування іпотечних кредитів.

Українські банки. З посиленням відкритості національної економіки українські банки, очевидно, зазнають конкуренції з боку іноземних банків. Це, у свою чергу, має стати поштовхом для нарощування капіталу банків, а також перегляду власних продуктивних стратегій, підходів до ціноутворення на банківські продукти, зрештою – рентабельності власної діяльності та позиціонування себе в сегменті загальних соціально-економічних відносин.

Інституціональні інвестори. Серед таких найпрогнозованішими на іпотечному ринку видаються страхові компанії та недержавні пенсійні фонди. Щодо перших, слід зауважити, що з приходом на страховий ринок України іноземного капіталу інвестиційна активність суб'єктів цього ринку має суттєво зрости. Головне, щоб пропозиція фінансових інститутів зростала адекватно зростанню інвестиційного потенціалу інституціональних інвесторів. В черговий раз наголошуючи на тезі, що страховиків слід розглядати насамперед під кутом наявності у них “довгих” грошей, а одним з найнадійніших об'єктів інвестування для зазначених суб'єктів є високоліквідні іпотечні цінні папери, особливо емітовані Державною іпотечною установою, можна прогнозувати суттєве зростання ролі страхових компаній у розширенні ємності ринку іпотечних цінних паперів. Привабливість страхового ринку України для іноземних інвесторів одночасно зростатиме із запровадженням різноманітних видів страхування, наприклад, страхування цивільної відповідальності власників автотранспорту, а також із розширенням самого ринку іпотечного кредитування. Останнє об'єктивно супроводжується страхуванням предмета іпотеки, життя позичальника, страхування його на випадок втрати працездатності чи роботи, що неминуче збільшуватиме інвестиційний ресурс страхових компаній.

У цьому випадку можна прогнозувати значно вищі конкурентні позиції зазначених суб'єктів порівняно з недержавними пенсійними фондами на іпотечному ринку, механізми формування ресурсної бази яких на сьогодні дуже слабо задіяні на практиці. Разом із тим, не слід виключати ситуацію, за якої недержавні пенсійні фонди можуть скласти певну конкуренцію банкам в плані формування депозитних ресурсів останніх. З формуванням потужної мережі надійних недержавних пенсійних фондів можна очікувати щонайменше уповільнення притоку грошових коштів населення на банківські депозити та збільшення накопичень саме в таких фондах.

Література

1. Павловський М. А. Стратегія розвитку суспільства: Україна і світ (економіка, політологія, соціологія). – К.: Техніка, 2001. – С. 187.
2. Білорус О. Г. Глобальна орієнтація національної стратегії // Слово Батьківщини. – 2000. – 15 грудня.
3. Шелудько В. М. Фінансовий ринок: Підручник. – К.: Знання, 2006. – С. 25.
4. Шкарпова О. Великими ковтками // Контракти. – 2006. – № 16. – С. 12, 15.
5. Торгівля банками продовжується // Робітнича газета. – 2006. – 19 квітня. – С. 3.
6. Черный Р. Банкиры грозят кризисом и требуют у НБУ оторочки на увеличение капитала // Коммерсантъ. – 2006. – 10 апреля. – № 60. – С. 8.
7. Концепція фінансової безпеки України. – Офіційний сайт: www.uaft.com.ua
8. Роздатковий матеріал до захисту дисертації Алексеєнко Л. М. “Ринок фінансового капіталу в економічній системі України” на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук за спеціальністю 08.04.01 – фінанси, грошовий обіг і кредит, – Київський національний університет ім. Тараса Шевченка, 2006. – С. 13.
9. Бицька Н. Банківський капітал в економіці України // Вісник Національного банку України. – 2006. – № 1. – С. 49. (С. 48–51).
10. Міщенко В. Окремі тенденції та проблеми з точки зору фахівців НБУ / Папуша А. Нотатки з конференції “Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України” // Вісник Національного банку України. – 2006. – № 1. – С. 44. (С. 44–47).
11. Карчева Г. Рентабельність діяльності банків України / Папуша А. Нотатки з конференції “Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України” // Вісник Національного банку України. – 2006. – № 1. – С. 45. (С. 44–47).

12. Софіщенко І. Сучасні тенденції міжнародного руху капіталу // Банківська справа. – 2002. – № 5. – С. 26.

13. Проект Комплексної програми розвитку банківської системи України на 2003–2005 роки. – К.: НБУ, 2003. – С. 20.

14. Филонюк А. Страховой рынок Украины: международные аспекты сотрудничества. – Офіційний сайт: <http://www.uainsur.com/ua>

15. Веретнов В. Глобализация страховой отрасли: возможные последствия для страхового бизнеса СНГ. – Офіційний сайт: <http://www.klubok.net>

16. Белошицкий А. WinPeak СКМ: Страхование 3.0 – решение для автоматизации работы фронт-офиса страховой компании. – Офіційний сайт: <http://www.crmonline.ru>

17. Фінансовий ринок, інновації та державне регулювання 2006 / Четвертий фінансовий форум. 9–11 червня 2006 р. Офіційний сайт: <http://www.u-fin.com.ua>

18. Гармаш Д. Банки й страховые компании: грани взаимодействия на современном этапе // Бухгалтерия й банки. – № 4. – 2002. – Офіційний сайт: <http://www.afm.ru>

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

СТАНОВЛЕННЯ ДОКТРИНИ ФІНАНСОВОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ

МОНОГРАФІЯ

За редакцією

доктора економічних наук, професора С. І. Юрія,
кандидата економічних наук, доцента О. М. Десятнюк

Редактор: *Наталія Гаврішко*

Комп'ютерна верстка: *Ігоря Потапова*

Підп. до друку 22. 11. 07 р.

Формат 70x100 1/16. Гарнітура Times.

Папір офсетний. Друк офсетний.

Умов. друк. арк. 15,5. Обл.-вид. арк. 14,6.

Зам. № Н023-07. Наклад 300 прим.

Видавництво “Економічна думка” ТНЕУ
46000, м. Тернопіль, вул. Львівська, 11
тел. (0352) 43-22-18, факс (0352) 43-24-40
E-mail: edition@tane.edu.ua

Віддруковано у ТзОВ “Гал-Друк”
м. Тернопіль, вул. Бродівська, 44, тел. 8(0352)52-05-63

